

ACADEMIA DE ȘTIINȚE A MOLDOVEI
INSTITUTUL DE ISTORIE

REVISTA

DE

ISTORIE
A MOLDOVEI

Nr. **3** (99)
iulie - septembrie
2014

Chișinău, 2014

FONDATOR: Institutul de Istorie al Academiei de Științe a Moldovei.
Revista de Istorie a Moldovei apare din 1990.

REDAȚIA:

Gheorghe COJOCARU, dr. conf. univ. (*redactor-șef*)
Ion ȘIȘCANU, dr. hab. prof. univ. (*redactor-șef-adjunct*)
Constantin UNGUREANU, dr. conf. univ. (*secretar responsabil*)

Redactor: Ion NEGREI
Tehnoredactor: Vera BOSTAN

COLEGIUL DE REDACȚIE:

Nicolae CHICUȘ, dr. prof. univ.
Gheorghe CLIVETI, dr. prof. univ. (România)
Ovidiu CRISTEA, dr. prof. univ. (România)
Demir DRAGNEV, dr. hab. prof. univ., membru coresp. al AȘM
Nicolae ENCIU, dr. hab. conf. univ.
Academician Andrei EȘANU, dr. hab. prof. univ.
Ion JARCUȚCHI, dr. conf. univ.
Stella GHERVAS, dr. prof. univ. (Franța)
Victor IȘCENKO, dr. conf. univ. (Rusia)
Paolo MALANIMA, dr. prof. univ. (Italia)
Academician Ioan-Aurel POP, dr. prof. univ. (România)
Igor ȘAROV, dr. conf. univ.
Anatol ȚĂRANU, dr. conf. univ.
Ion VARTA, dr. conf. univ.

- Autorii poartă responsabilitatea pentru conținutul articolelor publicate.
- Opiniile autorilor nu reflectă neapărat opinia Colegiului de redacție.

© Institutul de Istorie al AȘM

SUMAR

IN HONOREM

Demir DRAGNEV, VALENTIN CONSTANTINOV, PROFESORUL IOAN CAPROȘU LA 80 DE ANI	7
--	---

STUDII

Valentina EȘANU, ELITA ȘTEFANIANĂ ȘI CARTEA	11
Valentina PELIN, AUTORUL ISTORIEI MĂNĂSTIRILOR NEAMȚ ȘI SECU ÎN APĂRAREA PROPRIEI SALE LUCRĂRI	17
Igor CERETEU, CONTRIBUȚII LA ISTORIA BIBLIOTECII MĂNĂSTIRII NOUL NEAMȚ	33
Emil DRAGNEV, PROFEȚII VECHIULUI TESTAMENT DIN NAOSUL BISERICII SF. GHEORGHE A MĂNĂSTIRII VORONEȚ	56
Raffaella SALVEMINI, A SAFE MARITIME BORDER IN THE KINGDOM OF THE TWO SICILIES (XVTH - XIXTH)	73
Dinu POȘTARENCU, ACȚIUNI DE LUPTĂ PE TERITORIUL BASARABIEI ÎN DECURSUL PRIMULUI RĂZBOI MONDIAL	84
Максим ОСЬКИН, БЕССАРАБСКИЙ ТЫЛ РУМЫНСКОГО ФРОНТА ЗИМОЙ 1916/1917 Г.: ПРОБЛЕМЫ СНАБЖЕНИЯ И ПРОДОВОЛЬСТВИЯ	100
Constantin UNGUREANU, BUCOVINA ÎN TIMPUL PRIMULUI RĂZBOI MONDIAL. PROIECTE DE DEZMEMBRARE TERITORIALĂ ..	120

DOCUMENTAR

Demir DRAGNEV, Larisa SVETLICINAIA, DOCUMENTE INEDITE CU PRIVIRE LA UNELE MOȘII ALE MĂNĂSTIRII GOLIA DE LA EST DE PRUT (SEC. XVII-XVIII).....	139
--	-----

RECENZII

ANDREI EȘANU, CULTURAL UNIVERSE IN MOLDAVIA (XV-XIX). UNIVERS CULTURAL ÎN MOLDOVA (SEC. XV-XIX), CHIȘINĂU, 2013, 326 P.	147
Valentin CONSTANTINOV O RECUPERARE MONOGRAFICĂ IMPORTANTĂ	149
Andrei EȘANU, Valentina EȘANU	

VIAȚA ȘTIINȚIFICĂ

ȘCOALA DE VARĂ „PROVOCĂRILE ISTORIEI CA ȘTIINȚĂ ȘI DISCIPLINĂ DE ÎNVĂȚĂMÂNT LA ÎNCEPUTUL MILENIULUI TREI. EDIȚIA A X-A”, SIBIU, 7-12 IULIE 2014	153
Silvia CORLOTEANU-GRANCIUC	

EDIȚIA A II – A A ȘCOLII INTERNAȚIONALE DE VARĂ A TINERILOR ISTORICI DIN ȚĂRILE CSI
ȘI STATELE BALTICE „SECOLUL XX VĂZUT DE ISTORICII DIN ȚĂRILE CSI ȘI STATELE BALTICE:
ȘTIINȚĂ ȘI EDUCAȚIE” (19-28 IULIE 2014, MOSCOVA-ZVENIGOROD, FEDERAȚIA RUSĂ) 155

Sergiu BACALOV

CONFERINȚA ȘTIINȚIFICĂ „PRIMUL RĂZBOI MONDIAL ȘI BASARABIA (1914-1918)”,
CHIȘINĂU, 19 SEPTEMBRIE 2014 157

Andrei EMILCIUC

■■■■■■■■■■ IN MEMORIAM

Silvia CORLOTEANU-GRANCIUC,

† IN MEMORIAM ION JARCUȚCHI (29 IUNIE 1948 – 4 AUGUST 2014) 159

CONTENTS

IN HONOREM

Demir DRAGNEV, VALENTIN CONSTANTINOV, PROFESSOR IOAN CAPROȘU - 80 YEARS OLD	7
---	---

STUDIES

Valentina EȘANU, STEPHEN THE GREAT'S ELITE AND THE BOOK	11
---	----

Valentina PELIN, AUTHOR OF THE HISTORY OF SECU AND NEAMT MONASTERIES IN DEFENCE OF HIS OWN WORK	17
---	----

Igor CERETEU, CONTRIBUTIONS TO THE HISTORY OF THE LIBRARY OF MONASTERY NEW NEAMT	33
--	----

Emil DRAGNEV, THE OLD TESTAMENT PROPHETS IN THE NAVE OF ST. GEORGE CHURCH FROM VORONET MONASTERY	56
---	----

Raffaella SALVEMINI, A SAFE MARITIME BORDER IN THE KINGDOM OF THE TWO SICILIES (XVTH - XIXTH)	73
---	----

Dinu POȘTARENCU, MILITARY OPERATIONS IN BESSARABIA DURING WORLD WAR I	84
---	----

Максим ОСЬКИН, BESSARABIAN REAR OF ROMANIAN FRONT DURING THE WINTER OF 1916/1917: PROBLEMS OF SUPPLIES AND ALIMENTATION	100
--	-----

Constantin UNGUREANU, BUKOVINA DURING WORLD WAR I. PROJECTS OF TERRITORIAL DISMEMBERMENT	120
--	-----

DOCUMENTARY

Demir DRAGNEV, Larisa SVETLICINAIA, UNPUBLISHED DOCUMENTS ON SOME ESTATES OF GOLIA MONASTERY AT THE EAST OF PRUT (17TH – 18TH CENTURIES)	139
---	-----

REVIEWS

ANDREI EȘANU, CULTURAL UNIVERSE IN MOLDAVIA (15TH – 19TH CENTURIES), CHISINAU, 2013, 326 P.	147
--	-----

Valentin CONSTANTINOV AN IMPORTANT MONOGRAPHIC RECOVERY	149
---	-----

Andrei EȘANU, Valentina EȘANU

SCIENTIFIC LIFE

SUMMER SCHOOL „CHALLENGES OF HISTORY AS SCIENCE AND DISCIPLINE AT THE BEGINNING OF THE THIRD MILLENNIUM. TENTH EDITION”, SIBIU, JULY 7-12, 2014	153
--	-----

Silvia CORLOTEANU-GRANCIUC

SECOND EDITION OF THE INTERNATIONAL SUMMER SCHOOL OF YOUNG HISTORIANS
FROM CIS AND THE BALTIC STATES „TWENTIETH CENTURY AS SEEN BY HISTORIANS
OF THE CIS AND THE BALTIC STATES: SCIENCE AND EDUCATION” (JULY 19-28, 2014,
MOSCOW-ZVENIGOROD, RUSSIAN FEDERATION) 155

Sergiu BACALOV

SCIENTIFIC CONFERENCE „WORLD WAR I AND BESSARABIA (1914-1918)”,
CHISINAU, 19 SEPTEMBER 2014 157

Andrei EMILCIUC

IN MEMORIAM

Silvia CORLOTEANU-GRANCIUC,

† IN MEMORIAM ION JARCUȚCHI (29 JUNE 1948 – 4 AUGUST 2014) 159

IN HONOREM

PROFESORUL IOAN CAPROȘU LA 80 DE ANI

În procesul de afirmare a științei moderne și contemporane românești un loc de frunte îl ocupă școlile științifice ieșene, inclusiv în domeniul istoriei românilor, care au cunoscut o „epocă de aur” în perioada interbelică. Printre meritele incontestabile ale acestora se află și studierea spațiului basarabean, pregătirea cadrelor lui intelectuale. Promotorii tradițiilor științei românești interbelice, înfruntând acțiunile represive ale regimului comunist, și-au asigurat continuitatea prin activitatea discipolilor lor din generația oamenilor de știință din anii postbelici. Un reprezentant notoriu al acestei generații ieșene este profesorul Ioan Caproșu – una dintre cele mai marcante personalități ale istoriografiei contemporane românești, care și-au lăsat amprenta complexă asupra sferelor de activitate științifică și didactică. De-a lungul întregii sale activități a îmbinat, pe de o parte, activitatea științifică greu de egalat, care însumează câteva zeci de mii de pagini și care se referă la aspectele fundamentale ale medievalisticii românești, iar pe de altă parte, activitatea didactică universitară și crearea unei școli istoriografice care cuprinde un spațiu geografic întins cu principalele coordonate: Iași, București, Chișinău.

Profesorul Ioan Caproșu s-a născut la 26 august 1934, în comuna Mitoc de pe malul drept al Prutului, jud. Dorohoi. A urmat școala primară în satul natal, gimnaziul în or. Săveni, școala pedagogică de la Șendriceni – Dorohoi și Facultatea Istorie-Filologie la Universitatea „Al. I. Cuza” din Iași. La absolvirea facultății (1958) a fost încadrat cercetător stagiar la Institutul de Istorie „A. D. Xenopol” al Filialei Iași a Academiei Române, apoi a fost promovat prin concurs în funcțiile de cercetător științific, cercetător științific principal, șef al Sectorului de istorie medie, pe care o deține până în 1979, când este chemat la Universitatea „Al. I. Cuza”, ocupând, prin concurs, postul de lector la Catedra de Istorie Universală. Luându-și doctoratul în istorie, este „glisat” apoi conferențiar universitar (1981), iar în 1990 ocupă postul de profesor la aceeași catedră, a cărei șef devine pentru

scurtă vreme, deoarece în același an este ales decan al Facultății de Istorie, reales în aceeași funcție în anul 1992.

Între 1966 și 1983 a fost secretar științific de redacție și, apoi, redactor șef al periodicului „Anuarul Institutului de Istorie și Arheologie „A. D. Xenopol” din Iași”. Sub conducerea Domniei sale revista a devenit una de referință pentru mediile științifice din țară și străinătate, în ea neavând locul articole de proslăvire a regimului ceaușist.

Opera științifică a profesorului Ioan Caproșu este impresionantă și numără, cum menționa un coleg de breaslă, câțiva metri de cărți. Crezul profesorului Ioan Caproșu este de a scrie istoria având ca punct de plecare izvorul istoric. Doar pornind de la document și interpretându-l corect se poate afla adevărul. De aceea, nu-i întâmplătoare pledoaria sa pentru publicarea izvoarelor istorice. Domnia sa a editat 12 volume de documente privitoare la istoria orașului Iași de la începuturi până în secolul al XIX-lea, inclusiv două volume de documente statistice din prima jumătate a secolului al XIX-lea, corpusul format din patru volume de *Însemnări de pe manuscrise și cărți vechi*, trei volume de *Sămi ale Visteriei Moldovei* de la mijlocul secolului al XVIII-lea și începutul secolului al XIX-lea. A participat la editarea *Bibliei de la 1688*, prima ediție completă în spațiul românesc. Fără îndoială că cea mai importantă activitate a profesorului Ioan Caproșu în ceea ce privește editarea de izvoare medievale moldovenești se referă la participarea și coordonarea ediției corpusului de documente interne *Documenta Romaniae Historica*, Seria A. Moldova, în cadrul căreia a editat singur sau în colaborare 11 volume, altele fiind sub tipar sau în fază de pregătire pentru tipar. Monografiile și studiile publicate au la bază tocmai documentul istoric, după cum se poate deduce din monografiile: *O istorie a Moldovei prin relațiile de credit; Iașii vechilor zidiri* (în colab. cu Dan Bădărău) sau *Relațiile economice ale Moldovei cu Brașovul* (în colab. cu C. A. Stoide), ultima editată la Chișinău în anul 1992. Profesorul I. Caproșu a mai participat și la elaborarea unor lucrări colective cu privire la istoria bisericilor moldovenești, lucrări de sinteză de istorie a românilor, de politică externă, a editat manuscrisele unor cunoscuți istorici plecați din viață (Al. Gonța, C. Stoide, T. Balan, P. Caraman etc.). Și pentru că mai are încă foarte multe de făcut, profesorul Ioan Caproșu intenționează să elaboreze și alte proiecte tot atât de importante pentru medievistica românească și epoca modernă cum ar fi un Corpus al inscripțiilor din Țara Moldovei.

Profesorul I. Caproșu în calitatea sa de conducător al tezelor de doctorat a propus și promovat noi teme de cercetare în istoriografia românească. În special este vorba de așa teme precum instituțiile orașelor medievale din Moldova și Țara Românească, istoria ținuturilor din Moldova și cea a județelor din Țara Românească, istoria elitelor din Țara Moldovei, monografiile de domni, istoria Bisericii și a mănăstirilor din Țara Moldovei.

Activitatea științifică și științifico-didactică a profesorului Ioan Caproșu se încadrează în cele două linii directorii de activitate ale unui om de știință. În primul rând, este vorba de activitatea domniei sale ca cercetător și de performanțele

științifice ale domniei sale. În al doilea rând, profesorul Ioan Caproșu, așa cum au menționat și alți colegi de breaslă, se înscrie pe linia creatorilor de școală istoriografică, iar elevii domniei sale activează pe ambele maluri ale Prutului și în special Iași, București și Chișinău.

La cele două dimensiuni principale ale activității domniei sale se mai pot adăuga și altele: activitatea de Visiting profesor la universități din SUA sau Marea Britanie; stagii de documentare în arhivele și bibliotecile din străinătate: Londra, Paris, Moscova, Sankt Petersburg și Kiev. În aceeași ordine de idei se înscrie și activitatea în calitate de membru al consiliilor științifice (ale instituțiilor academice și universitare), al colegiilor redacționale ale numeroaselor reviste din România și Republica Moldova (*Revista de Istorie a Moldovei*, *Destin românesc*, *Revista de Științe Socio-umane*).

Dl profesor I. Caproșu a fost destins cu premii ale Academiei Române („Nicolae Bălcescu”, „B.P. Hasdeu”), premiul „Opera Omnia” al Ministerului Educației și Cercetării, ordinul „Meritul Cultural” în grad de Ofițer etc. Din 2008 Domnia sa este *Professor emeritus*.

Un loc aparte în activitatea Domniei sale îl are colaborarea cu istoricii din Republica Moldova, care a fost începută în anii de tristă amintire (când istoricii chișinăuieni D. Dragnev, P. Dimitriu, Al. Moșanu îl ajutau să capete copii ale documentelor românești din arhivele sovietice) și apoi a continuat cu o putere și mai mare după anii '90, după căderea “cortinei de fier” și după dobândirea de către Republica Moldova a independenței. Anume atunci s-a stabilit un proiect prin care cei mai buni studenți de la facultățile de profil din Basarabia au putut să-și continue studiile în Țară, în special la Iași. Acest proiect a fost pus în practică de profesorul Ioan Caproșu cu conducerea Facultății de Istorie de la Universitatea de Stat din Moldova. Rezultatele acestui proiect au fost impresionante, iar în câțiva ani absolvenții basarabeni au fost chiar șefi de promoție.

Domnia sa a sprijinit aparițiile, a redactat și recenzat mai multe lucrări științifice, metodico-didactice și manuale de istorie de la Chișinău. Profesorul Ioan Caproșu are relații de colaborare cu toate universitățile cu profil pedagogic din Republica Moldova (Chișinău, Bălți, Cahul), precum și cu cercetători din cadrul Institutului de Istorie a Academiei de Științe a Moldovei.

Bune tradiții de colaborare au fost stabilite cu profesorii de la Facultatea de Istorie de la Universitatea Pedagogică „Ion Creangă” din Chișinău. Anume în urma demersurilor din partea conducerii Facultății, în anul 2000 profesorului Ioan Caproșu i s-a acordat titlul onorific de *Doctor Honoris Causa* al acestei instituții. Ca urmare a acestui fapt dl. prof. Ioan Caproșu a înzestrat biblioteca Facultății cu un număr important de cărți rare de specialitate, precum și a ținut un curs special de lecții la facultatea amintită.

De la începutul anilor '90, la Facultatea de Istorie a Universității „Al. I. Cuza” din Iași au fost formați numeroși specialiști în domeniul istoriei, care acum activează la instituțiile de profil din Chișinău. Profesorul Caproșu a fost

conducătorul științific a cinci doctori în istorie și referent la trei teze de doctor habilitat, susținute în Republica Moldova. Discipolii Domniei sale au ajuns în Republica Moldova decani, prodecani, șefi de catedră, conferențieri, cercetători științifici coordonatori etc.

Ne alăturăm aprecierilor tuturor colegilor de pe ambele maluri ale Prutului, care îl onorează pe omagiat drept o personalitate demnă de urmat atât pe tărâmul cercetării și activității pedagogice, cât și în maniera inteligentă de comunicare cu cei ce îl înconjoară, care are la bază modestia, loialitatea, principialitatea, colegialitatea și deosebita sa omenie.

Recent profesorul Ioan Caproșu, doctor în istorie, profesor emerit, a fost ales membru *de onoare al Academiei Române* și distins cu Medalia Academiei de Științe a Moldovei „*Dimitrie Cantemir*” pentru rezultatele apreciabile în întreaga sa activitate științifică, didactică și mai ales pentru sprijinul impresionant acordat colegilor de breaslă din Republica Moldova.

La semnificativul moment jubiliar îi dorim cu sinceritate marelui prieten al istoricilor basarabeni bucuria împlinirilor, mulți ani înainte, sănătate, bucurii din partea celor apropiați, forță de muncă și realizarea celor mai dorite proiecte științifice.

În numele colegilor de la Institutul de Istorie al AȘM,
*Demir Dragnev**
*Valentin Constantinov***

* **Demir Dragnev**, profesor universitar, doctor habilitat în istorie, membru corespondent, consultant științific la Institutul de Istorie al AȘM.

** **Valentin Constantinov**, doctor în istorie, cercetător științific coordonator la Institutul de Istorie al AȘM.

STUDII

Valentina Eșanu*

ELITA ȘTEFANIANĂ ȘI CARTEA

Odată cu constituirea pe la mijlocul sec. al XIV-lea a Țării Moldovei într-un ritm accelerat s-au format atât structurile administrative centrale și ținutale ale puterii de stat, cât și cele militare și ecleziastice. Or, activitatea eficientă a acestor structuri necesitau un număr tot mai mare de oameni cărturari. În paralel, cu afirmarea în plan internațional și dezvoltarea comerțului se stabilesc legături cu alte țări. Atât demnitarii, care erau trimiși în misiuni diplomatice, cât și negustorii aveau neapărată nevoie de a fi instruiți, de a cunoaște limbi străine. Problema pregătirii acestor cadre a fost rezolvată de domni și înaltul cler din Moldova din sec. XIV-XV prin deschiderea unor școli pentru copii și tineret pe lângă mănăstiri și prin trimiterea acestora la studii în străinătate. De rând cu odraslele celor bogați, ale boierilor, negustorilor și ale clerului în scurtă vreme a intrat în tradiție să-și instruiască copiii și reprezentanții unor pătri sociale mai modeste. Din rândurile acestora erau selectați oameni care să îndeplinească și munci intelectuale în cancelaria și visteria domnească, în Sfatul domnesc, pe lângă Mitropolie, episcopii și mănăstiri.

Datorită științei de carte, nu numai boierimea, dar și persoane din mediul orașelor, târgurilor și al clerului de jos ajungeau treptat să dețină locuri de grămătică, adică de scribi în cancelaria domnească, să devină copişti de cărți sau să plece în solii pe la curțile mai multor țări europene (Cracovia, Moscova, Buda, Veneția, Roma, Constantinopol ș.a.) și să ocupe ranguri tot mai înalte în structurile de stat și militare ale țării. Fenomenul devine tot mai evident, mai ales în timpul domniei lui Ștefan cel Mare (1457-1504). Drept exemplu, poate servi un demnitar de origine socială modestă, căci documentele vremii nu-l atestă să fi avut proprietăți importante, pe nume Manoil, zis „Manoil Grecul”, fiul unui protopop, care datorită științei de carte ajunge în mediul curții domnești încă din anii 40 ai sec. XV-lea, când este ridicat în rang de pârcălab de Hotin, ca mai târziu, sub Ștefan cel Mare, să dețină rangul de prim-sfetnic în primii 10 ani de domnie ai celebrului voievod¹. Un alt caz asemănător este al unui oarecare Ioan

* **Valentina Eșanu**, cercetător științific la Institutul de Istorie al AȘM.

¹ Eșanu Andrei, Eșanu Valentina, *Manoil Grecul (?-1467), un mare demnitar la curtea domnească de la Suceava*, în Eșanu Andrei, Eșanu Valentina, *Epoca lui Ștefan cel Mare. Oameni, destine, fapte*, București, Ed. Institutul Cultural Român, 2004, p. 132-146.

Dobrul, om de obârșie modestă, care în anii 50 ai sec. XV-lea, datorită instruirii sale este adus diac în cancelaria domnească, ca în scurtă vreme, după urcarea în scaun a lui Ștefan cel Mare, să îndeplinească înalta funcție de logofăt al Țării Moldovei între 1457-1468².

Totodată, este interesant și faptul că mai ales în a doua jumătate a sec. XV-lea, adică sub domnia marelui voievod, în scriptoriile de pe lângă mănăstirile moldave se copie tot mai multe cărți, ce țin, de regulă, de credința creștină ortodoxă în limba slavonă. Până în prezent au fost identificate cel puțin 84 codice copiate în această perioadă³. Examinând aceste cărți manuscrise și mai ales însemnările făcute de scribi, dar și de unele persoane care le-au comandat sau procurat observăm că alături de Ștefan cel Mare tot mai frecvent cumpără, comandă și dăruiesc cărți mai mulți înalți demnitari de la curtea domnească sau de pe la cetățile țării.

Astfel, cel mai timpuriu codice identificat și datat exact din această glorioasă domnie este un **Praxiu** (sau „Faptele Apostolilor”), copiat de un diac Mircea de la care cartea ajunge la alt scrib moldovean Trifu, ca de la acesta din urmă cartea să fie procurată după 1463 de unchiul lui Ștefan cel Mare – Vlaicul, pârcălab de Cetatea Albă⁴ pe atunci, fapt care este atestat printr-o însemnare personală în slavonă a demnitarului la f. 306v: „Се азъ панъ Влаикъ [л], пр[В] калаба Бѣлоградскогo, кѣпили есмьы сѣо книгѣ на имѣ Пpаѣлѣ отъ Трифа дѣака за 18 златыхъ. (Eu, pan Vlaicul, pârcălabul Cetății Albe, am cumpărat această carte, pe nume Praxiu, de la Trif diacul cu 18 galbeni)”⁵.

Pe la 1477, probabil, același copist Trif⁶, scrie la Lvov pentru fostul logofăt al Moldovei Mihail și frații săi un **Tetraevanghel**: „Моленіе рaba Боѣла, ѣпpана Мlхaіла лoгoфeтa Молдавскaгo і братіі ego, пана Дѣлмѣ і пана Сікѣ. Исписа ш слѣ с[вѣ]тоe Євangelіe вѣ Ливовѣ, повелѣіе[м] іхъ, здравіе раді thlesnago і за всдѣлѣ с[вѣ]топоçіvпіхъ родітелѣ іх, рѣкоу много грѣpnago Тѣри (сіц) та[а]та ді[ак]ъ в[о]лoпінъ вѣ д[В]нѣ велікагo гoспoдaph Казіміра крoла Пoлскaгo, вѣ Іht[о] 9СІПІЕ м[h](с)[â]ca Ѹл[і]а] кѣ. (Cu ruga robului lui Dumnezeu, a jupânului Mihail logofătul din Moldova și a fraților săi, pan Duma și pan Sicu, s-a scris această sfântă Evanghelie la Lvov, din porunca lor, pentru

² DRH A, vol. I, doc.282, vol. II, doc. 14-151.

³ Pelin Valentina, *Manuscrise din domnia lui Ștefan cel Mare (I, II)*, în *Analele Putnei, Mănăstirea Putna*, An. III, 2007, vol. 2, p. 105-121; An IV, 2008, nr. 2, p. 249-328.

⁴ Turdeanu E., *Manuscrise slave din timpul lui Ștefan cel Mare*, în Turdeanu E., *Oameni și cărți de altă dată*, București, 1997, p.33-35; *Repertoriul monumentelor și obiectelor de artă din timpul lui Ștefan cel Mare*, București, 1958, p. 440, nr. 185 ș. a.

⁵ *Repertoriul monumentelor și obiectelor de artă din timpul lui Ștefan cel Mare*, București, 1958, p. 440.

⁶ Panaitescu P. P. *Contribuții la istoria lui Ștefan cel Mare*, extras din *Analele Academiei Române, Memoriile Secțiunii Istorice*, serai III, tom XV, București 1934, p. 16-17; Turdeanu E. Turdeanu E., *Manuscrise slave din timpul lui Ștefan cel Mare*, în Turdeanu E., *Oameni și cărți de altă dată*, București, 1997, p. 66-67.

sănătate trupească și pentru sufletul sfântrăposaților părinților lor, cu mâna mulțpăcătoșului Trif, monah diac român, în zilele marelui domn Cazimir, regele Poloniei, în anul 6985 [1477], luna iulie 25)”⁷.

Faptul că nici în primul și nici în al doilea caz nu se indică că aceste cărți ar fi copiate sau procurate spre a fi dăruite unor lăcașe sfinte, vorbește despre aceea că înalții demnitari moldoveni și le-au dorit lor și familiilor lor.

Totodată, în epoca ștefaniană tot mai mulți boieri și demnitari imitându-l, între-un fel pe voievod, comandă și dăruiesc codice frumos ornamentate și ferecate în aur și argint unor mitropolii, mănăstiri și biserici. Până în zilele noastre a ajuns un **Minei pe lunile ianuarie și februarie**, care a fost comandat diacului Isaia și dăruit în 1492 de vestitul diplomat, din aceeași perioadă, Ioan Tăutu logofăt, mănăstirii cu hramul Adormirea Maicii Domnului (majoritatea cercetătorilor consideră că ar fi vorba de mănăstirea Humor). Ceea ce reiese din însemnarea făcută de copist pe ultima pagină a codicelui: „ИЗВОЛЕНІЕМЪ | тца и сѣв поспѣреніемъ с(ы)на и сѣврѣреніемъ с(вѣ)т(а)го Д(оу)ха, на сѣт сѣ исписа[ти] сѣ сѣи Минеи февр[у]аръ, И | (а)нцѣ Тѣт[р]ѣл логофет[а], въ д()ни вл(а)гостиваго (и христо)лѣвиваго г(о)с(по)д(и)на на рѣго, И | ана Стефана воєвода, с(ы)нъ Богдана воєвода, а(р)ко ѿ многогрѣшноѣ Исала тахате диѠк, в л(н)тѣ 93. И даде сѣ с(вѣ)тла м(а)н(а)стир [Хомор] идеѣе ест храм Оуспеніе в(о)городици, (мн)с(е)ца генѣар кѣ д()ни.” (Cu voia Tatălui și ajutorul Fiului și săvârșirea Sfântului Duh, s-a început și s-a scris acest Minei pe februarie, lui Ioan Tăutul logofătul, în zilele credinciosului și de Hristos iubitorului nostru domn, Ioan Ștefan voievod, fiul lui Bogdan voievod, cu mâna păcătoșului diac, Isaia monahul, în anul 7000 [1492]. Și s-a dat la sfânta mănăstire [Humor], unde este hramul Adormirii Maicii Domnului, în luna ianuarie 25 zile)”⁸. Nu este exclus că logofătul Tăutul a comandat și a dăruit toate cele 12 mineie mănăstirii Humor, dintre care s-a păstrat doar cartea arătată mai sus.

Se pare, același înalt dregător al lui Ștefan cel Mare, cu cheltuiala sa a făcut pe la 1498 spre a fi adusă ofrandă la un lăcaș sfânt (în însemnare aceasta nu se indică) o **Psaltire**, ceea ce reiese dintr-o laconică însemnare lăsată, după cum se vede, de el personal: „Пглі ми Г[оспод]н приношеніе рaba tvoego ИѰ[anna] | логофета (Primește, Doamne, jertva robului tău Ioan logofătul).”

Despre aceeași grijă de a înzestra mănăstirile cu întreg spectrul de carte pentru oficierea slujbelor vorbește și exemplul clucerului Furcă din Țara Românească, care a dăruit aceleiași mănăstiri Humor din Moldova un **Tetraevanghel** executat de copistul Dobromir pe a cărui filă 299v aflăm însemnarea: „ИЗВОЛЕНІЕ(М) Ѱ(т)-ца и(с) ро спѣреніемъ с(ы)на и направленіемъ Г[в]т[о]го Д[и]ха по[с]ѣ сѣ и сѣврѣри сѣ сѣе Бл[а]г[у]в[ѣ]стіе и Х[ри]сто[во] Б[о]г[а]н[г]л[е] въ днѣ вл[а]г[у]с(с) тива(г)[о] и х[ри]сто[л]ѣвиваго г[о]с[п]оди[на] ІѰ Ра(д)ѣлъ воєвода с(ы)нъ ве-

⁷ Pelin Valentina, *Manuscrise din domnia lui Ștefan cel Mare (II)*, în *Analele Putnei*, Mănăstirea Putna, An IV, 2008, nr. 2, p. 270-271.

⁸ Ibidem, p. 278-279.

ликаго Вла(д)ла во(е)в(о)да. Исписа сѧ ꙗпанѣ клѣсароу Фодрѣкѣ, Ѡко да мѣ
 е(с)тѣ на з(д)равіе и на сплаценіе дѣлѣри и тѣлѣ тѣмѣ и родителе(м) его, и
 братѣ(м) его. [и дан] (м) е(г) на помоу и ѱтавленіе [мона(ст)ирѣ] хѣ(м)ѣ(р)
 и [в]се(м) свѣ(т) и вѣ бѣдѣ(м) вѣцѣми на зпѣ(т). Добрѣ(р) писа(х) [с]
 воѣ рѣкоѣ грѣрѣноѣ и исд(с)внѣ, да ѱтѣци и братѣ и(с) вѣ дѣкѣни сѣteti,
 ispravlhite i ne klanete. А(з) вл(с) Г(оспод) Б[ог]ѣ да ву пом(і)лѣ(т)
 на страпнѣ(м) сѣдиwi egda прѣде(т) сѣдiti ꙗиву(м) i мрѣтву(м). Ѡко
 тѣмѣ рѣ(д)бае(т) вѣшк сла(в) i сѣ(с)т) i poklanhnіe ѱ(т)сu i с[у]пнѣ
 i с[в]ѣтлѣ дѣлѣхѣ н[ѣ]нн i пр(с)но i вѣ вхку вхкѣ(м). аmin. И
 сѣврѣрi s[ā] v lh(т) ѱсѣсѣ. ип(д) д. крѣ(г) с[о]лнуѣ с. крѣ(г) l unh
 с. ме(м) п. м[н] (с) [в]с de(к)емврѣ кѣ. (Cu voia Tatălui și cu ajutorul Fiului
 și îndreptarea Sfântului Duh, s-a început și s-a săvârșit această Bună-Vestire și
 Evanghelie a lui Hristos în zilele binecredinciosului și de Hristos iubitorului dom-
 nitor Io Radul voievod, fiul voievodului Vlad cel Mare, și s-a scris jurănelui clucer
 Furcă, ca să-i fie lui întru sănătate și întru mântuirea sufletului și trupului lui și
 părinților lui și fraților lui, și o dăm întru ajutor și păstrare la Mănăstirea Homor
 și la toată lumea, și în veacurile viitoare întru zălog (?). Am scris <eu, Dobromir,
 cu mâna mea păcătoasă și neîndemânatică, însă, părinți și frați și voi, diaconi,
 citind, îndreptați și nu mă blestemați, <și> să vă miluiască Domnul Dumnezeu
 la înfricoșatul județ, când va veni să judece pe cei vii și morți, căruia i se cuvine
 toată slava și cinstirea și închinăciunea Tatălui și Fiului și Sfântului Duh acum și
 pururea și în vecii vecilor. Amin. Și s-a săvârșit în anul 6999 [1471], indiction 4,
 rotația soarelui 7, rotația lunii 7, them. 9, în luna decembrie 21 de zile)⁹.

Pe la 1498 unul din vistiernicii lui Ștefan cel Mare – Isac, a ferecat în argint un **Tetraevanghel** copiat pe la 1488/1489 „din porunca preasfințitului nostru Arhiepiscop, chir Daniil” pentru biserica cu hramul Sfânta Parascovia din satul Feleac, ca după ferecare să fie dăruită Mitropoliei Feleacului situată pe una din feudele din Transilvania, acordate de regele Ungariei Matias Corvin lui Ștefan cel Mare după pierderea Chilie și Cetății Albe¹⁰: „Robul lui Dumnezeu Isac vistier-
 nicul a ferecat acest Tetraevanghel pentru Mitropolia din Feleac. Anul 7006 [1497/
 sau 1498], decembrie”¹¹.

În familia lui Vlaicul pârcălab se vede că dragostea față de carte s-a trans-
 mis din generație în generație, căci nepoata sa Theodora-Dragna, fiica lui Duma
 pârcălab, pe la 1502-1503 închină Mitropoliei Sucevei cu sediul în biserica Sfân-
 tul Gheorghe un **Tetraevanghel**: “Изболением ѱтца n prospăbeniem sьna n
 сѣврѣреним с[в]ѣтлѣго дѣлѣха. i spisasa n okovasā sii Tetrѣv[an]-
 g[e]l d[obrym] sь mislom i ѱsrѣdiem dѣлѣbevnyim кѣ Б[ог]ѣ vлѣсi nskaa

⁹ Ibidem, p. 318-319.

¹⁰ Gorovei Ștefan S., Székely Maria Magdalena, *Princeps omni laude maior. O istorie a lui Ștefan cel Mare*, Mănăstirea Putna, 2005, p. 240, 259.

¹¹ Pelin Valentina, *Manuscrise din domnia lui Ștefan cel Mare(II)*, în *Analele Putnei*, Mănăstirea Putna, An. IV, 2008, nr. 2, p.319-320.

knhginh Өөйд[ү]ra Dragna poreklom dβwi Д[ѣ]ма прѣкалaba за д[ѣ]wō Iŷ svoō i rwditel svoix n dhd svoix В[л]аика n пр[ѣ]учих n çād svoix Iŷ[n] rekoma В[л]аика spaпарh n brata eg[o] Исaka n sastra Anna n s[ѣ]na eō И[л]іа n прочіх православных р[ѣ]д ix. И dade G[vā]to G[в]ан[г]еліe mitropolii Gŷчавskoi ideōī est xram G[в]н[т]ro Вел[н]ko мучника Ге[ѡ]ргіа nep-or[ѣ]weno na vhy vkom, amin”. (“Cu voia Tatălui și cu ajutorul Fiului și cu săvârșirea Sfântului Duh. S-a scris (copiat) și s-a ferecat acest Tetraevanghel cu cuget bun și osârdie sufletească către Dumnezeu cneaghina moldoveană (vlahă, volohă) (în sens de apartenență națională românească – n. n.) Theodora poreclită (numită) Dragna, fiica lui Duma pârçălab pentru sufletul ei și al părinților ei și bunicilor săi Vlaicul și alții, și al copiilor săi Ion, numit Vlaicul, spătar și fratele lui Isac și sora Ana și a fiului ei Ilia și al altor drept credincioase rude ale lor. Și a dat Sfânta Evanghelie Mitropoliei din Suceava, unde este hramul Sf. Mare Mucenic Gheorghe, neclintit în vecii vecilor, amin”). Doar în treacăt vom arăta că pe acea vreme se stingea din viață tatăl ei, Duma pârçălab, văr și prim-sfetnic al marelui voievod între anii 1490-1502¹², care, probabil, a fost înhumat la biserica Sfântul Gheorghe din Suceava, iar codicele arătat mai sus, era adus drept ofrandă cu această ocazie.

Am putea admite că același Ioan Tăutul logofăt ca și Luca Arbore, vestitul portar de Suceava, au înălțat și au împodobit cu cheltuiala lor frumoasele biserici de la Bălinești, și respectiv de la Arbore, biserici pe care, sigur, le-au înzestrat cu întreg completul de cărți necesare pentru oficierea serviciului divin.

Probabil, numărul de cărți copiate pentru familiile înalților demnitari, dar și spre a fi dăruite de nobilii moldoveni unor lăcașe sfinte în această perioadă a fost mult mai mare, dar, Moldova fiind situată „în calea tuturor răutăților”, cum spunea cronicarul Grigore Ureche, multe dintre acestea au fost nimicite, furate sau achiziționate de colecționari străini. Chiar și manuscrisele aduse drept exemple mai sus se păstrează astăzi în colecții din străinătate. Astfel, **Praxiul** lui Vlaicul pârçălab a ajuns la Mănăstirea Hilandar de la Muntele Athos¹³; **Tetraevanghelul** lui Mihail logofăt se păstrează astăzi la Biblioteca din Lvov a Academiei de Științe a Ucrainei¹⁴; **Mineul** lui Ioan Tăutul atestat astăzi la Biblioteca Ossolinski din Wrocław¹⁵, iar **Psaltirea** aceluiași donator - azi la

¹² Rezachevici C., *Un Tetraevanghel necunoscut aparținând familiei dinspre mamă a lui Ștefan cel Mare*, în *SMIM*, vol.8, București, 1975, p. 161-184. Eșanu Andrei, *Vlaicul pârçălab – unchiul lui Ștefan cel Mare*, Chișinău, 2001, p. 58-67; Eșanu Andrei, Eșanu Valentina, *Tetraevanghelul nepoatei Dragna*, în Eșanu Andrei, Eșanu Valentina, *Epoca lui Ștefan cel Mare. Oameni, destine, fapte*. București, Ed. Institutul Cultural Român, 2004, p. 179-180.

¹³ Богданович Д., *Каталог кирилских рукописа монастыря Хиландара*. Медакович Д. *Старые штамpane книге монастыря Хиландара*, Београд, 1978.

¹⁴ Pelin Valentina, *Manuscrise din domnia lui Ștefan cel Mare (II)*, în *Analele Putnei*, Mănăstirea Putna, An. IV, 2008, nr. 2, p.272.

¹⁵ *Rękopisy cerkiewnosłowiańskie w Polsce. Katalog*. Opracowali Al. Naumov, A. Kaszlej, Krakow, 2004, c. 307-308, nr. 637.

Muzeul Regional al Transcarpatiei din Ujgorod¹⁶; **Tetraevanghelul** clucerului Furcă - azi la Biblioteca Națională din Sankt-Petersburg¹⁷; **Tetraevanghelul** ferecat de Isac vistiernicul s-ar afla la Muzeul Național din Budapesta¹⁸ și **Tetraevanghelul** Theoderei-Dragna - în Biblioteca Națională din Varșovia¹⁹.

Din cele arătate mai sus putem conchide că în epoca lui Ștefan cel Mare crește rolul oamenilor instruiți, iar cartea ca fenomen, ca purtător de înțelepciune și învățătură își face loc tot mai mult în viața și familiile marilor demnitari, boieri care manifestau aceeași grijă față de lăcașele sfinte ca și marele lor voievod, dându-le odoare și cărți bisericești. Pe parcursul sec. XVI-XVII fenomenul capătă proporții tot mai mari.

Summary

The study about the book in the life of senior officials from Stephen the Great period shows that in this epoch several persons got into the highest state structures due to their literacy and culture. Most dignitaries close the entourage of the Lord, imitating Stephen the Great, procure for himself, order and give as gift richly decorated books to monasteries and churches, built churches and endow them with everything necessary for officiation of divine service, thereby contributing the formation of a elevated cultural and spiritual environment.

¹⁶ Pelin Valentina, *Manuscrise din domnia lui Ștefan cel Mare(II)*, în *Analele Putnei*, Mănăstirea Putna, An. IV, 2008, nr. 2, p.306.

¹⁷ Ibidem, p. 319.

¹⁸ Ibidem, p.320.

¹⁹ Budziszewska Wanda, *Rekopisy południowosłowiańskie w zbiorach specjalnych Biblioteki Narodowej w Warszawie*, în *Rocznik Slawistyczny* (Revue slavistique), Wrocław-Warszawa-Krakow, 1969, t. XXX, cz.I, p. 46-52. *Rękopisy cerkiewnosłowiańskie w Polsce. Katalog*. Opracowali Al. Naumov, A. Kaszlej, Krakow, 2004, c.

Valentina Pelin †

AUTORUL ISTORIEI MĂNĂȘTIRILOR NEAMȚ ȘI SECU ÎN APĂRAREA PROPRIEI SALE LUCRĂRI*

Prin descoperirea *Manuscrisului nr. 154* din Biblioteca Mănăstirii Neamț în 1984¹, literatura română din deceniul șase al sec. al XIX-lea s-a completat cu o valoloasă sursă documentară – *Istoria Mănăstirilor Neamț și Secu* de la întemeierea lor până în anul 1857. În succesiunea cronologică a cuprinsului Istoriei, o dată cu scrierea ei, a fost înserată o variantă a *Vieții Cuviosului Paisie*, care, prin noutatea conținutului, i-a interesat în mod deosebit pe cercetători. Manuscrisul a fost mai întâi studiat de către cercetătorul dr. Dan Zamfirescu, care l-a prezentat într-un studiu publicat în 1986², iar în anul următor a editat textul *Vieții Cuviosului Paisie* ³. În baza aceluiași manuscris diac. prof. Ioan Ivan scoate o nouă ediție a *Vieții Cuviosului Paisie* în 1997⁴.

Însă, după cum am constat și vom arăta în continuare, ambii editori au stabilit greșit datarea și paternitatea acestui manuscris, punându-l în valoare sub un nume străin și nu al adevăratului autor. Această stare de lucruri, sesizată de noi cu câțiva ani în urmă pe marginea estimărilor cercetătorului Dan Zamfirescu, ne impune revenirea la chestiunea paternității *Manuscrisului nr. 154* și în același timp a *Istoriei Mănăstirii Neamț și Secu*, mai cu seamă că, după apariția unei noi ediții a aceluiași text, o eroare comisă la începutul identificării lucrării respective tinde spre legitimare. Vom prezenta în cele ce urmează mărturiile documentare în măsură să clarifice situația și aceasta cel mai bine o va face adevăratul autor, care a avut preveziunea să scrie, între altele, un *Cuvânt către cititor* și către viitorii cercetători ai operei sale, ca să nu rătăcească din neștiință în presupuneri. Vine el însuși să ne arate adevărata față a lucrurilor, dar în contextul ce-l avem, considerăm necesar să analizăm mai întâi temeinicia argumentelor prezentate de cercetătorii Dan Zamfirescu și diac. prof. Ioan Ivan.

* Studiul ne-a fost încredințat spre publicare de doamna doctor Zamfira Mihail, căreia îi aducem și pe această cale mulțumiri. Deși a fost scris ante 2006, articolul și-a păstrat întru totul valoarea științifică (*nota* Andrei Eșanu).

Despre Valentina Pelin (1950-2006) și activitatea ei științifică vezi: Eșanu Andrei, Eșanu Valentina, *In memoriam – Valentina Pelin*, în *Revista de Istorie a Moldovei*, 2006, nr. 3-4, p. 107-109.

¹ Vezi, Ciprian Zaharia, *Paisianismul în slujirea ecumenică a Bisericii Ortodoxe Române*, în *Paisianismul. Un moment românesc în istoria spiritualității europene*, Volum alcătuit de dr. Dan Zamfirescu, București, Editura: Roza Vânturilor, 1996, p. 40.

² Dan Zamfirescu, *Grigore Țamblac. Legenda lui în cultura românească*, în *Manuscriptum*, (65), anul XVII, 4, 1986, București, p. 29-32.

³ Dan Zamfirescu, *Isaac Dascălul. Biografie inedită a starețului Paisie cel Mare*, în *Revista Fundației Drăgan*, Roman, nr. 3-4, 1987, c. 457-469. (precuvântarea autorului), p. 470-556 (text).

⁴ *Vieța Cuviosului Paisie de la Neamț*, Tipărită cu binecuvântarea I.P.S. Daniel, Mitropolitul Moldovei și Bucovinei. Ediție îngrijită de Diac.prof. Ioan Ivan – după manuscrisul nr. 154 din Biblioteca Mănăstirii Neamț, Iași, Editura Trinitas, 1997, 154 p.

Astfel, Dan Zamfirescu susține în lucrările citate mai sus că *Manuscrisul nr. 154* a fost alcătuit de Augustin arhimandritul în colaborare cu starețul Gherasim în anii 1852-1856 la Neamț. El aduce ca mărturie „însemnarea autografă a primului autor”, situată pe marginea de jos a primelor 5 pagini de text, care este următoarea: „Această carte am lucrat-o și am compus-o eu în unire cu starețul Gherasim arhimandritul, în mănăstirea Neamțului mai mult timp, edică din anul 1852 până în anul 1856. Augustin Arhimandritul”⁵. Informațiile din textul însemnării au fost acceptate de cercetător drept veridice fără nici un comentariu.

Pornind de la data alcătuirii manuscrisului în 1852-1856, „în colaborare”, se menționează ca starețul Gherasim a făcut în continuare indicații relativ la prescurtarea textului pentru tipărirea lui. În aceeași ordine de idei, prin analiza comparată s-a stabilit corelația dintre acest manuscris și lucrarea tipărită la Neamț cu titlul *Istoria Mănăstirii Neamțul și Secul, adunată în scurt în anul 1857, martie în 20*, despre care se afirmă că „este rezumatul manuscrisului lui Augustin și Gherasim”⁶. De aici s-a ajuns la concluzia că atribuirea anterioară de către unii cercetători a variantei tipărite duhovnicului Andronic este nejustificată⁷. Mai mult decât atât, în opinia lui Dan Zamfirescu, duhovnicul Andronic „s-a servit”, „a copiat” și „își nutrește imaginația din manuscrisul lui Augustin și Gherasim” în *Istoria* acestor mănăstiri scrisă de el mai târziu în Basarabia⁸. Într-o asemenea viziune, expusă de noi în linii mari, *Manuscrisul nr. 154* a fost lansat în circuitul științific, relevările despre timpul elaborării lui și despre autori fiind preluate de alți cercetători⁹.

Am consultat *Manuscrisul nr. 154* în anul 1994 în cadrul investigațiilor ce le-am întreprins în ultimii ani în vederea reconstituirii într-o lucrare a fondului de carte manuscrisă din activitatea multiseculară a cărturarilor de la Mănăstirea Neamț, care este dispersat în prezent în diverse depozite din țară și peste hotare¹⁰. La această dată manuscrisul ne-a interesat mai mult în legătură cu o altă opinie a cercetătorului Dan Zamfirescu, și anume: depistarea în cuprinsul lui a variantei inedite a *Vieții starețului Paisie* alcătuită de Isaac Dascălul. Despre con-

⁵ Vezi: Dan Zamfirescu, *Grigore Țamblac. Legenda lui în cultura românească*, în *Manuscriptum*, (65), anul XVII, 4, 1986, București, p. 29, nota 2.

⁶ *Ibidem*, p. 29-30.

⁷ *Ibidem*, p. 30.

⁸ *Ibidem*, p. 31, 34, 36.

⁹ Paisij Velickovskij, *Autobiografia di uno Starets*, Presentazione di P.Tomaș Špidlik. Introduzione, traduzione e note a cura della comunità dei Fratelli Contemplativi di Gesù, Edizioni Scritti Monastici, Abbazia di Praglia, 1988, p. 9 și altele (Lucrarea a fost tradusă în română și editată cu completări substanțiale de diac. Ioan Ivan jr. în cartea: Cuviosul Paisie de la Neamț (Velickovski), *Autobiografia unui „Stareț” urmată de Viața „Starețului” Paisie scrisă de monahul Mitrofan ...*, Sibiu, Ed. Deisis, 1996, p. 49-50 și altele).

¹⁰ V. Pelin, *Bibliotecile mănăstirilor Neamț și Noul Neamț în contextul culturii românești. Studii și texte* (sec. XV-XIX), București, 1997; Teză de doctorat.

statările făcute la fața locului am pus o notă la un studiu prezentat pentru tipar în 1994, care a apărut în 1997 (nota 27)¹¹.

Sesizând doar faptul că în *Manuscrisul nr. 154* nu se află textul original al variantei *Vieții* alcătuită de Isaac Dascălul, ne-am referit în plan general la cuprinsul cărții, la particularitățile grafiei și la autor. Am menționat că structura lucrării și prezentarea materialului sunt similare celor din *Istoria Mănăstirilor Neamțul și Secul* în 10 volume, alcătuită de duhovnicul Andronic între 1864-1889 în Basarabia. Am menționat, de asemenea, că duhovnicul Andronic publicase în 1857 la Neamț *Istoria în scurt* a acestor mănăstiri, după care a lucrat la aceeași temă întreaga sa viață. În afirmațiile noastre ne bazăm pe cercetarea nemijlocită a manuscriselor duhovnicului Andronic din Biblioteca Mănăstirii Noul Neamț¹², a celor de la Biblioteca Academiei Române (în continuare B.A.R.)¹³ și din Biblioteca Mănăstirii Neamț¹⁴. Lista cronologică a lucrărilor duhovnicului Andronic, alcătuită de noi pentru cele trei depozite, se constituie din 69 de cărți din perioada anilor 1841-1893, cu un număr de peste 12 mii de file.

În urma acestor cercetări cunoaștem grafia inconfundabilă a duhovnicului Andronic de pe parcursul întregii sale activități literare fiecare – o scriere cursivă îngrijită, având caligrafiată fiecare literă în parte, cu tendințe de minusculă în anii tinereții și, din îndelungata practicare a scrierii și slăbirea văzului, o scriere minusculă, fără mari deosebiri, în ultimele decenii ale vieții. De aceea ne-am pronunțat în nota mai sus menționată că *Manuscrisul nr. 154* este scris (și alcătuit) de duhovnicul Andronic, indicând ca reper pentru compararea grafiei cel mai apropiat manuscris din punct de vedere cronologic, semnat, scris de mâna lui și păstrat în aceeași bibliotecă – *Manuscrisul nr. 181* din anul 1855, dar mai sunt și altele¹⁵. Iar privitor la însemnarea lui Augustin, care ne-a trezit suspiciuni din mai multe puncte de vedere, am menționat scurt că este fals, punând la îndoială și faptul dacă la data indicată, adică în 1856, ar fi avut titlul de arhimandrit. Vom expune în continuare seriozitatea afirmațiilor noastre.

O dovadă a netemeinicii însemnării lui Augustin se constată în contradicția dintre relatarea lui că „a lucrat și a compus” cartea în anii 1852-1856 și

¹¹ V. Pelin, *Contribuția cărturarilor români la traducerea școlii paisiene*, în cartea: *Românii în reînnoirea isihastă*. Studii închinare Cuviosului Paisie de la Neamț la bicentinarul săvârșirii sale, 15 noiembrie 1994, publicate cu binecuvântarea I.P.S. Daniel, Mitropolitul Moldovei și Bucovinei, sub îngrijirea lui Virgil Cădea, Iași, Ed. Trinitas, 1997, p. 109 (în continuare V. Pelin, *Contribuția cărturarilor*).

¹² *Catalogul general al manuscriselor moldovenești păstrate în URSS. Colecția Bibliotecii Mănăstirii Noul Neamț (sec. XV-XIX)*. Alcăt. V. Ovcințova-Pelin, Chișinău, Ed. Știința, 1989, p. 279-355. (în continuare *Colecția*).

¹³ Manuscrisele duhovnicului Andronic în fondul de la B.A.R. se află sub nr. 318, 1238-1241, 1269-1270, 1525, 3529, 4611.

¹⁴ În Biblioteca Mănăstirii Neamț se păstrează 6 manuscrise ale duhovnicului Andronic.

¹⁵ Pentru compararea grafiei se mai pot utiliza următoarele manuscrise: B.A.R., mss. rom., nr. 318, 1238-1241, 4611; B.M.N., mss. rom., nr. 167, 183; B.M.N.N., nr. 61 (25), 62 (26), 103 (30), vezi *Colecția*.

textul propriu-zis al manuscrisului, care cuprinde descrierea evenimentelor și pentru anul 1857, cel puțin ultima dată cronologică atestată se referă la acțiuni ce au avut loc după luna martie a aceluși an. Cum putea trece cu vederea adevăratul autor cuprinsul cronologic al lucrării sale? În același context, cum au putut aprecia cercetătorii sus menționați că manuscrisul a fost alcătuit în anii 1852-1856, fără a include și anul 1857, mai cu seamă că lucrarea este scrisă continuu de la început până la sfârșit de o singură persoană? Datarea *Manuscrisului nr. 154* trebuie să cuprindă neapărat anul 1857 deoarece în determinarea vechimii unei opere literare sau istorice ne bazăm în primul rând pe conținutul ei și abia apoi pe însemnările marginale care confirmă cuprinsul textului, iar nu viceversa.

Un alt motiv de suspiciune privind autenticitatea relatărilor din însemnarea lui Augustin apare din aspectul ei grafic. Deosebiri dintre grafia textului și cea a însemnării sunt evidente, așa-dar nu se poate susține că ar aparține uneia și aceleiași persoane, cum afirmă Dan Zamfirescu: „însemnare autografă a primului autor” (s.n.). Diferă și culoarea cernelii. Criteriu important de diferențiere este totodată grafia chirilică a textului propriu-zis în raport cu grafia latină a însemnării. Pentru anii 1852-1856, înainte de reforma din 1860, scrierea în grafie latină la Mănăstirea Neamț este prea timpurie, mai ales că în același manuscris depistăm alte două însemnări, din 1858 (f. 4) și din 1862 (f. 193v), scrise în grafie chirilică.

Nu este potrivit pentru presupusul autor nici locul unde se află însemnarea. De ce și-a înghesuit numele pe margini de file și nu l-a pus într-un loc mai de cinste, care i se cuvenea? De ce nu a scris despre sine și despre elaborarea lucrării, spre exemplu, la sfârșitul *Cuvântului către tot pravoslavnicul cititor* (f. 4), unde a rămas suficient spațiu alb, sau la sfârșitul manuscrisului? Doar pentru că, atunci când Augustin a scris însemnarea sa, acele locuri erau de acum ocupate de alte însemnări. Așadar, ținând cont de inconsecvențele enumerate și de alte mărturii documentare, cum s-ar fi convenit să calificăm însemnarea lui Augustin, decât am arătat mai sus?

Era de așteptat ca într-o nouă ediție a aceluiași text, argumentul principal, și de fapt unicul argument prezentat anterior întru stabilirea paternității *Manuscrisul nr. 154* – însemnarea lui Augustin –, să fie documentat printr-un comentariu și cu reproducerea în facsimile pe toată întinderea sa, mai ales că veracitatea lui fusese pusă la îndoială de noi. Noul editor se află acum în condiții mai avantajate decât cele în care lucrase Dan Zamfirescu, când încă nu se știa de existența și păstrarea în întregime a manuscriselor de la Mănăstirea Noul Neamț, iar din fondul de la B.A.R. erau publicate numai primele două volume. Analiza mărturiilor dicumentare scoase la lumină în ultima vreme l-ar fi călăuzit pe cercetător spre descoperirea adevărului.

Noua ediție a *Vieții Cuviosului Paisie de la Neamț*, apărută în 1997 sub îngrijirea diac. prof. Ioan Ivan¹⁶, se pretinde a fi, între altele, și un răspuns docu-

¹⁶ *Viața Cuviosului Paisie de la Neamț ...*, 1997, vezi titlul întreg la nota 4, mai sus.

mentat asupra paternității *Manuscrisul nr. 154*. Sub acest aspect, am putea afirma că obiectivul studiului introductiv al editorului, cu o bogată informație bazată pe manuscrisele în bună parte încă inedite din Biblioteca Mănăstirii Neamț, a fost acela de „a se îndepărta ideea de „fals” sau „plagiat” din partea autorilor manuscrisului 154”. Cercetătorul tratează problema respectivă în subcapitolul 8 al introducerii, intitulat semnificativ „Geneza” și „paternitatea” *manuscrisului 154 în general și a Vieții Cuviosului Paisie în special*¹⁷, unde sunt aduse argumente suplimentare pentru paternitatea lui Augustin. La aceste mărturii suplimentare ne vom referi în cele ce urmează, deoarece ele, contrar intenției editorului, ne dezvăluie altă față a lucrurilor.

Vom face însă mai întâi o paranteză, pentru a explica sensul primelor două fraze din subcapitolul 8 al introducerii diac. prof. Ioan Ivan, care ne-a provocat o oarecare nedumerire și nouă. Autorul scrie: „Cercetătorii din ultima vreme contestă că Viața Cuviosului Paisie din manuscrisul 154 ar fi a numiților autori Gherasim Miron și Augustin Braha. S-a declarat că biografia alcătuită de Isaac Dascălul (circa † 1816), (în românește) și, deci manuscrisul, «se găsește actualmente la Mănăstirea Neamț, nr. 154»”. Părintele Ivan trimite pentru această opinie la studiul nostru citat anterior, unde însă nu ne pronunțasem în această problemă¹⁸. Informația Părintelui Ivan provine, aparent, din nota 60 a studiului introductiv al diac. Ioan I. Ică jr. la traducerea în română a cărții *Autobiografia di uno Starets*, publicată în 1988 „prin grija Comunității Fraților Contemplativi ai lui Iisus” din Abbazia di Praglio. După cum arată Părintele Ică jr. la p. 18 (nota) din traducerea citată, acest studiu (redactat de fapt de Părintele Elia Citterio) a fost „adaptat” pentru versiunea română. Cu acest prilej, editorul a introdus în text și informații de ale noastre, reproduse adesea aproximativ, între care aceea din nota 60 a studiului său, inexistentă în originalul italian. Paternitatea demonstrată de noi asupra *Manuscrisului nr. 154* o mai putuse afla Părintele Ivan din studiul nostru publicat în *României în reinnoirea isihastă*, și anume la p. 109, nota 27, pe care, însă, nu-l citează la locul cuvenit. Acestea fiind spuse, revenim la subiect.

Pe lângă textul însemnării lui August, care este doar reprodus la descrierea *Manuscrisului nr. 154* (pe p. XIX), editorul Ioan Ivan prezintă ca argument suplimentar un manuscris ciornă, pe care cărturarul menționat l-ar fi scris anterior. Iată ce ni se relatează despre el: „Așa cum autorii de biografii ai Vieții Cuviosului s-au filosit de materialul de la antecesori, același lucru l-au făcut și autorii manuscrisului 154. Augustin Braha adunase mult material, își făcuse un manuscris ciornă care se poate urmări în ceea ce este manuscrisul 161 din Biblioteca Mănăstirii Neamț, intitulat *Istoria despre fondarea monastirilor Neamțul și Secul din România*”¹⁹. Știrile despre starețul Paisie se află, după cum se precizează în

¹⁷ Ibidem, p. XXIV-XXVII.

¹⁸ Vezi, nota 20 (V. Pelin, *Contribuția cărturarilor*) și nota 18.

¹⁹ *Viața Cuviosului Paisie de la Neamț ...*, 1997, p. XXVII.

continuare, la f. 26-30 și 31-32. Mai mult despre acest argument nu se spune nimic, cercetătorul considerând, probabil, că aceste informații sunt suficiente pentru a demonstra paternitatea lui Augustin asupra *Manuscrisul nr. 154*.

Vom remarca însă că opinia de mai sus a cercetătorului vine în contradicție cu relatările sale despre același manuscris de la p. XIV și XXII. Adunând informațiile sale de pe aceste pagini împreună, obținem următorul tablou: *Manuscrisul nr. 161* a fost elaborat în anii 1856-1860 și este scris în grafia latină; autorul lui folosește o limbă mai evaluată, în loc de „ucenici” el scrie „elevi”, în loc de „Moldavia și Valahia” scrie „România”, pentru „egumen” zice „superior” și altele. Precizăm că primele variante sunt din *Manuscrisul nr. 154*, celelalte din *Manuscrisul nr. 161*. În contextul respectiv, bazându-ne numai pe opinia diac. prof. Ioan Ivan, putem oare considera ciornă sau concept *Manuscrisul nr. 161*, datat cu anii 1856-1860, când varianta definitivă, adică *Manuscrisul nr. 154*, este datată tot de el cu anii 1852-1856? Și dacă un concept de lucrare este scris în grafie latină, utilizând și termenii menționați, cum explică cercetătorul că varianta definitivă conține termeni mai vechi și grafie chirilică? Realitatea le arată, după cum vedem, în ordine inversă.

Manuscrisul nr. 161 este într-adevăr opera lui Augustin și despre alcătuirea ei, precum și despre forma definitivă a textului se cuvine să spunem câteva cuvinte pentru a clarifica întrucâtva chestiunea referitoare la acest autor. Acel „mult material” sau „ceea ce este Manuscrisul nr. 161”, după expresia diac. prof. Ioan Ivan, se constituie dintr-un cuprins de 50 de file cu succinte descrieri de evenimente din istoria mănăstirilor Neamț și Secu pentru perioada anilor 1397-1860. Textul lui este divizat prin subtitluri pentru toată perioada cronologică arătată. Filele 26-32 cuprind relatări despre starețul Paisie, după cum a menționat pe bună dreptate Părintele Ivan, dar numai pe cele 7 file. Pe parcursul textului se atestă redactări numeroase, manuscrisul prezentându-se într-o stare destul de uzată.

Acesta este însă conceptul sau ciorna. Iar varianta finală a aceluiași text, numai că în limba rusă, se păstrează în prezent la Sankt-Petersburg, la Biblioteca Academiei de Științe a Rusiei, în colecția lui A.I. Iațimirski²⁰. Manuscrisul cuprinde 56 file, are aceleași dimensiuni (33 x 20,5 cm) ca și ciorna și este scris pe hârtie de aceeași calitate. Informațiile din titlul lui – *История о древности молдавских монастырей Нямыца и Секула из Румынии. Сочинения архимандрита Августина Браги из Нямецкого монастыря, Румыния, 1873 года* (în traducere românească: *Istoria despre vechimea mănăstirilor Neamțul și Secul din România*). Alcătuirea arhimandritului Augustin Bragă din mănăstirea

²⁰ Vezi mențiuni referitoare la acest manuscris în lucrările: А. И. Яцимирский, *Славянские и русские рукописи румынских библиотек*, Санкт-Петербург, 1905, с. 630, 660. Manuscrise de origine românească din colecții străine. Repertoriu. Întocmit de Radu Constantinescu, București, 1986, p. 78 (Știrile prezentate sunt bazate pe cercetarea noastră recentă a mss., care are cota 13.1.8).

Neamțului, România, anul 1873) – ne vin în ajutor la datarea ciornei din *Manuscrisul nr. 161*. Din raționamentele expuse ulterior, ea putea fi „compusă” doar cu 2-3 ani mai înainte, adică în 1870-1872 și această datare vine în concordanță cu alte informații complimentare ce vor fi prezentate mai jos. Dar vom sublinia că aceste două manuscrise, și numai ele, sunt lucrările lui Augustin.

Pentru relatarea noastră de mai departe, vom completa totodată fișierul biografic al lui Augustin față de datele prezentate de părintele Ivan la p. 120 a ediției sale. Știrile sunt luate din catastiful recensământului monahilor de la Mănăstirile Neamț și Secu la 1859, care cuprinde, în ordine alfabetică, informații despre 1041 de viețuitori²¹. Augustin, duhovnic, cu numele Bragă (și nu Braha), este înregistrat sub nr. 7 în listă. S-a născut în anul 1815 în satul Varnița de lângă Bender (Tighina), în Basarabia. Din botez s-a numit Eustatie. A venit din dorința sa la Mănăstirea Neamț în 1837, iar în 1838 a fost călugărit de Sofronie, Episcopul Hușilor. La 1840 este horotonit ierodiacon, în 1849 preot. Din 1855 a fost egumen la Mănăstirea Secu. „Și de ascultare, din începutul venirii sale în monastire, a fost cea mai multă vreme ceteț la strana cea de limbă slavonească” (f. 88-88v). Reținem din sursa arătată mai sus că în 1859 Augustin era duhovnic, însă nu avea încă titlul de arhimandrit, care ar fi fost menționat precum se constată pentru alți viețuitori ai Neamțului și Secului. Și tot din aceste considerente, scrierea însemnării din *Manuscrisul nr.154* va trebui plasată în anii următori, când Augustin avea titlul de arhimandrit, adică pe vremea când se afla la Mitropolie în Iași.

Legătura lui cu *Manuscrisul nr.154* se conturează din corespondența Episcopului Melchisedec Ștefănescu cu Mitropolitul Calinic Miclescu din anii 1871-1872, pe care diac. prof. Ioan Ivan o semnalează celor ce „au scăpat-o din calcul”, prezentând-o ca argument suplimentar pentru „a se îndepărta ideea de „fals” sau „plagiat” din partea autorilor manuscrisului 154” și pentru înlăturarea confiziilor (p. XXV-XXVI)²². Într-adevăr această corespondență clarifică mult problema autorului *Manuscrisul nr.154* și trebuie să-i fim recunoscători diac. prof. Ioan Ivan pentru indicarea ei. Relatările scrisorilor din 31 ianuarie, 19 și 21 februarie 1872 sunt mărturii documentare peremptorii referitoare la autorul *Manuscrisul nr.154*, dar cu părere de rău, ele au fost greșit înțelese și comentate de diac.prof. Ioan Ivan.

Vom reproduce mai întâi prețioasa informație din scrisoarea Episcopului Melchisedec de la 31 ianuarie 1872. Interesat de manuscrisul *Istoriei Mănăstirilor Neamț și Secu* și având răspuns de la starețul Timotei de la Neamț (1860-1887) că el nu se afla atunci în mănăstire, îl ruga pe Mitropolitul Calinic să intervină pentru găsirea lui. Iată ce scrie, între altele Episcopului Melchisedec: „Fiindcă în

²¹ După copii ale recensământului din 1859 se păstrează în fondul Bibliotecii Noul Neamț, la Chișinău, vezi descrierea mss, în *Colecția*, p. 308-310.

²² Cercetătorul se referă la materialele publicate de Pr. Dr. Paul Mihail, *Din corespondența Episcopului Melchisedec*, în *Biserica Ortodoxă Română*, an. LXXVII, 1959, nr. 5-6, p. 543-551.

raportul părintelui stareț de la Neamț se spune că manuscrisul *Istoriei Monăst[irii] Neamțului, făcută de duhovnicul Andronic*, ar fi la părintele Augustin, carele se află la Sfânta Mitropolie, și fiindcă este de mare importanță pentru știință de a nu se pierde un asemenea document, de aceea, Va rugăm, ca să ordonați a se găsi acel manuscris și a se depune la Biblioteca Mitropoliei, spre mai mare siguranță a păstrării ...” (s.n.).

Să luăm aminte la conținutul acestei fraze și îndeosebi la cuvintele evidențiate de noi. Aici Episcopul Melchisedec îl nominalizează clar pe adevăratul autor al *Istoriei Mănăstirilor Neamț și Secu*, pentru care zice: „manuscrisul *Istoriei Mănăstirii Neamțului, făcută [alcătuită] de duhovnicul Andronic*”. Dar acest manuscris se afla în 1872 la părintele arhimandrit Augustin Bragă, care lucra, probabil, atunci la Istoria sa și avea nevoie de lucrarea duhovnicului Andronic. De ce i s-a cerut arhimandritului Augustin, și încă prin intermediul Mitropolitului, să restituie manuscrisul cu 193 de file, adică actualul *Manuscrisul nr.154*, după cum rezultă din celelalte scrisori ale personalităților amintite? Oare nu pentru aceea că nu era lucrarea și proprietatea lui, ci manuscrisul duhovnicului Andronic dat de el, ca și altele, bibliotecii mănăstirii?

Punem aceste întrebări retorice, deoarece diac. prof. Ioan Ivan prezintă știrile din corespondența de mai sus ca argument pentru paternitatea lui Augustin asupra *Manuscrisul nr.154*. Pe marginea concluziilor editorului am mai putea spune doar că el nu numai că nu a clarificat lucrurile în această privință, ci le-a băgat într-o și mai mare încurcătură. Iar „geneza” și „paternitatea” *Manuscrisul nr.154* și în același timp a celorlalte variante ale *Istoriei Mănăstirilor Neamț și Secu* sunt de partea duhovnicului Andronic (1820-1893), călugăr în Mănăstirile Neamț și Secu până în 1861, apoi la Noul Neamț, în Basarabia. Creațiile arhimandritului Augustin sunt cele arătate de noi mai sus, iar însemnarea din *Manuscrisul nr.154*, care i-a indus în eroare pe Dan Zamfirescu și diac. prof. Ioan Ivan, o trecem în seama fireștii slăbiciuni omenești.

Intenționat nu am pus numele starețului arhimandrit Gherasim (1856-1860) alături cu cel al lui Augustin și vom arăta de ce. Starețul Gherasim nu a scris „după cum susțin cercetătorii Dan Zamfirescu și diac. prof. Ioan Ivan, acest manuscris „în colaborare” sau „asociere”, nici nu „a operat indicații de prescurtare a textului” în vederea tipăririi lui. Meritul său, menționat și în corespondența dintre Episcopul Melchisedec și Mitropolitul Calinic Miclescu, este altul. El l-a îndemnat și l-a binecuvântat pe duhovnicul Andronic pentru alcătuirea acestei lucrări. Are starețul Gherasim și alte merite în diriguirea Mănăstirilor Neamț și Secu, pe care nu avem posibilitatea să le prezentăm aici. Vom aminti doar că, împotrivindu-se secularizării Neamțului și neșemnând nici un document de predare a averilor, a fost scos din stăreție la 20 iulie 1860 și surghiunit la 13 noiembrie, pentru neascultare, la Mănăstirea Coșula. Din același motiv, tot acolo fusese surghiunit la 8 noiembrie 1860 Mitropolitul Sofronie Miclescu (unchiul Mitropolitului Calinic Miclescu), născut în anul 1796. În condițiile aspre de la

Coșula Mitropolitul Sofronie a supraviețuit 6 luni, starețul Gherasim, născut în 1800, zece luni. Ambii sunt înmormântați la Mănăstirea Neamț.

Aceste informații au fost în scurt menționate de noi, deoarece și alcătuirea *Istoriei Mănăstirilor Neamț și Secu* este legată de încercarea de expropriere de la începutul anului 1857. Cu un asemenea document, o *Istorie a Mănăstirilor Neamț și Secu*, în care să se arate vechimea lor, evenimentele importante și meritele personalităților monahale ieșite din sânul lor, urma să se apere drepturile acestor lăcașuri, pentru evitarea exproprierii. Timpul scurt ce l-a avut la dispoziție duhovnicul Andronic i-a permis să alcătuiască atunci o variantă scurtă, care s-a tipărit, după cum este știut, la 20 martie 1857, prezentându-se la Mitropolie. Apoi duhovnicul Andronic a scris și celelalte variante în continuare. Cum, când și de ce le-a scris, vine el însuși să ne spună, apărându-și astfel dreptul de autor al *Istoriei Mănăstirilor Neamț și Secu*. Scopul nostru a fost să-l aducem pe cititor până la acest loc, din considerentele prezentate la început. Multe sunt mărturiile și prea mic spațiul pentru a le relata. De aceea, am selectat doar câteva fragmente în legătură cu subiectul paternității.

Despre alcătuirea mai întâi a variantei scrise a *Istoriei* și a succesiunii în genere a celorlalte variante se constată din scrisoarea duhovnicului Andronic către Episcopul Melchisedec din 8 noiembrie 1884²³. În legătură cu niște informații bibliografice ce nu fusese incluse de Episcopul Melchisedec în cartea despre Grigore Țamblac, duhovnicul Andronic îl încuraja astfel: „Și dacă cumva, precum am zis, nu le-ai avut aflate /.../, apoi aceasta nu este dogmă și nu se mai poate preface, ci istorie, și se poate publica și alt rând cu acestea spre îndeplinire. Pentru că și eu, când am adunat întâi *Istoria în scurt pentru Sfintele noastre Monastiri N(eamțul) și S(ecul)*, apoi, fără să o am adunată cea pe larg, ci numai cu gândul socotind cum să o fac pe înțeles orișicărui om, am tot pomenit că „dupre cum să scrie în *Istoria cea mai pre larg a monastirii*”. Și iată că acum, cu ajutorul lui Dumnezeu, prin tot felul de întâmplări grele și supărări, și strămutări, o am adunat în zece cărți destul de groase, precum am gândit”.

Revelator este și următorul fragment, unde duhovnicul Andronic arată de când a început a aduna material pentru *Istorie*, circumstanțele ce au grăbit elaborarea ei și de ce nu și-a semnat primele lucrări: „Ca unul ce nu am fost învățat, precum am mai zis, mă cunoaște orișicine că după dorința mea, cu bun darul lui Dumnezeu, m-am ostenit foarte mult. Și apoi, când am văzut cum se și cere de către înalta ocărmuire o asemenea *Istorie* a monastirilor noastre și că nimeni dintre frații soborului a acestor sfinte monastiri nu făgăduiește a lucra aceasta, precum am spus la [volumul] numărul al 7-lea, atunci eu, prostul, știind cum că mai am puțin material adunat încă de prin 1842, când eram ierodiacon și ciubotar în Sfânta Monastire Secul, am cerut blagoslovenia preacuviosului

²³ Paul Mihail, *Scrisori și însemnări de la Episcopul Melchisedec al Romanului*, în *Cronica Episcopiei Romanului și Hușilor*, IV, 1992, p. 177.

arhimandrit ieroschimonaș și stareț Gherasim și a fraților soborului, ca să caut și prin hrisoavele domnești și ale altor documente ale moșiilor monastirești cât material vrednic de *Istorie* aș mai putea afla prin acelea, care am și făcut, precum am zis.

Râvna aceasta a mea, pe care o am tănuit din început prin scrierile mele din pricina prostimii minții mele, așa mi-a fost scoposul, ca așa să și rămână întru așa stare pentru totdeauna orișicare *Istorie* am scris, după a mea socotință, din pricina că nefiind învățat prin școli, apoi nici am știut să alcătuiesc ceva ca dascăl, cu formele cuviincioase ...”²⁴.

Vrednicia duhovnicului Andronic și calitățile lucrărilor sale nu au fost puse la îndoială numai de Dan Zamfirescu și diac. prof. Ioan Ivan. A mai fost unul, recenzentul lucrării sale prezentate pentru tipar în 1888, și anume Elefterie Mihalevici, căruia autorul *Istoriei* îi răspunde în 1889. Din acest răspuns, binevenit și situației de astăzi, prezentăm în continuare trei fragmente scurte: „Ostenit de toate acestea, apoi fiindcă la lucrul adunat și scris gata în grab[ă] se ivesc filologhi, care își dau voie de a critica lucrările celor proști ca mine și poate ar și zice, cum că mai bine aș fi făcut, dacă pe aceste cărți istorisitoare le-aș fi încheiat, după ale lor socotințe, numindu-le nu *Istorie* ci opis [registru] de felurite hrisoave și documente ale moșiilor monastirești și altele, care cuvinte mi s-au și zis de oareșicare. Deci, la aceste toate, eu, întru numele Domnului Dumnezeu, iată că le răspund tuturor așa. Cum că aceia, ca niște oameni învățați prin seminarii, academii și alte școli, au toată voia ca, după înțelepciunea intrată în mintea lor de la acei ce prin forme i-au învățat, să alcătuiască și să scrie în orișice chip vor voi, pentru că știu drept a lucra și meșteșugul de niște asemenea scrieri. Iar eu, după cum am mai zis, așa mărturisesc că la filologie nicidecum nu m-am gândit adunând și scriind vreo *Istorie*, pentru că nici nu m-am învățat de la nimeni ...” (f. 2)²⁵.

.....

„Și dacă, după socotința domnului Elefterie Mihalevici, aș fi luat povod [temei] de a scrie din început aceste *Istorii* din pricina vorbelor celor nedrepte ale preotului Grigorie Musceleanul (și încă acelea le vorbește chiar asupra cuprinderii *Istoriei în scurt*, cea adunată de mine), apoi, după cum am arătat în [volumul] numărul 8, preotul Grigore Musceleanul *Calendarul antic* l-am dat la lumină pentru anul 1863. Deci de unde puteam eu ca să iau acel povod [temei] spre a scrie la începutul anului 1857 *Istoria cea în scurt*, care este tipărită atunci, în luna lui martie” (f. 5^v).

.....

²⁴ Fragment din *Înainte cuvântare către cititori* la volumul 1 al *Istoriei Mănăstirilor Neamț și Secul*, alcătuită în 1889, vezi, *Colecția*, nr. 113(93), p. 292-293 (Aici și în continuare am actualizat din punct de vedere gramatical textul duhovnicului Andronic pentru a înlesni lectura cititorului de azi).

²⁵ Vezi, *Ibidem*, nota 23.

„Și dacă nu aveam adunat materialul, după cum am însemnat în [volumul] numărul 5,9 și pe aiurea, apoi în ce chip aș fi putut scrie și istorisi în anul 1864? Și de unde aș fi putut aduna atâta material? Dar pentru că am adunat, pe lângă celelalte științi adunate mai înainte, și bâiguielele preotului Grigore Musceleanu, și alte științi pe care le-am aflat mai pe urmă potrivite pentru *Istoria acestor Sfinte Monastiri*, apoi aceasta nu poate da hotărâre cum că de atunci s-a început a se scrie acea carte. Fiindcă și noi, oamenii, ne naștem prunci mici și apoi cu încetul, prin voia și mila lui Dumnezeu, ne tot adunăm ființa, așa și acela ce scrie *Istoriei*. El încheie deodată în scurt științele cele ce a aflat și apoi, dacă mai află material potrivit cu cea *Istorie*, mai adaugă pe la locurile cuviincioase, precum am făcut și eu. Că de câte ori am prescris vreo carte dintre cele de mine adunate, tot am mai adăugat ceea ce am mai aflat, fiind foarte bine încredințat cum că nu are dreptate nimeni de a-mi bănuși ceva. Căci nu se va afla de la altcineva adunată mai înainte *Istoria acestor Sfinte Monastiri*, fără numai dacă va fi luat științele din ostenelele mele. Aceasta este răspunsul meu” (f. 6-6^v).

Ce am mai putea adăuga la greutatea cuvintelor duhovnicului Andronic reproduse aici, dar, din păcate, cu mare întârziere? Greșeala, și de fapt dubla greșeală, trebuie reparată. Se impune o nouă ediție a textului *Vieții Cuviosului Paisie de la Neamț* după *Manuscrisul nr. 154*, cu rectificările corespunzătoare realității, pentru că adevăratul autor, chiar și după dezvăluirile noastre, rămâne încă necunoscut și nedreptățit prin lucrările și edițiile precedente.

Sub acest aspect, pentru viitorii editori, poate cercetătorii C. Zaharia și D. Zamfirescu, care anunță în proiectele lor o ediție a textului *Vieții Cuviosului Paisie* alcătuit de duhovnicul Andronic²⁶, precizăm următoarele. Textul *Vieții Cuviosului Paisie*, așa cum se atestă în manuscrisul nr. 154, se află și în Sinaxarul pe luna noiembrie (cu învățături din Filocalie), alcătuit de duhovnicul Andronic în 1870²⁷. El a introdus acest text pentru pomenirile ce se fac de Biserica Ortodoxă la 15 noiembrie cu mai bine de o sută de ani mai înainte de canonizarea Cuviosului Paisie. Același text al *Vieții* se mai află și în volumele 3-5 ale *Istoriei Mănăstirilor Neamț și Secu* din ultima variantă (a patra) a lucrării, fiind alcătuite între 1872-1887²⁸. În volumele 4 și 5, textul variantei din *Manuscrisul nr. 154*, începând cu viețuirea Cuviosului la Athos, a fost completat cu textele lucrărilor starețului ce anterior fusese doar comentate. Pe această cale, duhovnicul Andronic a realizat în anii 1872-1880 proiectul inițiat, dar nefinalizat de Episcopul Melchisedec și arhimandritul Timotei Ionescu de la Neamț, în anii 1872-1875, de a aduna și a traduce în limba română scrierile Cuviosului Paisie în vederea editării lor²⁹.

²⁶ Vezi lucrarea citată la nota 1, p. 44-45.

²⁷ Vezi descrierea manuscrisului, în *Colecția*, nr. 126 (62), p. 327.

²⁸ Vezi descrierea manuscriselor, în *Colecția*, nr. 115(64), 116 (700), 117 (82).

²⁹ Diacon. Ioan Ivan, *Inițiative – în secolul al XIX-lea pentru păstrarea cât mai vie a numelui sfânt al Cuviosului Paisie de la Neamț*, în *Almanah Bisericesc*, Episcopia Buzăului, 1997, p. 168-176.

A realizat și alte multe lucruri³⁰, care însă, datorită împrejurărilor, au rămas necunoscute. Dar pentru a afla cel puțin ce reprezintă o singură lucrare a duhovnicului Andronic, rugăm cititorul să îngăduie și să citească *Cuvântul* pe care i-l adresează acest mare cărturar necunoscut cu mai bine de un secol în urmă:

„ÎNAINTE CUVÂNTARE CĂTRE CITITORI
LA ACEASTĂ SFÂNTĂ ISTORIE A MONASTIRII

A ști ni se cuvine cum că fiecare om întrând întru un așa fel de cunoștință, adică spre a se cunoaște însușii pe sine cine este el și simțindu-se puțin, și judecând cu mintea sănătoasă petrecerea sa cea în scurtă vreme întru această viață, apoi el însușii negreșit se silește ca prin tot chipul mai întâi să își poată ști și cunoaște facerea sa. Dar însă aceasta nu numai pentru sine, ci și chiar pentru nici una din ființele cele văzute și cele nevăzute nu-i este cu puțință a o da în scris așa întocmai, și mai ales că facerea lui este mai presus de înțelegerea și de puterea firească.

Neajungând el dar la o așa măsură de știință, apoi este nevoit numaidecât a cunoaște și a mărturisi însuși cum că este o altă ființă, mai presus de sine, singură stătătoare, care petrece în veci și care este întru tot puternică, preaințeleaptă, și cu totul bună, de la care, precum singur el, așa și toată lumea aceasta văzută și nevăzută, a luat facerea ființei, a cărei putere viiază (!) și care ființă, după cea de obște socoteală, cu un cuget de către tot norodul, întru o împreună glăsuire, se numește Dumnezeu,

Deci cunoscând omul cum că al său făcător este Dumnezeu încetează de a mai iscodi mai mult despre știința de facerea sa și, cu smerenie cinstindu-l pe El ca pe Ziditorul său și Domnul, începe a simți voia Lui cea dumnezeiască. Și această simțire îl pleacă pe dânsul să caute toată supunerea cu ferbinteală (!) dumnezeiască, mijlocirile cele de pace cu Dânsul și să-L mulțumească pentru a lui pronie și părintească îngrijire, și să ceară întotdeauna de la Dânsul milă.

Râvna însă cea iubitoare de iscodire nu încetează dinăuntru omului a-l porni ca să afle el cât de puțină știință, dacă nu pentru facerea sa, apoi măcar pentru întemeierea caselor celor văzute, întru care s-a simțit el cum a viețuit pe pământ, și pentru oamenii acei ce le-au întemeiat, și pentru acei care au dat ajutor spre a le întemeia, ajiderea (!) și pentru acei ce au viețuit în ele mai înainte de dânsul.

O asemenea râvnă deșteptându-mă și pe mine, mult păcătosul, și înrădăcinându-se în oarecare chip adânc întru mine și oarecum silindu-mă ca să mă ating de acest sfânt lucru, spre a începe să arăt în lume o lămurită știință despre începutul Sfintelor noastre Monastiri Neamțul și Secul și despre preacu-

³⁰ Despre activitatea literară a duhovnicului Andronic, vezi V. Pelin, *Manuscrisele românești inedite din biblioteca mănăstirii Noul Neamț (sec. al XIX -lea)*, în *Sud-Estul și contextul european*, Buletin VIII, Acte românești din Basarabia (sec. XIX)..., București, 1997, p. 61-68.

vioșii părinții noștri egumeni ce au fost într-însele după vremi, și despre acei ce s-au făcut ctitori a acestora, din pronia lui Dumnezeu. În această împrejurare, după ce am luat eu condeiul și am început a zice *istorie*, apoi am cunoscut cum că este foarte de nevoie ca îndată să arăt și dovezi vechi, ca niște îndeplinitoare cunoștinței fiecăruia pentru acele ce au fost mai înainte de noi, adică povestiri sau predanii istorice, care se socotesc proaste, primite din gurile acelor mai bătrâni decât noi, și însemnări de prin înscrisuri vechi de mână, măcar cât de mici. Spre a fi această istorie ferită de orișice fel de îndoire atât în cuprinderea și alcătuirea ei dinăuntru, precum și pe afară de ea, și izbăvită de tot felul de științe scolastice, care ar putea numai cât să facă zăbavă cititorilor și să încurce șirul istoric cel cuprins prin scrierile cele de prin vremile trecute. Pentru ca să poată aceste dovezi, precum zic, a înfățișa credința spre cele scrise și a trage către o asemenea *Istorie* cugetul fiecărui om înțeleghător.

Noi suntem foarte bine încredințați cum că nu se poate de a nu dori prea iubitul cititor a ști, pe lângă altele, încă și numele acelor fețe care s-au făcut pricină a *Istoriei* și în chip voroveau ele, și cum scriau în vremile viețuirii lor pe pământ. Și de aceea, spre a o îndeplini și pe această dorință, eu voi pune față alături întru o asemenea *Istorie* măcar vreo câteva copii din scrierile lor de mână, adică hrisoave, dieti și altele, pentru ca să se cunoască mai bine de noi, acești mai de pe urmă și cei ce vor veni după noi, locul viețuirii lor.

Istorisirea aceasta își are începerea urzirii și a scrierii sale din această întâmplare. Că pe la începutul anului 1857 Preasfințitul Mitropolit al Moldovei, chir Sofronie, a scris către preacuvioșia sa, părintele nostru arhimandritul și starețul Gherasim, poruncă, cerând ca numai decît să înfățișeze Sfintei Mitropolii istorie atât pentru începutul acestor monastiri, precum și pentru toți părinții egumeni și stareți care au ocărmit soborul fraților în ele de la întemeierea lor și până în acel an. Asemenea și pentru orice fel de întâmplări ce vor fi urmat în ele după vremi, pentru ca să fie înfățișată în Divan Ad-hoc, ce se pregătea a fi adunat la Focșani, o asemenea istorie.

Iar preacuviosul stareț, primind această poruncă, îndată a chemat pe toți părinții duhovnici ai soborului în chiliile stăreției vechi, între care mă aflam și eu, păcătosul. Și arătându-se țitata poruncă, ne-a întrebat, dacă știm noi cum că ar fi o asemenea istorisire în monastire, pentru ca să o trimită Mitropoliei. Și a răspuns părintele Iustin și cu alții împreună, cum că afară de *Istorisirea pentru sfințirea soborniceștii biserici, scrisă de Preasfințitul Mitropolit Teoctist*, și cea *Pentru sfânta și făcătoarea de minuni icoană cea mare a Preacuratei Maicii lui Dumnezeu*, scrisă de Preasfințitul Mitropolit Gheorghie, altă istorie nu se știe. Iar părintele nostru, starețul Gherasim, a zis: „Luați seama, părinți duhovnici, că numai cu atâta știință este rușine a ne arăta atâția călugări pentru niște monastiri așa de mari și vechi înaintea ocărmiturii, noi, care viețuim în ele, cei mai mulți din copilărie”, și altele.

Atunci eu, prostul și neînvațatul, văzând cum că de la nici unul din cei ce eram adunați nu iese altă știință, fără numai cea arătată mai sus, și oarecum

înferbântându-mă cu râvnă, am cerut blagoslovenia și rugăciunile ale preacuviosului părintelui nostru starețul și ale tuturor părinților duhovnici și i-am rugat să-mi dea voie ca, după cât mă va înțelepți Preamilostivul Dumnezeu, să adun și să scriu o asemenea trebuincioasă *Istorie*. Și așa, cum am primit această scumpă blagoslovenie părintească, crezând în inimă cu neîndoire cum că Dumnezeu este cu mine pe pământ și îmi va ajuta a o isprăvi pe aceasta, și că, ajutându-mă, îmi va fi ca un semn cum că fără de nici o îndoire îl voi vedea și în ceruri (pentru că este bine știut cum că dacă noi, creștinii, cu inima noastră nu-L vedem pe Dumnezeu aici pe pământ, apoi și în ceruri nu avem încredințare că îl vom vedea), am început a scrie pe acelea ce mi s-au pus în gând, din strălucirea darului Său.

Și mai întâi am adunat și am scris o *Istorie în scurt*, la un loc pentru aceste două sfinte monastiri Neamțul și Secul, după cât am putut mai în grabă, care atunci, în anul 1857, la 20 zile ale lunii lui martie, s-a tipărit pe patru coli și jumătate de hârtie, adică pe 9 file, și s-au trimis vreo câteva exemplare la Sfânta Mitropolie, unde se ceruse o asemenea istorie. Însă fiindcă întru aceea, prin mai multe locuri neînlesnindu-mă vremea de a scrie mai pe înțeles și mai mult, am zis că se istorisește mai pe larg în *Istoria cea mare a monastirii*, apoi am mai scris întru același an și o altă istorie mai pe larg puțin decât cea tipărită.

Cu toate acestea, greutatea vremilor și a trupului acestuia alcătuit din patru stihii, adică din foc, văzduh, pământ și apă, nelăsându-mă în pace și în liniștea monahicească, ci prin tot chipul silindu-mă a părăsi teritoriul Prințipatului Moldaviei, după ce am trecut în Basarabia, m-am apucat și o am scris puțin și mai pe larg, despărțind-o în șase cărți.

Dar însă în urmă, văzând cum un preot, anume Grigorie Musceleanul, prin osârdia sa și voia și ordinul domnului Ministru de Curte Crețeanu (Secțiunea 1, nr. 9, 193, din 7 zile ale lunii lui iunie, anul 1862), la întâia zi de octombrie publicând în București *Calendarul antic pe anul 1863*, de la fila 93 și până la fila 114 foarte mult și-au întins îndrăznețul condei al prihănirii atât asupra Preafericitului părintelui nostru starețul Paisie Velicikovski și a preacuviosului părintelui nostru arhimandrit și starețul Ilarie, și a Preasfințitului Mitropolit al Moldaviei chir Sofronie, precum și asupra tuturor călugărilor, pentru care categorisitoare notițe, numitul Grigorie Musceleanul, își va da răspunsul său în ziua cea înfricoșată. Însă eu, pentru ca nu și alții, în urmă, tot așa să se încurce din neștiință, am găsit de cuviință a le scrie pe aceste cărți încă și mai pe larg decât le-am scris pe acele dintâi.

Și iată pun înaintea dragostei voastre pe această săracă avuție a mea, neavând alta, adică:

Cartea întâi – istorisitoare de la începutul Sfintei Monastiri a Neamțului și până la anul 1779;

Cartea a doua – de la începutul Sfintei Monastiri a Secului și până în anul 1775;

Cartea a treia – cuprinzătoare de *Viața și petrecerea și nevoițele Preafericitului părintelui nostru starețul Paisie* până la vârsta de 25 de ani;

Cartea a patra – istorisitoare pentru *Începutul vieții de obște a starețului Paisie* și până la sfârșitul vieții sale în anul 1794;

Cartea a cincea – cuprinzătoare de mai multe cuvinte mângâietoare: scrisori, răspunsuri și alcătuirii ale Preafericitului părintelui nostru starețul Paisie, *Pentru rugăciunea minții* și *Pentru semnul preacinstitei și de viață făcătoarei Cruci, cum se cuvine a-l însemna pravoslavnicii creștini*, și *Arătare pentru uniație*, și pentru mai mulți monahi ce și-au luat povățuirile spre mântuire de la Preafericitul părintele nostru, și de cărțile alcătuite sau talmăcite, sau scrise de Sfinția Sa și altele;

Cartea a șasea – istorisitoare pentru toți preacuvioșii părinții noștri și stareți care au ocârmuit din anul 1794 și până în anul 1855 pe frații soborului din sfintele noastre monastiri Neamțul și Secul și altele;

Cartea a șaptea – istorisitoare iarăși, asemenea, din anul 1855 și până în anul 1867, și arătare pentru lucrurile formale a începerii zguduirii lor spre sfârșământ;

Cartea a opta – istorisitoare pentru aceleași sfinte monastiri și arătătoare pentru semnele a tot hotarul împrejurul lor, și în ce chip s-au aflat ele întemeiate cu ziduri de piatră sau de cărămidă și de lemn în anul 1859; și câtă podoabă și zestre bisericească aveau, și cât număr de viețuitori se afla sub ocârmuirea și povățuirea starețului lor și altele;

Cartea a noua – istorie pentru sfintele monastiri Neamțul și Secul, tipic și predanii;

Cartea a zecea – istorie pentru toate sfintele schituri ale sfintelor monastiri Neamțul și Secul și pentru zestrea lor, adică acestea: sihăstria Bulucul, schitul Pocrovul, schitul Vovidenia, schitul Sihla, schitul Sihăstria, schitul Lipova, schitul Orgoieștii.

Drept aceea, cu multă smerenie va rog pe toți cei ce veți citi, primiți aceste puține ostenele ale mele și cunoașteți cu lămurire din ele cum că eu de-a pururi am fost și sunt vânător bun de lucruri bune, dorind din suflet ca și altora să le fac cunoscute pe toate cele până acum mai cu totul neștiute.

Al dragostei voastre, de toată fericirea și de tot
Binele și de mântuirea sufletească doritor întru Hristos,
Ieroschimonah și duhovnic **Andronic**”

Summary

By the discovery of Manuscript no. 154 at Neamt Monastery Library in 1984, Romanian literature was filled with a valuable documentary source – The History of Secu and Neamt Monasteries from their founding until 1857. The respective manuscript has been studied by researcher dr. Dan Zamfirescu and deacon, prof. Ioan Ivan. However, both publishers have set wrong dating and authorship of this manuscript and put it in value under a different name than that given by the real

author. In this article are presented documentary evidences, coming to clarify this situation. After a critical analysis, documentary argumented, it is found out that the true author of the Manuscript No. 154 and of the other variants of History of Secu and Neamt Monasteries was confessor Andronicus (1820-1893), monk at the monasteries of Neamt and Secu until 1861, then at New Neamt, in Bessarabia. In conclusion, it is ascertained that a new edition of the text of Life of Blessed Paisius from Neamt after Manuscript no. 154 is required with appropriate rectifications.

Igor Cereteu*

CONTRIBUȚII LA ISTORIA BIBLIOTECII MĂNĂȘTIRII NOUL NEAMȚ

Edificată în a doua jumătate a secolului al XIX-lea, mănăstirea Noul Neamț (Chițcani) va deveni în deceniile următoare și până la închiderea ei de autoritățile sovietice un focar veritabil de răspândire a culturii și spiritualității creștine, atât în Basarabia, cât și peste Nistru. Mai mult ca atât, fiind așezată în proximitatea a două centre în curs de rusificare de pe râul Nistru (Tighina pe malul drept și Tiraspol pe malul stâng), mănăstirea Chițcani a fost în măsură să mențină spiritul național prin intermediul cărții de factură religioasă. Afirmția noastră este probată prin numeroasele cărți manuscrise și tipărite în limba română, altădată a mănăstirii Noul Neamț, identificate în procesul cercetării în bibliotecile bisericilor și mănăstirilor din Moldova de Răsărit. Fiind înființată de călugării vechii lavre a Neamțului, aici au fost aduse numeroase manuscrise și cărți vechi, încât biblioteca de la Noul Neamț devine spre sfârșitul secolului al XIX-lea și prima jumătate a secolului al XX-lea cea mai valoroasă din întreg spațiul pruto-nistrean.

Este de datoria noastră să precizăm că din cele peste 20 de mănăstiri din Basarabia în perioada sovietică a funcționat doar cea de la Japca, a cărei bibliotecă este păstrată în incinta mănăstirii, iar biblioteca mănăstirii Noul Neamț este unica conservată în fondurile Arhivei Naționale a Republicii Moldova. Pe parcursul existenței sale, însă, mai multe cărți manuscrise și tipărite au fost înstrăinate, încât unele se află în prezent în fonduri de biblioteci publice, particulare, în muzee, în biserici și mănăstiri. Cercetările din ultima perioadă ne-au oferit oportunitatea de a identifica mai multe cărți tipărite în diferite centre românești și străine, provenite din biblioteca mănăstirii Noul Neamț. Precizăm că valorile bibliofile din biblioteca mănăstirii au fost păstrate în condiții acceptabile, încât mare parte dintre ele sunt în stare bună de conservare.

În acest demers ne-am propus să includem în circuitul științific cărțile identificate în procesul de cercetare și să oferim celor interesați de valorile bibliofile informații istorice valoroase, care rezultă din însemnările manuscrise, cu precădere cele despre circulația cărților, itinerariile pe care s-au deplasat până în Basarabia. Vom aborda constituirea și completarea bibliotecii cu valori bibliofile până la mijlocul secolului XX, prezentarea în ordine cronologică a cărților identificate în ultimii ani și cercetate *de visu* în fonduri de biblioteci sau în mănăstiri. Investigațiile întreprinse în anul 2012 în biblioteca mănăstirii Noul Neamț a prilejuit identificarea unor cărți vechi bisericești, lista cărora, împreună cu însemnările manuscrise vor fi incluse în ultimul compartiment al demersului.

* Igor Cereteu, doctor în istorie, cercetător științific coordonator la Institutul de Istorie al AȘM.

Reflecții istoriografice. În mediul cercetătorilor preocupați de istoria mănăstirii Noul Neamț este unanim acceptat că pentru prima dată a abordat problema valorilor cărțurărești din biblioteca ei Mihail Ganitzki, care a elaborat și publicat o listă (se pare incompletă) a cărților tipărite și manuscrise identificate. Autorul include în circuitul științific 30 de manuscrise și cărți tipărite în limba română, 8 tipărituri și 24 manuscrise slavonești. Informația prezentată de M. Ganitzki a fost publicată în anul 1880 în trei numere ale revistei *Кишиневские Епархиальные Ведомости*, (№ 20-22). În № 20 autorul a inclus 30 de manuscrise, dintre care primele 19 sunt fie scrieri, fie traduceri ale lui Andronic și doar una dintre ele, *Scurtă istorie a mănăstirilor Neamț și Secu* (poziția 8), a fost tipărită la mănăstirea Neamț în anul 1857¹. În numărul următor sunt incluse opt tipărituri, cu precizarea că sunt cărți slavonești, însă primele trei (un *Molitvenic* și două *Liturghiere*) au fost tipărite în Moldova și Țara Românească. În ultima parte (№ 21 parțial și № 22 în întregime) sunt scrise titlurile a 24 de manuscrise slavonești. Evident, numărul cărților manuscrise și tipărite din biblioteca mănăstirii Noul Neamț a fost mai mare, iar lista urma să continue în următoarele numere ale revistei, autorul scriind la sfârșitul articolului din № 22 că informația va continua, însă nu a fost publicată².

A. Stadnitzki, călătorind la mănăstirea Noul Neamț, și-a scris impresiile despre cele văzute și trăite pe parcursul vizitei. A fost interesat de cărțile bisericești din bibliotecă și confirmă existența în anul 1887 a manuscriselor vechi, din secolul XIV scrise în slavonă și greacă, provenite de la mănăstirea Neamț. Autorul amintește și despre un *Irmologhion*, care a fost copiat la mănăstirea Neamț în 1819 de ierodiaconul Gudii³. Sunt merituoase în acest context contribuțiile lui A. Iatzimirschi, care a cercetat temeinic și a descris fondul de manuscrise slavone din biblioteca de la Noul Neamț⁴.

O abordare amplă a istoriei mănăstirii a fost semnată de Gurie Grosu. Or, în eventualitatea elaborării unei monografii adaptată la noile cerințe istorice, aceasta nu ar trebui neglijată, deoarece este prima lucrare monografică despre trecutul mănăstirii și a fost inspirată din scrierile ieromonahului Andronic. Autorul se referă doar la scrierile lui Andronic și mai puțin la istoria bibliotecii sau la completarea ei cu valori bibliofile vechi⁵.

¹ *Bibliografia Românească Modernă*. Vol. I [A-C], București, Editura Academiei Române, 1986, nr. 40604, p. 245-246.

² М.Г. Старопечатные книги и рукописи въ Ново-Нямецкомъ монастырь, в КЕВ, 1880, №, 20, с. 996-1003, № 21, с. 1050-1059; № 22 с. 1094-1099.

³ Авксентій Стадницкій, Поездка въ Ново-Нямецкій монастырь, в КЕВ, 1887, № 11, с. 414-430.

⁴ А. Яцимирский, Рукописи хранящихся въ Ново-Нямецком монастыре в Бессарабии. Славянские рукописи Нямецкаго монастыря в Румынии. Отд. Оттиск из Древности Славянской Комисии Московского Археологическаго Общества, Москва, 1898, с. 81-105; Idem, Славянские и русские рукописи румынских библиотек, Санктпетербург, Типография Императорской Академии Наук, 1905, с. 952-953; Idem, Из истории славянской проповеди в Молдавии, [s.l.], Типография И.Н.Скороходова, 1906, с. 113 etc.

⁵ Архимандрит Гурие, Исторія Ново-Нямецкаго Свято-Вознесенскаго монастыря, Епархиальная типографія, Кишиневъ, 1911, 160 с.

În perioada interbelică au vizitat mănăstirea Noul Neamț mai mulți înaintași ai culturii românești din Basarabia, care și-au lăsat fie unele amintiri despre vizitele întreprinse, fie cercetări temeinice referitoare la istoria mănăstirii sau la biblioteca ei. În *Istoricul Sfintei Monastiri Nou-Neamț* ieromonahul I. Ieronim reflectă foarte puțin viața spirituală, referindu-se în special la viața economică și la personalitățile care au înființat ori s-au aflat în fruntea instituției monahale. Acesta descrie activitatea starețului Andronic Popovici și amintește doar despre faptul că a scris peste 50 de tomuri⁶.

S-a aplecat asupra colecției de valori bibliofile de la Noul Neamț P. Constantinescu-Iași, care precizează că în anul 1933 existau în biblioteca ei vreo 25-30 de manuscrise, însă a descris doar câteva dintre acestea. Autorul precizează că valorile bibliofile de la Noul Neamț au fost transportate de la vechea lavră a Neamțului de Theofan și Andronic. De asemenea, admite că multe cărți au dispărut, deoarece au fost înstrăinate de A. Iatzimirschi. În aceeași perioadă au fost întreprinse încercări de a transporta cele mai vechi manuscrise din bibliotecă la Academia Română din București, însă datorită poziției ferme a starețului și călugărilor cărțile au rămas în mănăstire⁷.

Preotul Dimitrie Micșunescu scrie în impresiile sale de călătorie, publicate în 1937, că „marea și bogata bibliotecă, ce cuprinde cărți de neprețuită valoare, în limba română, rusă și slavă, cele mai multe aduse de călugării începători ai acestei sfinte mănăstiri, din vechea mănăstire a Neamțului, este bine aranjată”⁸. Șt. Gr. Berechet amintește despre o foarte bogată bibliotecă așezată într-un local anumit. Ea cuprinde foarte multe scrieri în limba română, rusă și slavă. Potrivit autorului cele mai multe sunt aduse de călugării începători ai acestei mănăstiri din vechea mănăstire a Neamțului. Existau și câteva manuscrise, între care și cel al starețului Andronic despre viața sa și monografia mănăstirii scrise în limba românească⁹.

Contribuții meritoase la valorificarea patrimoniului bibliofil din biblioteca mănăstirii Noul Neamț aparțin lui Paul Mihail, care s-a referit detaliat la cărțile manuscrise și tipărite și completarea bibliotecii acestui centru monahal. Autorul publică din corespondența părintelui Andronic cu frații călugări din lavra Neamțului după stabilirea acestuia pe moșia Chițcani, de asemenea, se referă la legăturile cărturărești dintre ierarhii Mitropoliei Moldovei cu mănăstirea Noul Neamț din Basarabia în ultimele decenii ale secolului XIX¹⁰.

⁶ Ieromonahul I. Ieronim, *Istoricul Sfintei Monastiri Nou-Neamț*, Tip. și Lib. Eparhială – Cartea Românească, Chișinău, 1926, p. 27.

⁷ P. Constantinescu-Iași, *Manuscrisele dela M-rea Noul Neamț*, în *Viața Basarabiei*, 1933, nr. 2, p. 43-47.

⁸ Dimitrie P. Micșunescu, *Vizitând mănăstiri basarabene și bucovinene*. Cu o prefață de D-I profesor N. Iorga, Tipografia ziarului „Universul”, 1937, p. 31

⁹ Șt. Gr. Berechet, *Mănăstirea Noului Neamț*, în volumul *Basarabia*. Monografie. Sub îngrijirea lui Ștefan Ciobanu, Universitas, Chișinău, 1993, p. 202-204

¹⁰ Paul Mihail, *Înfățișări de viață culturală românească la mănăstirea Noul Neamț din Basarabia*, în *Viața Basarabiei*, An IV, 1935, nr. 11-12, p. 53-60; Idem, *Legături cărturărești dintre Mitropolia*

Zamfir Arbore subscrie ipotezei potrivit căreia după 1864 „acești călugări, împreună cu ieromonahul Theofan Cristea și cu ieroschimonahul Andronic, au sustras din Mănăstirea Neamț mare cantitate de hrisoave și cărți vechi și s-au așezat la Chițcani, moșia mănăstirii Neamț, solicitând de la împăratul Rusiei, ca toată averea mănăstirii Neamțu din Basarabia să fie lăsată noului așezământ”¹¹.

Manuscrisele de la Noul Neamț au fost cercetate în profunzime de V. Ovcinicova-Pelin, care a elaborat pentru prima dată un catalog al manuscriselor românești păstrate în diferite centre din fosta URSS. Autoarea include în circuitul științific 143 de manuscrise vechi de expresie slavă și românească din secolele XIV-XIX, identifică șase manuscrise care se află în prezent în diferite instituții din Federația Rusă și nominalizează alte 16 manuscrise vechi din aceeași perioadă ale căror loc de depozitare nu este cunoscut până în prezent. Catalogul cuprinde un studiu privind istoria constituirii bibliotecii Noului Neamț¹². Într-un repertoriu al manuscriselor românești aflate în colecții din străinătate sunt incluse 19 manuscrise provenite din biblioteca mănăstirii Chițcani¹³.

Cercetătorul Dinu Poștarencu, în contribuția sa la istoria mănăstirii Noul Neamț a consacrat un mic compartiment bibliotecii din incinta mănăstirii, în care abordează în linii generale istoria constituirii bibliotecii¹⁴. Informații despre trecutul mănăstirii Noul Neamț în general și a bibliotecii în particular au fost publicate de V. Ovcinicova-Pelin¹⁵, N. Matei¹⁶, N. Negru¹⁷, iar mai recent de L. F. Ceașcina¹⁸.

P. Bălan a publicat informații prețioase despre mănăstirea Noul Neamț și vederi de bună calitate din incintă, utilizând surse mai vechi, adaptate pe nedrept

Moldovei și mănăstirea Noul-Neamț. Extras din revista „Luminătorul”, № 5-6, 1939, 14 p. și în Idem, *Mărturii de spiritualitate românească în Basarabia*, „Știința”, Chișinău, 1993, p. 23-37; Idem, *Din biblioteca M-rei Noul Neamț*, în Idem, *Mărturii de spiritualitate românească în Basarabia*, p. 233-236

¹¹ Zamfir Arbore, *Dicționarul geografic al Basarabiei*, Museum, Fundația Culturală Română, Chișinău, 2001, p.63.

¹² *Catalogul general al manuscriselor moldovenești păstrate în URSS. Colecția bibliotecii mănăstirii Noul Neamț (sec. XIV-XIX)*. Alcătuitor V. Ovcinicova-Pelin, Chișinău, „Știința”, 1989, 438 p. Unul dintre aceste manuscrise l-am identificat în fondul Carte rară și veche a Bibliotecii Științifice Centrale a AȘM, iar datele au fost publicate în revista *Bibloscientia*, nr. 9, 2013, p. 10-28.

¹³ *Manuscrise de origine românească din colecții străine*. Repertoriu întocmit de Radu Constantinescu, București, 1986, p. 146-149.

¹⁴ Dinu Poștarencu, *Mănăstirea Noul Neamț*, Editura „Universitas”, Chișinău, 1994, p. 53-54.

¹⁵ Valentina Ovcinicova-Pelin, *Comoara regăsită*, în revista *Moldova*, Chișinău, nr. 5, 1989, p. 32-34.

¹⁶ N. Matei, *Biblioteca mănăstirii Noul Neamț, tezaur de spiritualitate și cultură românească*, în *Literatura și Arta*, 40 (2720), Chișinău, 2 octombrie 1997, p. 6.

¹⁷ Nina Negru, *De la Neamț la Noul Neamț: secularizarea ca prilej pentru înstrăinarea de valori patrimoniale românești*, în *Magazin bibliologic*, Chișinău, 1-2, 2008, p. 41-49.

¹⁸ Л.Ф.Чащина, *Ново-Нямецкий Свято-Вознесенский монастырь как памятник полиэтнической культуры в Молдове*, в *Вестник Славянского Университета*, Выпуск 19, Кишинэу, 2011, p. 165-184.

la realitățile actuale, în care susține că biblioteca mănăstirii este compusă din 2272 de volume, cărți rare și manuscrise „aduse de la mănăstirile închise – Căpriana, Dobrușa, Hâncu, Hârbovăț, inclusiv cele 60 de lucrări religioase scrise de arhimandritul Andronic Popovici” și este convins că multe din cărțile mănăstirii se află în biblioteci din străinătate. Autorul prezintă o listă succintă a cărților din biblioteca mănăstirii¹⁹.

Reconstituirea istorică a bibliotecii mănăstirii Noul Neamț nu poate fi elaborată fără *corpus*-urile de însemnări de pe manuscrise și cărți vechi din Țara Moldovei, editate de Ioan Caproșu și Elena Chiaburu, în care există informație variată și valoroasă despre cărțile de la Noul Neamț²⁰.

Am avut prilejul să cercetăm cărțile tipărite din biblioteca mănăstirii Noul Neamț, depozitate în Arhiva Națională a Republicii Moldova, și să citim însemnările manuscrise, pe care le-am inclus într-un catalog de carte românească veche și modernă în fonduri din Chișinău²¹.

Istoria mănăstirii Noul Neamț la general și a bibliotecii în particular a fost elaborată de Ion Negrei și Maria Danilov, publicată în monumentală lucrare consacrată istoriei mănăstirilor și schiturilor din Republica Moldova. În prezent această informație constituie esența tuturor investigațiilor despre valorile bibliofile din această mănăstire. Autorii au încercat să reconstituie în linii generale lista cărților manuscrise și tipărite din bibliotecă, însă în acest sens este necesară o abordare fundamentală, care ar prezenta întregul spectru de probleme din istoria mănăstirii Noul Neamț, or biblioteca ar trebui să ocupe un loc prioritar printre acestea²².

Ultima contribuție la istoria bibliotecii mănăstirii Noul Neamț aparține M. Danilov²³, care abordează subiectul din perspectivă istoriografică, fiind analizate și comentate în detaliu atât lucrările publicate anterior, cât și un număr mare de documente de arhivă, în care întâlnim suficient de multă informație referitoare la biblioteca acestui centru monahal.

¹⁹ Pavel Bălan, *Cetățile sufletului. Mănăstiri și schituri basarabene / The Citadels of the soul. Bessarabian Monasteries and Convents*, Editura Arc, Chișinău, 2002, p. 143, 146.

²⁰ *Însemnări de pe manuscrise și cărți vechi din Țara Moldovei*. Un corpus editat de I. Caproșu și E. Chiaburu. Volumul I (1429-1750) Iași, 2008, XXV + 665 p.; volumul II (1751-1795), Iași, 2008, XIV + 667 p.; volumul III (1796-1828), Iași, 2009, XXIV + 750 p.; vol. IV (1829-1859), Casa Editorială Demiurg, Iași, 2009, XXIV+693 p.

²¹ Igor Cereteu, *Cartea românească veche și modernă, în fonduri din Chișinău. Catalog*. Cu un studiu introductiv de Prof. Dr. Iacob Mârza, TipoMoldova, Iași, 2011, 430 p., il.

²² Ion Negrei, Maria Danilov, *Mănăstirea Noul Neamț*, în *Mănăstiri și schituri din Republica Moldova: studii enciclopedice / colectiv de aut.: Andrei Esanu (coord.), Mihai Adauge, Alexei Agachi [et. al.]; red. șt. Andrei Eșanu; cond. de proiect Constantin Manolache; resp. de ed. Mihai Adauge, Ion Xenofontov; Acad. de Științe a Moldovei, Inst. de Studii Enciclopedice, Chișinău, Institutul de Studii Enciclopedice, 2013 (F.E.-P. „Tipografia Centrală”), p. 469-505 (compartmentul despre bibliotecă la p. 491-502)*

²³ Maria Danilov, *Repere în istoriografia bibliotecii mănăstirii Noul Neamț*. Probleme și interpretări, în *Tyragetia*. Istorie. Muzeologie. Serie nouă. Vol. VIII [XXIII], 2014, nr. 2, p. 173-182.

Repere istorice. Înființarea mănăstirii Noul Neamț în a doua jumătate a secolului al XIX-lea în extremitatea estică a românității este cu atât mai binevenită cu cât opresiunea țaristă pe multiple planuri asupra populației din Basarabia devine mai evidentă, ea fiind lipsită de cele mai elementare drepturi și supusă unui proces intens de rusificare. Știința de carte în rândul populației rurale nu era promovată, iar în aceste împrejurări nefaste bisericile și mănăstirile, prin preoți și călugări, devin o soluție eficace.

Mănăstirea a fost înființată în a doua jumătate a secolului al XIX-lea de călugării vechii lavre a Neamțului, care în urma unor persecuții din partea autorităților laice s-au refugiat, după mai multe peregrinări, pe moșiile Chițcani și Copanca, unde au reușit să organizeze cu mari greutăți un centru monahal, în care au păstrat cu pietate tradițiile vieții monahale paisiene. Meritul principal în crearea și organizarea sfântului lăcaș este atribuit administratorului moșiilor mănăstirii Neamț din Basarabia Theofan Cristea și ieroschimonahului Andronic. Acestuia din urmă i se poate atribui și meritul de organizator al bibliotecii Noului Neamț, care devine una dintre cele mai bogate și mai valoroase din Basarabia. Biblioteca s-a constituit concomitent cu refugiul călugărilor nemțeni pe moșiile mănăstirii Neamț din Basarabia, drept urmare a reformelor din timpul domniei lui Alexandru Ioan Cuza, care au atins și interesele mănăstirii Neamț prin secularizarea pământurilor și naționalizarea unei bune părți a averilor²⁴. Pe un *Apostol* (mănăstirea Neamț, 1851) din biblioteca mănăstirii Suruceni, carte care a aparținut anterior mănăstirii Chițcani, duhovnicul Andronic Popovici scria în 1864 că „Această sfântă carte s-au cumpărat de mine, mult păcătosul Andronic ieroshimonah și duhovnic din sfânta monastire Niamțul în anul 1860, iară în anul 1861, fugind eu din Moldaviia, din pricina tirăniilor prințului Alexandru Cuza, acum o hotărăsc să rămâe în viaci a sfintei Nooăii Monastiri Neamțului în Bessarabia și cine o va înstreina din numita chinovie a prea cuviosului părintelui nostru, starețului Paisie Velicicovschie ori prin ce chip, acela să rămâie ne iertat și supt ne blagoslovenia Maicii Domnului și a părintelui nostru. Anul 1864”.

Primele informații despre biblioteca acestei mănăstiri datează din momentul stabilirii pe moșia Nemțeni a primilor călugări din vechea lavră a Neamțului și

²⁴ Павелъ Чудецкій, *Новонямецкій монастырь в КЕВ*, 1880, № 19, с. 929-944 și № 20, с. 977-996; *Бессарабія. Географическій, историческій, статистическій, экономическій, этнографическій, литературный и справочный сборникъ съ 224 иллюстраціями, портретами и картой Бессарабской губерніи*. Подъ редакціей П.А.Крушевана. Типографія А.В.Васильева, Москва, 1903, с. 171-173; Radu Rosetti, *Conflictul dintre Guvernul Moldovei și Mănăstirea Neamțului. Extras din Analele Academiei Române*. Tom XXXII. Memoriile Secțiunii Istorice, București, Institutul de Arte Grafice „CAROL GÖBL”, 1910, 164 p.; V. Puiu, *Monastirea Noul-Neamț*, în *Idem, Monastirile din Basarabia*, Extras din *Revista Societății istorico-arheologice bisericesti din Chișinău*, volumul XI, Tipografia de editură Națională „Luceafărul”, Chișinău, 1919, p. 51-52; *Mănăstirile și schiturile Eparhiei Chișinăului și Hotinului, în Anuarul Eparhiei Chișinăului și Hotinului (Basarabia)*. Ediție oficială. Chișinău. Tipografia Eparhială, 1922, nr. 10, p. 4 etc.

care nu aveau suficiente cărți pentru săvârșirea serviciilor divine. În anul 1861 duhovnicul Andronic l-a trimis în Basarabia pe ucenicul său Isihie Donici cu o valiză mare, plină cu icoane și cărți vechi, iar la 1 octombrie a aceluiași an Andronic Popovici a trecut Prutul clandestin pe la Sculeni, stabilindu-se pentru restul vieții sale în Basarabia²⁵. Isihie Donici va cere autorităților țariste în anul 1887 să treacă în Basarabia și s-a stabilit cu permisiunea ieroschimonahului Andronic la Noul Neamț, aducând cu el și cărți bisericești²⁶.

În anul 1861 ieroschimonahul Andronic a adus de la Neamț la Chițcani circa 30 de manuscrise, astfel punându-se începuturile bibliotecii mănăstirii Noul Neamț. Conform documentelor, biblioteca a fost completată cu manuscrise și cărți vechi din donațiile făcute de enoriași. Printre aceștia pot fi nominalizați Constantin Botezatu cu familia sa, care au dăruit în 1879 10 cărți de *Viețile Sfinților*, un *Ceaslov*, o *Psaltire* și o *Biblie*, toate în limba română. Este cunoscut că în același an ginerele lui Constantin Botezatu, Gavriil Catacazi, dăruia mănăstirii Noul Neamț un exemplar de Alexandru Sturza, *Învățăături religioase* (Iași, 1844), toate în limba română. Pe ultima carte Andronic a scris că: „Această sfântă carte au fost a lui Constantin Botezatu și în anul 1879, prin ginerele său Gavriil Catacazi s-au dăruit acestei sfintei Nooăi Monastiri Neamțului, spre a lor veacinică pomenire”²⁷

Mihail Kogălniceanu, care a dăruit în 1884 trei exemplare de *Letopisețul Țării Moldovei*²⁸. Există suficient de multe mărturii scrise despre completarea bibliotecii de la Noul Neamț cu cărți religioase. Cea mai veche carte românească tipărită semnalată în procesul cercetării este *Pravila de la Govora* (1640), care înainte de a ajunge la mănăstirea Neamț s-a aflat în biserică cu hramul Sfântul Nicolae din Bacău. În anul 1864 *Pravila* a fost adusă prin mijlocirea ieromonahului Andronic la mănăstirea înființată pe moșia Chițcani. O *Evanghelie* (București, 1750), care la 24 aprilie 1777 a fost cumpărată de preotul Andrei și preoteasa Ileana pentru biserică din satul Rediul Mare, a ajuns la Noul Neamț. Un exemplar de Simion Arhiepiscopul Thesalonicului, *Voroavă de întrebări și răspunsuri întru Hristos* (București, 1765) aparținea la 25 martie 1844 preotului satului Arionești Simeoan Ivanov Colac, carte care a fost citită la 17 iunie 1857 de pălămarul catedralei din Bălți Diomid Ivanov. La 29 iunie 1859, tipăritura aparținea ierodiaconului Iliodor de la tipografia duhovnicească din Chișinău, iar în 1865 a fost cumpărată de egumenul mănăstirii Noul Neamț Theofan Cristea. În anul 1870 în biblioteca mănăstirii Noul Neamț a fost dăruit un exemplar de *Apologhia* (mănăstirea Neamț, 1816) și care în prezent se află la mănăstirea Zloți. Un *Octoih* (mănăstirea Neamț, 1836) a fost cumpărat de monahul Miron, care se afla la Neamț, cu prețul trei galbeni la 30 noiembrie 1858, pe care l-a vândut în același an, fiind deja la Noul

²⁵ Гурие, Архимандрит, op. cit., p. 58, 60.

²⁶ Paul Mihail, *Înfățișări de viață culturală românească*, p. 56.

²⁷ Cartea se află în Biblioteca Academiei de Științe la cota M C-88 c/r.

²⁸ V. Ovcinico-Pelin, op. cit., p. 17.

Neamț, unui proprietar necunoscut cu prețul 18 ruble în argint. *Mineiele* pe 12 luni (mănăstirea Neamț, 1845-1847) au fost aduse prin mijlocirea ieroschimonaului Andronic la Chițcani în anul 1864, un alt complet aparținea egumenului Theofan Cristea, iar al treilea unui monah Teodosie. Având mai multe seturi de asemenea mineie, la 20 iunie 1891, 12 cărți au fost vândute mănăstirii Hirova la prețul de 150 de ruble. *Mărturisirea ortodoxă* a lui Petru Movilă (mănăstirea Neamț, 1864) a fost adusă la Noul Neamț în anul 1872, iar *Prohodul Domnului* (București, 1873) în anul 1888. Un exemplar de Ioan Damaschin, *Descoperirea pravoslavnicii credințe* (Iași, 1806) a fost dăruită de monahii Grigorie și Gherontie, ostenitori la tipărirea cărții, unui monah Visarion care se stabilește la Noul Neamț.

Au continuat preocupările pentru organizarea vieții monahale conform celei de la Neamț. Prin contribuția duhovnicului Andronic au fost transportate numeroase manuscrise și cărți vechi, unele foarte valoroase, datând din secolul XIV. Din însemnările de pe cărțile vechi rezultă că cele mai multe au fost aduse la Noul Neamț în anul 1864. În această perioadă mănăstirea nu dispunea de un sediu pentru bibliotecă, iar cărțile se pare erau păstrate în chiliile călugărilor. Abia la 10 august 1879 a fost înaintată cererea din partea comunității monahale arhiepiscopului Pavel pentru a interveni financiar la construirea gardului, sistemului de canalizare, clopotniței și a sediului bibliotecii²⁹. Clădirea pentru bibliotecă a devenit funcțională abia în anul 1885, fiind construită după proiectul arhitectului M. Serotzinski³⁰. În anul 1892 au fost terminate lucrările de construcție a magazinului de cărți și icoane³¹.

S-au implicat în completarea bibliotecii mănăstirii Noul Neamț cu literatură bisericească și laică diferite personalități marcante ale spiritualității creștine din Moldova, ca arhimandritul Conon Arămescu-Donici, care devine mai târziu Mitropolit al Țării Românești și Iosif Naniescu Mitropolit al Moldovei, amândoi *cu legături de sânge* în Basarabia. Arhimandritul Conon Arămescu-Donici a avut prilejul să viziteze Kievul și Moscova, iar în drumul său a făcut popas și la unele locuri cu tradiție creștinească din partea de sud a Basarabiei, vizitând astfel și mănăstirea Chițcani. S-a întâlnit cu starețul Andronic, care l-a primit cu amabilitate, i-a cerut să-i facă rost de mai multe cărți bisericești și i-a facilitat trecerea hotarului de pe Prut. Înainte de plecare a vizitat și Chișinăul, unde s-a întâlnit cu Preasfințitul Serghie Arhiepiscopul Basarabiei și a cumpărat din dugheana arhiepiscopiei mai multe cărți românești tipărite la Chișinău. Ajuns la Iași acesta a făcut rost de mai multe cărți pe care le-a solicitat starețul Andronic: *Îndreptarea legii* [Târgoviște, 1652], *Biblia* [Blaj, 1795], *Cartea Sf. Simion Tesalonicenul* [București, 1765], *Noul Testament* [mănăstirea Neamț, 1818], *Cartea nevăzut războiu* [mănăstirea Neamț, 1826], *Apanthisma* [mănăstirea

²⁹ *Ibidem*, p. 111.

³⁰ Ion Negrei, Maria Danilov, *op. cit.*, p. 492; Л.Ф.Чащина, *op. cit.*, p. 179.

³¹ Гурие, Архимандрит, *op. cit.*, p. 123.

Neamț, 1827], *Pavecernicul* sau *Octoihul canoanelor Pavecerniței* [mănăstirea Neamț, 1816]. Aceste șapte cărți au fost expediate din Iași la 8 septembrie 1888, iar după 17 august 1889 a mai trimis câteva cărți dăruite de el: *Bisericeasca istorie* a lui Meletie Atineanul [Iași, 1841-1843, în 4 volume], *Notițe istorice și arheologice, adunate de pe la 48 de mănăstiri din Moldova* [Iași, 1848], o *Carte de rugăciuni*, tipărită la Iași de Profira Istrati. Împreună cu acestea au mai fost trimise trei cărți dăruite de Mitropolitul Iosif Naniescu: *Teologia lui Damaschin* și două *Molitvenice*, unul de la Iași și altul de la București. Arhimandritul Conon Arămescu-Donici a mai cumpărat de la Mitropolitul Iosif Naniescu încă 15 cărți, iar altele 20 exemplare au fost dăruite de ierarhul Moldovei³². Există însă și alte mărturii scrise conform cărora arhimandritul Konon a continuat să dăruiască cărți mănăstirii Noul Neamț. Pe un exemplar de *Arătare pe scurt a dumnezeștilor dogme ale credinței* (mănăstirea Neamț, 1816) acesta a scris la 2 februarie 1890 următoarele: „Această sfântă carte este dăruită Bibliotecii sfintei Monastiri Noul Neamț din Besarabia, anume de către Arhimandritul Profesor de Teologie și Predicatoru a Sfintei Mitropolii Moldovei /Iașii/ Doctorul Konon Aramescul Donici / din Sf. Mitropolie Iași/ și nimănui nu li esti ertat ca să o înstrăineze de la acest sfânt și dumnezăescu locașu ori prin ce chip ar fi supt al mai ne ertat canon bisăricescu. Aminu. Iași. 2 februarie, anul 1890. Dr. arhimandrit Konon Aramescu Donici profesor”.

Mitropolitul Iosif Naniescu a fost preocupat în cel mai serios mod de completarea bibliotecii mănăstirii din Chițcani cu literatură religioasă. În anul 1889 el a dăruit 30 de cărți tipărite pentru biblioteca Noului Neamț, dintre care: *Teologia* lui Ioan Damaschin, *Istoria Bisericii* a lui Meletie Mitropolitul Atenei, *Istoria Mitropoliei Moldovei*, *Molitvenice*, *Didahiile* lui Ilie Miniati, *Chiriadromion*, *Catehizis*, *Liturghier*, calendare etc³³.

Din însemnările manuscrise rezultă că cele mai multe cărți au fost aduse la mănăstire în anii 1861, 1864, 1868, 1870, 1872, 1887, 1888, 1889, 1890. Acești ani figurează la sfârșitul însemnărilor scrise de acele persoane care le-au cumpărat sau le-au dăruit sfântului lăcaș.

Pe parcursul existenței sale mănăstirea Noul Neamț a adunat prin călugări o bibliotecă bogată, care în perioada interbelică era considerată pe bună dreptate ca fiind cea mai valoroasă dintre toate bibliotecile mănăstirești. Fiind conștienți de valoarea acesteia, autoritățile românești au încercat transportarea ei la Academia Română din București, însă datorită rezistenței egumenului și a călugărilor bibliotecă a rămas intactă. După închiderea ei de către autoritățile sovietice în anul 1962 bibliotecă a fost inventariată, iar cărțile depozitate în fondurile Arhivei Naționale a Republicii Moldova, iar cercetarea ei va prilejui descoperirea a numeroase informații inedite despre spiritualitatea creștină din întregul spațiu românesc.

³² Paul Mihail, *Legături cărturărești...*, p. 4-11

³³ *Ibidem*, p. 3.

Cărți înstrăinate. Mănăstirea Chițcani a fost închisă în anul 1962. Conform unor ipoteze aici s-ar fi depozitat cărțile confiscate de la mănăstirile închise anterior acestui an, însă despre soarta lor nu se cunoaște nimic. Se presupune doar că au fost trimise în diferite biblioteci și muzee din Federația Rusă, altele se află în prezent în fondurile de cărți sau muzee din Chișinău. Cărțile din biblioteca Noul Neamț au fost inventariate și depozitate în Arhiva Națională a Republicii Moldova. Cu toate acestea unele dintre ele le-am întâlnit și în bibliotecile altor mănăstiri din Basarabia, cu însemnări scrise de ieroschimonahul Andronic, de egumenul mănăstirii Theofan Cristea sau de alte persoane care le-au dăruit mănăstirii. Mai jos prezentăm selectiv unele tipărituri cu însemnări manuscrise care probează afirmațiile anterioare³⁴.

Pravila cea mică, Mănăstirea Govora, 1640

Însemnări. F. 1-12: „<Această sfântă carte este a> sfintei Nooaăi Monastiri <Neamțului și cine va îndrăzni > a o înstreina ori prin ce <chip, acela în veaci să> rămâie supt ne ertat <canon și ne blagosloven>ia Prea curatei Maicii lui Dumnezeu și a Prea fericitului părintelui nostru starețului Paisie. 1864”.

F. 12^v-59: „Această sfântă Pravil(ă) esti a me și cerșind-o Ion ce șad(e) la Vale Lac, care au făcut o sf(ă)ntă cas(ă) lui Dumnezeu aice în târgu Bacău, unde să prăznuiește hramu(l) Sfântului Niculai, și având un ginere, l-au preuțit și l-au așezat aice la Bacău la bis(e)ric(a) ce noa, și fiind pre tânăru m-au pohtet preotul Ion ce s-au arătat mai înainti ca s(ă) dau această Pravil(ă) ca s(ă) să înveț(e) dintrânsa giner(e)le molitveli, adec(ă) preotul Gheorghe, și o am dat ca s(ă) o ții pân 40 de zile ca să înveț(e) dentrânsa. Și împlenindu-s(ă) aceli 40 de zile iarăși să mi-o aduc(ă), să me-o de, căci eu n-am dat-o di tot, ce numai ca s(ă) să înveț(e) întracel(e) 40 de zil(e). Deci pentru ca s(ă) nu s(ă) uite sau ca s(ă) nu să răasai la vreo mână străină am scris singur, eu cu mâna me și am iscălit ...tas post(elnic)”.

Deținător. Arhiva Națională a Republicii Moldova, Fond 2119, inventar 6, dosar 777.

2.Simeon Arhiepiscopul Tesalonicului, Voroavă de întrebări și răspunsuri întru Hristos, București, Tipografia Mitropoliei, 1765

Însemnări: P. 1-27: „Pre această sfântă carte o au cumpărat preacuvioșia sa părintele nostru igumenul Theofan pentru folosul obștejitei preafericitului părintelui nostru starețului Paisie. Și cine o va înstreina, ori în ce chip dintru această sfântă Nooaă Monastire Niamțul acela să rămâie în veaci supt neiertat canon și neblagoslovenia Maicii Domnului și a părintelui nostru. 1865”.

P. 1-227: „Această sfântă carti ce să numești Theasalonic esti a lui, a dascalului Simeon Ivanov Colac, care au slujit la biserica cu hramul Sfântului Ierarh Neculai din satul Arioneștii. Și cine să va ispiti ca să o furi să nu i-ajute Dumnezău. Ori de o va și fura proclețit și afurisit să fii de Dumnezău și de Maica

³⁴ Vezi mai multă informație despre tipăriturile provenite de la mănăstirea Noul Neamț în catalogul publicat în 2011 (Igor Cereteu, Cartea românească veche și modernă, în fonduri din Chișinău. Catalog, Cu un studiu introductiv de Prof. Dr. Iacob Mârza, TipoMoldova, Iași, 2011, 430 p., il.).

Precista, și de Sfântul Ioan Botezătorul, și de Sfinții Apostoli. Blăstămat să fii și de Sfântul Neculai, la care lăcaș am slujit, și de toți mucenicii, și de toți cuvioșii, și de toți arhierii, și de toți sfinții. Blăstămat să fie și de mine păcătosul. Și să miargă în focul nestins și în tartarul cel mai de desupt, și să lăcuiească în burdeul dracului și să (fie) blăstemat și afurisit de toți sfinții patriarși, și de mai marii oștilor Sfinții îngiri Gavriil și Mihail. Și să fii blăstămat tot niamul lui. Și acum și pururea și în vecii vecilor. Amin”.

P. 125: I „Să să știe că la anul 1838 la 11 înspre 12 ghenarii s-au cutremurat pământul la 5 ciasuri și 2 minaturi. Am scris preotul Grigori Iacovlev Levovschi”.

II „Сию святеішую книгу удостоился я рабъ Божий прочитатъ. Бельцкой Соборной церкви пономарь Діюмідъ Ивановъ. 1857 года, юня 17 дня” <Această sfântă carte am citit-o eu robul lui Dumnezeu pălămarul Catedralei din Bălți Diomid Ivanov>.

P. 273-344: „Acest Thesalonic este a dascalului Simeoan Ioanov Colac din satul Arioneștii, bisărica cu hramul Sfântului Ierarh Nicolai. Anul 1844, martii 25 zile. Și cini s-ar tâmpla să-l furi să fii blăstămat di sfinții părinți și de mai marii cetelor cerești, și de Simeoan Arhiepiscopul Thesalonicului, și di mini robul lui Dumnezeu Ioan. Să fii blăstămat și afurisit, și să miargă la un loc cu tot niamul lui întru veci netrecuți și nesfârșiți”.

Pe o foaie albă de la sfârșitul cărții: „Acest Thesalonic esti a ierodiaconului Iliodor di la duhovniceasca tipografie a Besarabiei, cari să află în orașul Chișinău. Anul 1859, iunie 29”.

Deținător: Muzeul Național de Etnografie și Istorie Naturală, cota 25246.

3.Apologhia, Tipografia Mănăstirii Neamț, 1816

Însemnări: P. 1-5: „Această sfântă carte este a sfintei Nooaăi Monastiri Niamțul și cine o va înstreina, să fie ne ertat de Dumnezeu și de prea curată mai-ca lui. 1870”.

Deținător: Mănăstirea Zloți.

4.Nicodim, de la Atos, **Pentru păzirea celor cincii simțiri,** Tipografia Mănăstirii Neamț, 1826

Însemnări: F. 1-9: „Această sfântă carte este a acestei sfintei Noaăi Monastiri Neamțului și cine va îndrăzni prin ori și ce fealiu de chip a o înstreina dintru această chinovie acela în veaci să rămâie supt ne iertat canon și ne blagoslovenie Preacuratei Maicii lui Dumnezeu și a preafericitului părintelui nostru starețului Paisie”.

Deținător: Mănăstirea Vărzărești.

5.Slujba pentru victoria împotriva șvezilor, Chișinău, Tipografia Duhovnicească, 1826

Însemnări: F. 1-10: „Această sfântă carte este a acestei sfintei Nooaăi Monastiri Neamțului și cine o va înstreina ori prin ce fealiu de chip dintru această chinovie, acela în veaci să rămâie supt neiertat canon și neblagoslovenia Preacuratei Maicii lui Dumnezeu și a preafericitului părintelui nostru starețului Paisie. 1864”.

Deținător: ANRM, fond 2119, inventar 6, dosar 910.

6. Carte de rugăciune pentru sfânta Evfimia și prestăvirea fericitei Olga, Chișinău, Tipografia Duhovnicească, 1835

Însemnări: F. 1-9: „Această sfântă carte este a acestei sfinte Nooaăi Monastiri Neamțului și cine va îndrăzni prin ori și ce fealiu de chip a o înstreina dintru această chinovie acela în veaci să rămâie supt ne iertat canon și ne blagoslovenie Preacuratei Maicii lui Dumnezeu și a preafericitului părintelui nostru starețului Paisie”.

Deținător: ANRM, fond 2119, inventar 6, dosar 779.

7. Octoih, Tipografia Mănăstirii Neamț, 1836

Însemnări: Pe o foaie albă de la sfârșitul cărții: „<Anul> 1858. Acest Octoih s-au cumpărat di la Miron monah di la Noul Neamț cu preți 18, adi(că) optspre-zăci rubli argint, în ființa poporânilor ai sat(ului)...”.

F. 1-8: „Acest Octoih este drept al meu, cumpărat cu preți de trii galbini. Anul 1858, noiembrie 30. Miron monah”.

Pe o foaie albă la sfârșitul cărții: „S-au sfințit potiriu 22 iunie 1892 ”.

Deținător: Biblioteca Națională a Republicii Moldova, cota 44395.

8. Житіе отца нашего старца Паисія, Tipografia Mănăstirii Neamț, 1836 (în slavonă)

Însemnări: F. 1-14: „Сія книга принадлежитъ киноавии преблаженейшаго Отца нашего старца Паисія Величковскаго, учрежденное во святомъ Ново-Нямецкимъ Монастыре и кто ее устранить съ сего общества то бы какимъ бы то небыло видомъ тот да небудеть благословень во века Присвятый Богородицей и отцем нашимъ старцем Паисимъ. 1878 года” <Această carte este a chinoviei preamilostivului Părintelui nostru, starețului Paisie Velicicovschi, așezată în sfânta Mănăstire Noul Neamț și cine o va înstrăina din această chinovie în ce fel de chip, să nu fie blagoslovit în veci de Sfânta Născătoare de Dumnezeu și de Părintele nostru, starețul Paisie. Anul 1878>.

Deținător: Mănăstirea Hârbovăț.

9. Carte de rugăciune pentru biruința asupra craiului șvezilor, Chișinău, Tipografia Duhovnicească, 1838

Însemnări: F. 1-10: „Această sfântă carte este a acestei sfinte Nooaăi Monastiri Neamțului și cine va îndrăzni prin ori și ce fealiu de chip a o înstreina dintru această chinovie acela în veaci să rămâie supt ne iertat canon și ne blagoslovenie Preacuratei Maicii lui Dumnezeu și a preafericitului Părintelui nostru starețului Paisie”.

Deținător: ANRM, fond 2119, inventar 6, dosar 779.

10. Slujba sfinților mucenici Chirică și Iulitta, Chișinău, Tipografia Duhovnicească, 1840

Însemnări: Pe o foaie albă la începutul cărții: „Mărimu-te pre tine Sfinte întocma cu Apostolii mare cneazule Vladimire și cinstim sfânta pomenirea ta, ca tu pre Idolu ai călcat și tot pământul Rossiei cu Sfântul Botez l-ai luminat și cătră H(risto)s l-ai adus”.

F. 1-10: „Această sfântă carte este a acestei sfintei Nooaăi Monastiri Neamțului și cine va îndrăzni prin ori și ce feliu de chip a o înstreina dintru această chinovie, acela în veaci să rămâie supt neertat canon și neblagoslovenia Preacuratei Maicii lui Dumnezeu și a preafericitului părintelui nostru starețului Paisie”.

Deținător: ANRM, fond 2119, inventar 6, dosar 906.

11. Minei pe luna septembrie, Tipografia Mănăstirii Neamț, 1845

Are cotorul din piele cu imagini florale, aplicate prin presare; în partea de jos imprimat „ТЕОФАН ІЕРОМОХАХЪ”.

Însemnări: P. 6: „Am vizitat sfânta mănăstire azi în 1 septembrie 1932. Patrichie Rămneantu, Președintele corpului didactic din Banat (Timișoara)”.

F.1-5: „Această sfântă carte este a acestei sfintei Nooaăi Monastiri Neamțului și cine o va înstreina ori prin ce feliu de chip dintru această chinovie a Preafericitului Părintelui Nostru starețului Paisie Velicicovschie, să rămâie supt neertat canon și neblagoslovenie Maicii Domnului și a Părintelui Nostru. 1883, dechemvrie”.

Deținător: ANRM, fond 2119, inventar 6, dosar 344.

12. Minei pe luna septembrie, Tipografia Mănăstirii Neamț, 1845

Deținător: ANRM, fond 2119, inventar 6, dosar 345.

13. Minei pe luna noiembrie, Tipografia Mănăstirii Neamț, 1845

Însemnări: F.[1] – 1^V: „Această sfântă carte au rămas de la ieroschimonahul Antim, carele la 19 ianuarie 1881 s-au mutat cătră Domnul și cine o va înstreina, ori prin ce chip de la această sfântă nooa Monastire Neamțul, acela în veaci să rămâie supt neertat canon și blagoslovenia Preacuratei Maicii lui Dumnezeu și a Preafericitului părintelui nostru starețului Paisie”.

Deținător: ANRM, fond 2119, inventar 6, dosar 343.

14. Minei pe luna noiembrie, Tipografia Mănăstirii Neamț, 1845

Însemnări: Pe o foaie albă la sfârșitul cărții: „Reparat la 30 noiembrie 1945 anul de monahia Versaviai”.

Deținător: ANRM, fond 2119, inventar 6, dosar 349.

15. Rânduiala hirotoniei arhieresti, Tipografia Mănăstirii Neamț, 1845

Însemnări: F. 1-10: „Această sfântă carte este a obștejitei preafericitului părintelui nostru starețului Paisie, și cine o va înstreina ori în ce chip dintru această sfântă Nooaă Monastire Niamțul, acela în veaci să rămâie supt neiertat canon și neblagoslovenia Maicii Domnului și a părintelui nostru. 1864. Andronic d(u) h(o)vn(i)c”.

Deținător: ANRM, fond 2119, inventar 6, dosar 912.

16. Minei pe luna noiembrie, Tipografia Mănăstirii Neamț, 1846

Însemnări: Pe o foaie curată la începutul cărții: „Anu 1891, iunii 20 zili, s-o cumpărat 12 cărți minii din mănăstirea Nemțului Nou cu bani o sută cin(c) zăci rubli cu jărtvirea di la tot soboru M. Hirovi a maicilor și a surorilor ș(i) cu a maici(i) igumenii Evfrosinii, fiind în zăli sfinții sale. Nastoialnița Hirovscago monastărea igumenia Evfrosiniia”.

Deținător: Mănăstirea Hirova.

17. Minei pe luna iunie, Tipografia Mănăstirii Neamț, 1846

Însemnări: F. 1-5: „Această sfântă carte este ai acestei sfintei Nooaăi Monastiri Neamțului și cine o va înstreina ori prin ce feliu chip dintru această chnovie a Preafericitului părintelui nostru starețului Paisie Velicicovschie, să rămâie supt neertat canon și neblagoslovenie Maicii Domnului și a părintelui nostru. 1883, dechemvrie 23”.

Deținător: ANRM, fond 2119, inventar 6, dosar 356.

18. Minei pe luna iunie, Tipografia Mănăstirii Neamț, 1846

Deținător: ANRM, fond 2119, inventar 6, dosar 355.

19. Minei pe luna iulie, Tipografia Mănăstirii Neamț, 1847

Însemnări: F.1-7: „Pre această sfântă carte o hotărâsc eu, multpăcătosul ieromonah Andronic, ca să fie în veaci a obștejitiei Preafericitului părintelui nostru starețului Paisie și cine o va înstreina ori în ce chip dintru această sfântă Nooă Monastire Neamțului acela să rămâie în veaci supt neertat canon și neblagoslovenia Maicii Domnului și a părintelui nostru. 1864”.

Deținător: ANRM, fond 2119, inventar 6, dosar 354.

20. Minei pe luna iulie, Tipografia Mănăstirii Neamț, 1847

Deținător: ANRM, fond 2119, inventar 6, dosar 353.

21. Minei pe luna august, Tipografia Mănăstirii Neamț, 1847

Însemnări: F. 1-7: „Pre această sfântă carte o hotărâsc eu, multpăcătosul ieromonah Andronic ca să fie în veaci a obștejitiei Preafericitului părintelui nostru starețului Paisie și cine o va înstreina ori în ce chip dintru această sfântă Nooă Monastire Neamțului acela să rămâie în veaci supt neertat canon și neblagoslovenia Maicii Domnului și a părintelui nostru. 1864”.

Deținător: ANRM, fond 2119, inventar 6, dosar 354.

22. Minei pe luna august, Tipografia Mănăstirii Neamț, 1847

Pe prima copertă chenar liniar, imprimeu cu semnul crucii. În partea de jos a crucii „МОХАХЪ ТЕОДОСИЙ”.

Deținător: ANRM, fond 2119, inventar 6, dosar 351.

23. Minei pe luna august, Tipografia Mănăstirii Neamț, 1847

Deținător: ANRM, fond 2119, inventar 6, dosar 352.

24. Slujba sfințirii bisericii, Buzău, Tipografia Episcopiei, 1853

Însemnări: F. 1: „Veniamin ierod(iacon)”.

P. 1 – 17: „Această sfântă carte este a acestei sfinte Nooaăi Monastiri Neamțului și cine va îndrăzni prin ori și ce feliu de chip a o înstreina dintru această chinovie, acela în veaci să rămâie supt neiertat canon și neblagoslovenia preacuratei Maicii lui Dumnezeu și a preafericitului părintelui nostru starețului Paisie”.

Deținător: ANRM, fond 2119, inventar 6, dosar 908.

25. Slujba sfințirii bisericii, Buzău, Tipografia Episcopiei, 1853

Însemnări: P. [1]-17: „Această sfântă carte este a acestei sfinte Nooaăi Monastiri Neamțului și cine va îndrăzni prin ori și ce feliu de chip a o înstreina

dintru această chinovie, acela în veaci să rămâie supt neiertat canon și neblagoslovenia preacuratei Maicii lui Dumnezeu și a preafericitului părintelui nostru starețului Paisie”.

Deținător: ANRM, fond 2119, inventar 6, dosar 909.

26.Urmarea cântării de rugăciune, Tipografia Mănăstirii Neamț, 1853

Însemnări: P.1 nn.-23: „Această cârticică este a acestei sfinte Nooăi Monastiri Neamțului și cine va îndrăzni prin ori și ce feliu de chip a o înstreina dintru această chinovie acela în veci să rămâe supt neertat canon și neblagoslovenia Preacuratei Maicii lui Dumnezeu și a Preafericitului părintelui nostru starețului Paisie”.

P. 3-7: „Această cârticică s-au afierosit <monahului> Ilarion din Sf(â)n(ul) Munte Afon de Teofilact ... 860”.

Deținător: ANRM, fond 2119, inventar 6, dosar 784.

27.Evanghelie, Tipografia Mănăstirii Neamț, 1858

Însemnări: F. 1-10 „Acest Evangelistariu este a sfinte Nooăi Monastiri Nemțului și cine îl va înstreina ori prin ce chip, acela în veaci să rămâe supt neertat canon și neblagoslovenia Preacuratei Maicii lui D(u)mnezeu și a Preafericitului părintelui nostru, starețului Paisie”.

Deținător: ANRM, fond 2119, inventar 6, dosar 769.

28.Octoih, Chișinău, Tipografia Duhovnicească, 1862

Însemnări: F. 1-9: „Acest Octoih este de obștie, dat de părintele Siluan din M-rea Noul Neamț și n-are nime voi a-l înstreina din biserică. Anul 1927. Iulie I”.

Deținător: ANRM, fond 2119, inventar 6, dosar 903.

29.Petru Movilă, Mărturisirea ortodoxă, Tipografia Mănăstirii Neamț, 1864

Din fragmentele foilor rămase după restaurarea cărții putem stabili că în anul 1872 a aparținut mănăstirii Noul Neamț.

Însemnări: Forzațul I: „Spre folosul sufletesc fr. Feodor de la maica Clavdia din Sf. Mănăstire Răciula”.

Deținător: BNRM, cota I-1223966.

30.Prohodul Domnului, București, Tipografia Toma Teodorescu, 1873

Însemnări: P. 3-10: „Această carte este a obștii starețului Paisie, carea în anul 1888 s-au adus în Sfânta Nooa Monastire Neamțul și cine o va înstreina ori prin ce feliu de chip de aicea, acela în veaci să rămâie supt neertat canon și neblagoslovenia Maicii Domnului și a preafericitului părintelui nostru starețului Paisie”.

Deținător: ANRM, fond 2119, inventar 6, dosar 858.

Cărți vechi din biblioteca actuală. Biblioteca mănăstirii Noul Neamț a fost renovată și prin eforturi susținute, ierodiaconul Alexie, bibliotecarul mănăstirii, a adunat un număr mare de cărți, între care un loc distinct îl ocupă tipăriturile vechi românești. Cea mai veche carte pe care am cercetat-o este o *Evanghelie*

(București, 1750), iar prin însemnările manuscrise se poate restabili parțial itinerarul ei. În 1777, 24 aprilie a fost cumpărată de preotul Andrei și soția sa Ileana pentru biserica Sfinților Arhangheli din satul Rediul Mare (ținutul Hotin). Un *Triod* (București, 1798) a aparținut bisericii din satul Cebrou. *Descoperirea pravoslavniciei credințe* de Ioan Damaschin a fost dăruită de dascălii Grigorie și Gherontie unui monah Visarion. Un exemplar de *Chiriacodromion* (mănăstirea Neamț, 1811) a aparținut egumenului schitului Hangu, ulterior ajunge în proprietatea lui Neofit Scriban. *Viețile sfinților* pe luna ianuarie (mănăstirea Neamț, 1812) provine de la mănăstirea Dobrușa. Egumenul de la Secu Isihie Stamate dăruie mănăstirii Noului Neamț în anul 1868 *Viețile sfinților* pe luna martie (mănăstirea Neamț, 1813). O *Liturghie* (Chișinău, 1815) a fost dăruită schitului Suruceni de preoteasa Maria din satul Toxobeni. Konon Arămescu-Donici a dăruit la 2 februarie 1890 bibliotecii Noului Neamț un exemplar de *Arătare pe scurt a dumnezeștilor dogme ale credinței* (mănăstirea Neamț, 1816). O *Liturghie* (Iași, 1818) aparținea la 19 martie 1843 bisericii Lozonschi din Iași. Un *Prolog* (iunie august, 1855) provine de la mănăstirea Curchi și aparținea în anul 1905 ieromonahului Vladimir, iar o *Liturghie* (Chișinău, 1859) s-a aflat în proprietatea schitului Tabăra.

Însemnările de pe cărțile identificate oferă mărturii directe despre valoarea și circulația cărților vechi. Din aceste însemnări reiese importanța pe care a avut-o mănăstirea Noul Neamț pentru spiritualitatea românească din Basarabia. Prin dăruirea cărților oameni simpli, fețe bisericești, personalități cunoscute s-au înscris în rândurile ctitorilor mănăstirii.

1. Evanghelia, București, Tipografia Mitropoliei, 1750

Însemnări: F. 1-16: „Această carti, anume Sfânta Evanghelia, au cumpărat-o robul lui Dumnezeu Andrei, împreună cu soțul seu Il(e)ana ș-au dat-o de pomană la besearica den Rediul Mare la hramul Sfântului Arhangheli Mihail și Gavriil, pentru sănătatea noastră și pentru iertare păcatelor părinților și tot niamul nostru și orice preutu s-ar întâmpla să slujască pe dânsa si fie blagoslovit de Hristos, iar întâmplându-să ca să o fure cineva or să o scabe (*sic!*) să fie blistămat de 318 de sfinți părinți și să n-aibă parte la strașnecl giudeț, iar tâmplându-să v(re)-o răzmeriță să aibu eu Andrei în Rediul Mare B.E. cu azsta carte, ca să o strângă păr la vreme de pac(e) iar s-o dei la ace bisărică. Vlet 7285 <1777>, ap(ril) 24”.

2. Simeon Arhiepiscopul Thesalonicului, Voroavă de întrebări și răspunsuri întru Hristos, București, Tipografia Mitropoliei, 1765

3. Liturghie, București, Tipografia Mitropoliei, 1780

4. Adunarea cazaniilor, Tomul I-III, Viena, 1793

5. Triodion, București, Tipografia Mitropoliei, 1798

Însemnări: F. 474^v: I. „Acest Triod l-au cumpărat satu Cebrou”.

II. „Acest Triod esti a sfintii biserici Cebrou, l-au cumpărat tot satu și l-au dat bi<săricii>”.

6.Theofilact Arhiepiscopul Bulgariei, Tâlcuirea evangheliilor, Iași, Tipografia Mitropoliei, 1805

Pe foaia de titlu a fost aplicată o șampilă ovală, cerneală violetă cu următoarea legendă: **Biblioteca Sf. Monastiri NOUL NEAMȚ 1932 Chițcani, jud. Tighina.**

7.Ioan Damaschin, Descoperirea pravoslavniciei credințe, Iași, Tipografia Mitropoliei, 1806

Însemnări: Ft.: „Această carte este a me. 1888 / iulie, dat de Semeon, Gheor<ghe>, Ioan, Timothei”

P. 1-14: „Această carte îmi iaste dată de pomană de prea cinstiții și de părinții și prea milostivei mie dascăli Gherontie și Grigorie, spre pomenirea sfinților sale. Dumnezeu milostivul să-i învrednicească să fie în ceata și bucuria sfinților dascali în fericitul raiu pentru mila ce au arătat cu mine, stricatul și păcătosul Visarion monah B:”

P. 15-23: „Această sfântă carte este a obștejitiei prea fericitului părintelui nostru starețului Paisie și cine o va înstreina, ori în ce chip dintru această sfântă Nooaă Monastire Niamțul, acela în veci să rămâie supt ne ertat canon și ne blagosloveniia Maicii Domnului și a părintelui nostru”

8.Chiriadromion, Tipografia Mănăstirii Neamț, 1811

Însemnări: P. 1-7: „Această carte iaste a (în continuare tăiat și scris de altă mână) Protosinghelului Neofit Scriban. Mogoșăștii, la 20 iulie 1843 <semnătură autografă> (în continuare scris de primul autor de însemnare) ieromonah, igumen Sfântului schit Hangului”

9.Chiriadromion, Tipografia Mănăstirii Neamț, 1811

Însemnări: F. 1 (din 11): „Nastia Bâtcă, proprietara acestei cărți”

Pe forțațul II: I. „Această carte, Chiriadromion, esti a me monahie(i) Scorțesco. 1811, săpt(emvrie) 24”

II. „Ghiorghi Sârbu”

10.Viețile sfinților pe luna ianuarie, Tipografia Mănăstirii Neamț, 1812

Însemnări: Pe o foaie curată la începutul cărții: „Din anul 1927 trăitori în sfânta Mănăstiri Hâncului. Pân(ă) la 1930, eliberat la 1 mai”

F. 1-2: „Această sfântă carte, ce să numești luna lui ianuarie, este a lui Theodorit monahul și au dat pe dânsa treizeci fără doi de lei. 1817”

Pe altă foaie albă la sfârșitul cărții: I. „La anul 1831 au fost Vavila la Serbești. Stăpânul la Mitoc. Monah Vavila”

II. „Am cetit și eu preutu Dimitrii Murafa și bine, și amu m-am folosit”

III. „Această sfântă carti m-am învrednicit eu păcăto(a)sa a o ceti preste tot Victor(i)a Feodorovna, doci Racova. Anu 1853, în luna lui noemvrii”

III. „Am cetit eu nevrednicul și păcătosul această svântă carti”

Pe o foaie albă de la sfârșitul cărții: I. „În anul 1831, martie în 8 zile, s-au mutat den viața aceasta vremelnică pururea pomenitul protoierei Alecsei Gubenii, care au fost la canon la această monastire Dobrușa”

II. „În anul 1831, martie în 25 zile, s-au mutat din viața aceasta vremelnică Nicolai Vacariu. Spre ținere am scris”.

III. „În anul 1838, f(e)vr(uarie) 13 zile, s-au mutat cătră Domnul shimonah Pahomie bătrânul”.

IV. „În anul 1838, fevr(uarie) 23, s-au mutat cătră Domnul fratrii Gheorghii Chirică din Bugiag”.

V. „În anul o mie opt sute patruzăci și trie s-au mutat din viața aceasta trecătoare la ce veșnică Avnute Bugecanul, cumnat fiind monahului Varnava, în luna lui martie, în patru zile”.

Pe altă foaie albă la sfârșitul cărții: „Protoereul Ioan s-au orânduit nacealnic la Japca; și s-au sfințit arhimandrit de preosfințitul Pavel; și după doi sau trei ani l-au învățat din Japca și l-au dat la Dobrușa, la pocoi, iară el pi urmă s-au cerut ca si fii măcar uciteli la Suruceni; și fiind el acolo uciteli au murit arhimandritul Nathanail și au rămas el arhimandrit la Suruceni, în scurtă vreme; și l-au scos și l-au dat la Saharna tot nacealnic și de acolo degrabă l-au scos și iar l-au dat la pocoi la Dobrușa; și la anul 1886, februarie în 5 zile, s-au mutat către Domnul și s-au îngropat alături cu arhimandritul Irinarh la fundul bisericii mari din vale”.

Pe altă foaie albă de la sfârșitul cărții: I. „În anul 1834, martie, în 29 di zile s-au mutat către Domnul Ieromonahul Venedict, ce au venit de peste granița Prutului de la schitul Tazlău, în Bassarabiia, carele să numia preotul Vasilie Chișcăraian, fiind din uezdul Hotinului”.

II. „În anul 1834, april 18 zile, s-au mutat cătră Domnul monahul Venedict prisăcariul în mercurea patemilor”.

III. „În anul 1834, april 23 de zile, au început a sluji irodiaconul Ipatie sara la vecernie s-au îmbrăcat întâi și a doao zi au slujit”.

I. „În anul 1834, april 25, s-au pornit părintele Paise irodiaconul la Sveata Gora”.

II. „În 1834, april 22, s-au mutat cătră Domnul monahiia Milaniia Cărașanca”.

Pe o altă foaie de la sfârșitul cărții: I. „Anul 1858, luna lui aprilie s-au cetit di mine păcătosul ieromonah Manoil din monastirea Dobrușa”.

II. „Anul 1858 s-au mutat din viața aceasta vremelnică la ce vecinică moșul Gheorghii Vătavul din Dubăsarii, în luna lui octovrii, în douăzeci și șasi, sâmbătă sara spre duminică. Și am scris eu poslușnicul Costantin Țau spre aducere aminte și cine va ceti si zică Dumnezeu si-l erte că multă ascultare au făcut”.

III. „În anul 1873, ianuarie în 30, s-au mutat din viața aceasta vremelnică Vladimir Lozanu”.

11. Viețile sfinților pe luna februarie, Tipografia Mănăstirii Neamț, 1812
Însemnări: F. 1-5: „Această carte este a i(e)romonahului Filimon din sn. măn. Curchi”.

Text suprapus pe însemnarea precedentă: „Această sfântă carte este a eromonahului Feodosie Doagă”.

12. Viețile sfinților pe luna martie, Tipografia Mănăstirii Neamț, 1813.

Însemnări: F. 1-9: „Această sfântă carte s-au dăruit obștejitei prea fericitului părintelui nostru starețului Paisie Velicovschie în sfânta Nooa Monastire Niamțul în Bessarabiia de prea cuvioșii a părintele duhovnicul Isihie Stamate igumenul Sfintei monastiri Secului și cine o va înstreina ori în ce chipu, acela să rămâie în veaci ne ertat și supt ne blagosloveniia Maicii Domnului și a prea fericitului părintelui nostru. 1868”.

13. Viețile sfinților pe luna mai, Tipografia Mănăstirii Neamț, 1813

14. Viețile sfinților pe luna mai, Tipografia Mănăstirii Neamț, 1813

Însemnări: F. 1-7: „Această sfântă carte, împreună cu celelalte cărți pe <unsprezece luni> ... (lipsește 2 foi - n.n.) păcătosul și dornicul de smerită pocăință și rog pre cel pre înalt a tot puternic să mă învrednicească mai înainte di ceasul cel de pre urmă întru smerita pocăință. 1847, mart 20 zile. Pomeșcic satului Măcenii Gheorghii Mihail Framițan” (chir., cern. neagră).

15. Liturghie, Chișinău, Tipografia Exarhicească, 1815

Însemnări: F. 1-6: „Această Liturghie s-au jărtfit de presvitera Maria a răposatului preutului Spiridon din satul Toxobeni la mănăstirea Surucenii, la Sfântul Marele Mucenic Gheorghii”.

16. Molebnic, Chișinău, Tipografia Exarhicească, 1815

17. Arătare pe scurt a dumnezeștilor dogme, Tipografia Mănăstirii Neamț, 1816

Însemnări: Ft. – f.7: „Această sfântă carte, este a obștejitei prea fericitului părintelui nostru starețului Paisie Velicovschie, așezată aicea în Bessarabiia în sfânta Nooa Monastire Niamțul și cine o va înstreina ori în ce chip dintru această sfântă Nooa Monastire Niamțul acela în veaci să rămâie supt neertat canon ne blagosloveniia Maicii Domnului și a părintelui nostru. 1872”.

F. 1: „Arhim. Iosif. 1962”.

18. Arătare pe scurt a dumnezeștilor dogme, Tipografia Mănăstirii Neamț, 1816

Însemnări: Forzațul I: „Aciastă sfântă carte s-au dăruit Bibliotecii Sfintei Monastiri Noul Neamțu din Besarabia de către sub semnatul /călugăr din Vechiul Nemțu/ Dr. Arhimand. Konon Aramescul Donici, Profesor Sfintei Theologii și Predicator Sf^{ei} Metropolii din Iași. 2 fev. 1890” (lat.).

Ft.-p. 7: „Această sfântă carte este dăruită Bibliotecii sfintei Monastiri Noul Neamț din Besarabia, anume de către Arhimandritul Profesor de Teologie și Predicatoru a Sfintei Mitropolii Moldovei /Iașii/ Doctorul Konon Aramescul Donici / din Sf. Mitropolie Iași/ și nimănu li esti ertat ca să o înstrăinează de la acest sfânt și dumnezeescu locașu ori prin ce chip ar fi supt al mai ne ertat canon bisăricescu. Aminu. Iași. 2 februarie, anul 1890. Dr. arhimandrit Konon Aramescu Donici profesor”.

19. Psaltire, Iași, Tipografia Mitropoliei, 1817

Însemnări: F. [1] - 5: „Aciasta Psaltire din a Sfântului prorocului David, sfinție sa părintele Nicodim monah, cu preț s-au cumpărat de mine păcătosul

di zăci lei și jumătate <și cine ar îndrăzni să o înstrăineze> ... s-au aceluie ci <va îndrăzni să o fure>, să fii suptu neertat canon <și s-o aducă> iarăși înapoi și spre mai bună adiverință ... am însămnat și pentru ca să fie știut precum în dos să arată. Acum dar s-au afierosit de mine”.

F. 6°: „Pomenește Doamne Otnufie monah”.

20.Liturghie, Iași, Tipografia Mitropoliei, 1818

21.Liturghie, Iași, Tipografia Mitropoliei, 1818

Însemnări: F.t. - f. [2]: „Această sfântă Leturghie este a bisăricii Marelui Mucenic Gheorghe, ce să zice Lozonschi, din orașul Eșii. Pentru aceasta am însămnat într-însa ca să nu să înstrăinează di alte cărți a bisăricii. 1843, mart 19. ... iconom”.

22.Biblia, Sankt Petersburg, Tipografia lui Nic. Grecea, 1819

Însemnări: F.t.-p.17: „Pre această sfântă carte o hotărâsc eu mult păcătosul Andronic Ieroshimonah, ca să fie în veaci a obștejitiei prea fercitului părintelui nostru starețului Paisie și cine o va înstreina, ori în ce chip dintru această sfântă Noao monastire Neamțul, acela în veaci să rămâie supt ne ertat canon și ne blagosloveniia Maicii Domnului și a părintelui nostru”.

23.Isaac Syrul, Cuvinte, Tipografia Mănăstirii Neamț, 1819

Însemnări: P. 1-3: „Această sfântă carte o rămas de la ieroshimonahul Anthim, carele la 19 ianuarie 1881 s-au mutat cătră Domnul și cine o va înstreina ori prin ce chip dintru această sfântă Nooaă Monastire Niamțul acela în veaci să rămâie supt ne ertat canon și ne blagosloveniia preacuratei Maicii lui Dumnezeu și a prea fericitului părintelui nostru starețului Paisie”.

P. 1-7: „Această sfântă carte, care cuprinde în sine cuvinte pusnicești, s-au hărăzit de sfinția sa păr. Venedict proin stareț ucenicului său ierodiaconului Theofan. 1849, dechemvrie 28”.

24.Molitvenic, Chișinău, Tipografia Exarhicească, 1820

25.Efrem Syrul, Cuvinte și învățături, Cartea III, Tipografia Mănăstirii Neamț, 1823

Însemnări: F.[1]: „Arhim. Iosif. 1987”.

F. 1-23: „Această sfântă carte este a chinoviei prea fericitului părintelui nostru starețului Paisie Velicovschie așezată aicea în Bessarabia în sfânta Noao Monastire Niamțul și cine o va înstreina ori prin ce chipu acela să rămâie neertat în veci și supt ne blagosloveniia Maicii Domnului și a prea fericitului părintelui nostru. 1868”.

26.Funie sau frânghie întreită, Iași, Tipografia Mitropoliei, 1831

Însemnări: P. 1-35: „Această sfântă carte este a obștejitiei prea fericitului părintelui nostru starețului Paisie și cine o va înstreina, ori în ce chip dintru această sfântă Nooaă Monastire Niamțul, acela în veci să rămâie supt ne ertat canon și ne blagosloveniia Maicii Domnului și a părintelui nostru. 1870”.

27.Viețile sfinților pe luna septembrie, [București], Tipografia Mitropoliei, 1835

28.Octoih, Tipografia Mănăstirii Neamț, 1836

Însemnări: F. 1: „Arhim. Iosif, 1990”

F. 1-12: „Andronic duhovnic nemțan și secan am cumpărat cu 15 ruble argint acest Octoih, an 1862, septembrie 24 și l-am rânduit ca să fie de-a pururea în soborniceasca biserică a sfintei Nooaă Monastiri Niamțul, în obștea prea fericitului părintelui nostru starețului Paisie Velicicovschie, în Bessarabiia nestrămutat, iară cine va îndrăzni a-l înstreina ori prin ce chipu acela în veaci să rămâi supt ne blagosloveniia Maicei Domnului și a prea cuviosului părintelui nostru starețului Paisie Velicicovschie și supt ne ertat canon. 13 ianuarie 1864”

F. 334: „Arhim. Iosif. 1959”

29. Minei pe luna septembrie, Tipografia Mănăstirii Neamț, 1845

Însemnări: F.t.–f. 7: „Pre această sfântă carte o hotărâsc eu mult păcătosul Andronic Ieroshimonah, ca să fie în veaci a obștejitei prea fericitului părintelui nostru starețului Paisie și cine o va înstreina, ori în ce chip dintru această sfântă Noao monastire Neamțul, acela în veaci să rămâie supt ne ertat canon și ne blagosloveniia Maicii Domnului și a părintelui nostru. 1864”

30. Minei pe luna octombrie, Tipografia Mănăstirii Neamț, 1845

Însemnări: F. t.–f. 8: „Pre această sfântă carte o hotărâsc eu mult păcătosul Ieroshimonah Andronic, ca să fie în veaci a obștejitei prea fericitului părintelui nostru starețului Paisie și cine o va înstreina, ori în ce chip dintru această sfântă Noao monastire Neamțul, acela în veaci să rămâie supt ne ertat canon și ne blagosloveniia Maicii Domnului și a părintelui nostru. 1864”

31. Minei pe luna noiembrie, Tipografia Mănăstirii Neamț, 1845

Însemnări: F.t.–f. 7: „Pre această sfântă carte o hotărâsc eu, mult păcătosul Andronic Ieroshimonah, ca să fie în veaci a obștejitei prea fericitului părintelui nostru starețului Paisie și cine o va înstreina, ori în ce chip dintru această sfântă Noao monastire Neamțul, acela în veaci să rămâie supt ne ertat canon și ne blagosloveniia Maicii Domnului și a părintelui nostru. 1864.

F. [5] (din ultimele [5] f.): I. „Astăzi 25.05.1969 a plouat, di ziua Înălțării Domnului Isus Hristos (Ispas) ”.

II. În ziua de vineri la data de 22 aprilie 2005 a nins și stratul de omăt de 8 centimetri <semnătură autografă>.

32. Evanghelie, Chișinău, Tipografia Duhovnicească, 1855

33. Prolog [martie-mai], Tipografia Mănăstirii Neamț, 1855

Însemnări: F. 1-21: „Această sfântă carte s-au cumpărat de mine mult păcătosul Andronic ieroshimonah și duhovnic din sfânta monastire Niamțul în anul 1860, iară în anul 1861, fugind eu din Moldaviia, din pricina tirâniilor prințului Alexandru Cuza, acum o hotărâsc să rămâie în viaci a sfintei Nooaă Monastiri Niamțului în Bessarabiia și cine o va înstreina din numita chinovie a prea fericitului părintelui nostru starețului Paisie Velicicovschie, ori prin ce chipu acela să rămâie în veaci ne ertat și supt ne blagosloveniia Maicii Domnului și a părintelui nostru. 1864”

34. Prolog [iunie-august], Tipografia Mănăstirii Neamț, 1855

35. Prolog [iunie-august], Tipografia Mănăstirii Neamț, 1855

Însemnări: F. 9-27: „Această carte ci sî numești Prolog esti dreaptă a Ieromonahului Vladimir din monastirea Curchi, cumpărată <cu preț> cinsprezeci 15 rub., anu 1905, martii 25 zili. S-au dăruit această carte di Ieromonahu Vladimir sf. biserici cu hramu Nașterea Maicii Domnului din satu Ignaței. 1905, iunii 4 zili”.

36. Liturghie, Chișinău, Tipografia Duhovnicească, 1859

Însemnări: F. 182: „De la Tabără”.

37. Liturghie, Tipografia Mănăstirii Neamț, 1860

Însemnări: F. 1^v-2: „Această Leturghie este proprie a bisericii catedrale române din urba Sulina, plătită din cutie. 1881, iunie 25”.

38. Antologhion, Chișinău, Tipografia Duhovnicească, 1861**39. Antologhion**, Chișinău, Tipografia Duhovnicească, 1861

Însemnări: Pe o foaie albă la începutul cărții: „Să fie spre pomenirea pâr. Ioan Lepădatu”.

Pe f. [2]: „Acest Minei de obștie este dat sau jertfit Sfintei Mănăstiri Noul Neamț – Chițcani de fost frate și ascultător Sfintei Mănăstiri și păstrat să fie Sfintei Mănăstiri până la Sfârșitul veacului. Amin. De pâr. Protoerei Ioan Lepădatu”.

40. Trebnic, Chișinău, Tipografia Eparhială, 1908

41. Acatistul Preasfintei Născătoarei de Dumnezeu bucuria tuturor scârbiților, Chișinău, Tipografia Eparhială, 1909

42. Evanghelie, Chișinău, Tipografia Eparhială, 1912

Din totalul de 72 de cărți cercetate *de visu*, din biblioteca mănăstirii Noul Neamț sau din alte fonduri ori din mănăstiri, provenite de la Chițcani 30 au fost tipărite în perioada veche, iar 42 de cărți în perioada modernă a cărții românești, ceea ce constituie 42 % *carte veche* și respectiv 58 % *carte modernă*. Din secolul XVII este semnalată o carte, din secolul XVIII – 6 tipărituri, din secolul XIX – 62 de exemplare și din secolul XX (până la 1912) – 3 cărți. Au fost constatate cărți tipărite la mănăstirea Govora – un exemplar, la București – 7 cărți (10 %), la Buzău – 2 cărți (3 %), la Viena – 1 carte (1 %), la Iași – 6 cărți (8 %), Chișinău – 14 exemplare (20 %), Sankt Petersburg – 1 exemplar (1 %), mănăstirea Neamț – 40 de cărți (56 %). Din aceste date statistice rezultă așa cum este și firesc că tipăriturile de la Chișinău și de la mănăstirea Neamț sunt cele mai numeroase. Cu toate acestea datele prezentate mai sus nu constituie ultimul adevăr, iar cercetări în domeniu vor aduce unele precizări privind tabloul statistic al tipăriturilor din biblioteca mănăstirii Noul Neamț. Suntem, însă convinși de faptul că și alte calcule nu vor putea răsturna ipoteza conform căreia în biblioteca mănăstirii Noul Neamț numărul cărților din tipografia nemțeană prevalează asupra celor din alte centre românești.

Informația prezentată constituie doar o modestă intenție în cercetarea bibliotecii mănăstirii Noul Neamț, unica conservată în mare parte. Este cunoscut că după închiderea de către sovietici a lăcașelor de cult, bibliotecile au fost risipite,

ori chiar nimicite. Doar un mic număr de cărți au fost recuperate și retrocedate fețelor bisericești sau în mănăstiri. Din bogatele biblioteci mănăstirești nu a rămas decât biblioteca mănăstirii Noul Neamț, care a fost depozitată în fondurile Arhivei Naționale a Republicii Moldova. S-au întreprins intenții modeste de valorificare a acestei biblioteci, însă cea mai mare parte a manuscriselor și tipăriturilor necesită o investigație temeinică, care ar cuprinde descrierea fizică, cuprinsul, însemnările manuscrise pentru fiecare carte. Doar astfel se vor putea scoate în evidență valoroase detalii despre acest fond de carte, acumulat secole la rând de către călugării de la mănăstirea Neamț și transferată în ultimele patru decenii ale secolului al XIX-lea în noua mănăstire Neamț, înființată de călugării nemțeni pe moșia Chițcani, în apropiere de Tighina.

Mănăstirea Noul Neamț a trecut prin mari greutăți, a rezistat vitregiilor timpului, a fost lichidată în perioada sovietică și renăscută în ultimul deceniu al secolului XX. Acestei mănăstiri i-au fost consacrate numeroase studii de caracter științific și publicistic, care în totalitatea lor, dezvăluie istoria trăită de comunitatea monahală de la înființare până în prezent. Există, însă, suficient de multă informație inedită despre mănăstirea Noul Neamț, în special cea despre valorile bibliofile, iar cercetări ulterioare vor facilita oarecum valorificarea patrimoniului nostru istoric și cultural, or publicate toate acestea vor întregi piesajul istoric al mănăstirii.

Summary

This article includes information about unpublished books of the Noul Neamț monastery library in Bessarabia. The monastery was founded in the second half of the nineteenth century by monks from the monastery Neamț, after the reforms of Alexandru Ioan Cuza, who reached this monastery interests. The monks fled Neamț monastery estates left the Prut River, where they set up a new Neamț monastery keep the old tradition. They brought with them many manuscripts and old books, creating a valuable and richest library in Bessarabia. The founders of the monastery and library are monks Theophan Cristea and Andronic Popovici. Fot monastery closed by the Soviet authorities in 1962, and books in the library stored in the National Archives of the Republic of Moldova, but some prints were sold, donated or sold by monks and now we have identified the funding of libraries, museum collections, monastic libraries. This information provides a modest contribution to the completion of the Noul Neamț monastery library.

Emil Dragnev*

PROFEȚII VECHIULUI TESTAMENT DIN NAOSUL BISERICII SF. GHEORGHE A MĂNĂSTIRII VORONEȚ

Biserica Sf. Gheorghe a mănăstirii Voroneț, ctitorită de Ștefan cel Mare și edificată, conform pisaniei, între lunile mai – septembrie 1488, a fost pictată cu ceva timp mai târziu, în conformitate cu tabloul votiv, fie în 1496, fie după 1499¹.

* **Emil Dragnev**, doctor în istorie, conferențiar universitar la Facultatea de Istorie și Filosofie a Universității de Stat din Moldova.

1 Tabloul votiv de la Voroneț îi înfățișează pe Ștefan cel Mare, urmat de fiica sa, Maria (?), soția sa, Maria Voichița, și fiul său, Bogdan. Faptul că în tablou lipsește fiul lui Ștefan din prima căsătorie, Alexandru, decedat la 26 iulie 1496, ne face să stabilim pentru acest an limita *post quem* de pictare a bisericii, ținând cont de faptul că pictura putea fi finalizată în luna august – toamna acestui an, adică la sfârșitul sezonului de lucru pentru pictare, tabloul votiv împreună cu registrele inferioare fiind realizat anume la sfârșitul lucrărilor: Maria Ana Musicescu, *Considerații asupra picturii din altarul și naosul Voronețului*, în M. Berza ed., *Cultura moldovenească în timpul lui Ștefan cel Mare*, București, Ed. Academiei R. P. Române, 1964, p. 368, 370 (a se vedea tot aici și istoriografia anterioară privind datarea picturilor de la Voroneț, p. 366-367). Comparația însă, cu tabloul votiv de la Pătrăuți (refăcut pe un strat nou de tencuială, deci oricum, posterior ansamblului pictural din această biserică), unde de asemenea, Ștefan cel Mare este urmat doar de un fiu al său, care, cu toate că nu e subscris, nu poate fi altcineva decât Bogdan, mai este însoțit de două fiice ale sale, Maria și Ana, ultima, despre care se știe că a decedat înainte de 23 noiembrie 1499, lipsește la Voroneț, ceea ce pune noi semne de întrebare. Această din urmă constatare l-a făcut pe Ion Solcanu să opteze pentru toamna anului 1499, ca dată de săvârșire a picturilor de la Voroneț, deci după ce Ana nu mai era în viață, cea ce ar explica absența sa în respectivul tablou votiv: Ion I. Solcanu, *Datarea picturii din altarul și naosul bisericii Voroneț*, în „Codrul Cosminului”, seria nouă, nr. 5 (15), 1999, p. 263; Idem, *Portretul lui Ștefan cel Mare în pictura epocii sale. Noi considerații*, în *Ștefan cel Mare și Sfânt 1504-2004. Portret în istorie*, Sfânta Mănăstire Putna, 2003, p. 125 (articol publicat într-o primă formă în „Cercetări Istorice”, VI, 1975, p. 83-99). Două lucruri însă relativizează și această datare. Prima, precum observase Maria Ana Musicescu (*loc. cit.*), este poziția lui Bogdan în tablourile de la Voroneț și Pătrăuți. În prima, el apare la sfârșitul procesiunii, de o înălțime inferioară părinților săi și fără mustăți, ceea ce ar corespunde mai curând datei de 1496, când împlinise 17 ani (născut la 16 iunie 1479) decât celei din 1499, când avea deja 20, precum și ridicarea sa în rang de asociat la domnie (lucru atestat începând cu 24 septembrie 1498: Constantin Rezachevici, *Cronologia domnilor din Țara Românească și Moldova a. 1324-1881*, Vol. I: *Secolele XIV-XVI*, București, Editura Enciclopedică, 2001, p. 541), căreia îi corespunde poziția sa în portretul votiv de la Pătrăuți, și nicidecum cea de la Voroneț. Deci, judecând după modul de reprezentare a lui Bogdan, tabloul de la Voroneț, s-ar apropia mai mult de data de 1496, precum considera Maria Ana Musicescu (*loc. cit.*), iar cel de la Pătrăuți, mai exact, repictarea sa, de 1499 (a se vedea și opinia expusă de Maria Magdalena Székely, despre repictarea tabloului votiv de la Pătrăuți, mult mai târziu după domnia lui Ștefan cel Mare, bazată pe calitățile stilistice ale picturii, care nu ne par întru totul convingătoare pentru datarea tardivă a tabloului votiv: *Observații mărunte în vechi biserici moldovenești*, în „Studii și Materiale de Istorie Medie”, XV, 1997, p. 177). Rămâne problema celor două fiice. Dacă prezența ambelor în tabloul votiv de la Pătrăuți indică exact componența familiei voievodale către toamna anului 1499, atunci absența sa în tabloul votiv de la Voroneț nu ne lasă altă presupunere plauzibilă decât că, către sfârșitul verii – toamna anului 1496, una dintre ele încă nu se născuse, deci, nu avea cum să apară în pictura finisată în vara-toamna acestui an. Cu regret, niciun do-

După adăugarea pridvorului în 1547, a fost pictat și acest spațiu, deopotrivă cu pictura exterioară, care a adus faima acestei ctitorii ștefaniene.

Programul iconografic al picturilor interioare de la Voroneț a fost studiat în mai multe rânduri, pas cu pas, fiind deciptate noi informații privind particularitățile sale. Fără a subestima primele contribuții la acest subiect, menționăm că o primă investigație sistematică asupra picturilor din altar și naos a fost întreprinsă de Maria Ana Musicescu². Un studiu special a fost consacrat programului iconografic al pronaosului bisericii de la Voroneț, în care a fost revăzută datarea sa cu anul 1550³, susținându-se posibilitatea datării picturilor din acest spațiu, cu aceeași perioadă ca și picturile din altar și naos, deci, vremea lui Ștefan cel Mare. În ultimele decenii, o atenție specială a fost acordată picturilor din sistemul de boltire, în special, celor din intradosurile arcelor piezișe, timpanele pe care le circumscriu, pandantivele mari și mici și timpanele mari⁴. Noi observații au fost semnalate în privința programului iconografic al proscomidiarului⁵. O sinteză

cument nu ne mărturisește despre data nașterii fetelor (sunt menționate, fără nume, în *Cronica moldo-germană*, la anul 1473, unde se spune că Ștefan a luat lui Radu voievod soția și unica lui fiică: „cu ea are pe un fiu, Bogdan voievod și două fiice frumoase”, desigur, constatând situația din 1497, de unde începe relatarea evenimentelor independent de cronica internă, valabilă și la momentul încheierii cronicii, ultima știre fiind din februarie 1499: P. P. Panaitescu, *Cronicile slavo-române din sec. XV-XVI publicate de Ion Bogdan*, București, Ed. Academiei R. P. Române, 1959, p. 31). Știm doar data morții, ante 23 noiembrie 1499, precum am menționat, pentru Ana, și 18 martie 1518, pentru Maria: Ștefan S. Gorovei, *Note istorice și genealogice cu privire la urmașii lui Ștefan cel Mare*, în „Studii și Materiale de Istorie Medie”, VIII, 1975, p. 192-193; Constantin Rezachevici, *Principii Dimitrie Wiśniowiecki și Mihail Korybut Wiśniowiecki și înrudirile lor cu Bogdăneștii și Movileștii. Lămurirea unor confuzii istorice*, în „Arhiva Genealogică”, III (VIII), 1996, nr. 3-4, p. 316, 320; Ștefan S. Gorovei, Maria Magdalena Székely, *Princeps omni laude maior. O istorie a lui Ștefan cel Mare*, Sfânta Mănăstire Putna, 2005, p. 12.

² Maria Ana Musicescu, *Considerații asupra picturii din altarul și naosul Voronețului*, p. 361-417, a se vedea în acest studiu și referințele la studiile anterioare. În același volum, remarcăm și studiul lui Sorin Ullea, în care o atenție specială este acordată ciclului *Pătimirilor lui Iisus* la bisericile pictate în vremea lui Ștefan cel Mare, inclusiv celui de la Voroneț: *Gavriil Ieromonahul, Autorul frescelor de la Bălinești*, p. 432.

³ Ecaterina Chinceza-Buculei, *Le programme iconographique du narthex de l'église du monastère de Voroneț*, în *Revue Roumaine d'Histoire de l'Art, Série Beaux-Arts*, XXX, 1993, p. 3-24.

⁴ Cercetările în această direcție au debutat cu studiul semnat de Constanța Costea: *Referințe livrești în pictura murală moldovenească de la sfârșitul secolului XV*, în *Anuarul Institutului de Istorie A. D. Xenopol*, XXIX, Iași, 1992, p. 277-283, în care a fost stabilită legătura dintre frescele de la Voroneț și miniaturile manuscriselor grupului *Paris. Gr. 74*, cu referință la prezența *Genealogiei lui Hristos* pe timpanul mare nord-estic de aici. Ulterior, am revenit asupra acestui subiect, identificând o nouă corespondență dintre frescele de la Voroneț și miniaturile manuscriselor grupului menționat, de această dată pe intradosurile arcelor piezișe fiind prezente imagini într-o componență foarte apropiată cu cea din frontispiciile Tetraevanghelului respective: Emil Dragnev, *O capodoperă a miniaturii din Moldova medievală. Tetraevanghelul de la Elizavetgrad și manuscrisele din grupul Parisinus Graecus 74*, Chișinău, Civitas, 2004, p. 175-177. Recent, Constanța Costea, realizând noi identificări în această privință: *John, the Persians – Emperor*, în *Revue Roumaine d'Histoire de l'Art, Série Beaux-arts*, XLV, 2008, p. 31-44, le confirmă de fapt și pe cele propuse de noi (la p. 32).

⁵ Tereza Sinigalia, *De la "Jertfa lui Avraam" la "Viziunea Sf. Petru din Alexandria" – Programul iconografic al proscomidiarului de la Voroneț la Sucevița*, în *Sfânta Mănăstire Voroneț. 520 de ani. 25 mai – 14 septembrie 2008*, Suceava, 2009, p. 149-150.

a cunoștințelor acumulate asupra programului iconografic de la Voroneț (integrală, cuprinzând și picturile de la mijlocul secolului al XVI-lea), susținută de propriile cercetări în domeniu, a fost realizată recent de Constantin Ciobanu⁶.

Desigur, subiectul nu este nici pe departe epuizat și suntem siguri că asupra sa se va reveni în repetate rânduri. În actualul demers, ne propunem cercetarea unui aspect al programului iconografic de la Voroneț, care până în prezent a rămas practic neelucidat. Avem în vedere, registrul profeților (dar și cel al apostolilor) din tamburul turlei naosului bisericii de la Voroneț, din cadrul căruia, până în prezent, nu au fost identificate figurile profeților care-l constituie și nici inscripțiile de pe rotulusurile pe care le poartă. Deci, ne propunem să reparăm această omisiune, lucru pe care încercăm să-l realizăm în contextul altor imagini ale profeților din programul iconografic al naosului voronețean, de altfel, și ele incomplet identificate, dar și într-o deschidere mai largă, ținând cont de practica reprezentărilor profeților în arta bizantină și postbizantină (inclusiv cea din Moldova secolelor XV-XVI).

Trebuie să ținem cont și de faptul că observațiile noastre privind contextul-alitatea acestor imagini și inscripții nu pot fi definitive, odată ce, cel puțin contextul imediat, al ansamblurilor de picturi murale din Moldova medievală nu este nici el complet accesibil. Nu vorbim despre pierderile irecuperabile, mai ales la capitolul inscripțiilor, dar insistăm în mod special asupra ansamblurilor de picturi încă nerestaurate. Astfel, o lipsă importantă o constituie datele despre picturile bisericii Sf. Ilie de lângă Suceava, contemporană celor de la Voroneț, a picturilor de la Sf. Gheorghe din Hârlău și Sf. Nicolae din Dorohoi (datarea cărora, dar cu precădere a celei dintâi, încă nu sunt clarificate). Suntem în posesia unui dosar incomplet privind picturile din turla bisericii Sf. Nicolae din Botoșani-Popăuți, iar cele de la bisericile *Înălțării* a mănăstirii Neamț și de la *Sf. Dumitru* din Suceava ne lipsesc cu desăvârșire (ne referim de asemenea la picturile din turlă). La fel și situația privind ansamblurile de pictură ale epocii post-bizantine, din alte spații, este destul de lacunară, cu toate că în ultimele decenii s-a avansat destul de mult în privința restaurărilor și publicațiilor. Oricum, însă, nici în prezent nu dispunem de totalitatea datelor de la marile centre monahale, precum Athos-ul și Meteorele, nemaivorbind de altele. Cu toate acestea, și datele de care dispunem, credem că ar putea schița anumite tendințe, care vor orienta cercetările în viitor, în paralel cu completarea continuă a dosarului picturii murale post-bizantine.

Structura programului iconografic al turlei de la Voroneț este destul de apropiat față de cel adoptat la Pătrăuți: Pantocratorul în cupolă, două registre anghelice (serafimii și puterile îngerești), profeții și apostolii, dar în fiecare caz sunt introduse și anumite modificări, în special, la nivelul detaliilor. Aici, ca și

⁶ Constantin Ion Ciobanu, *Programul iconografic al bisericii Sf. Gheorghe a Mănăstirii Voroneț*, în Andrei Eșanu, Valentina Eșanu, *Mănăstirea Voroneț. Istorie. Cultură. Spiritualitate*, Chișinău, Pontos, 2010, p. 93-107.

la Pătrăuți, imaginea Pantocratorului este înscrisă în steaua/slava cu opt colțuri, formată din două pătrate intersectate cu laturi concave, procedeu foarte rar practicat în arta bizantină⁷.

La Voroneț, însă, apare și *Tetramorful* în colțurile oblice, precum și raze ondulate și drepte aurii ce izvorăsc din imaginea Pantocratorului și a Slavei Sale, perimetrul pătratului cu colțurile în axuri fiind acoperit cu stele aurii cu opt colțuri. În primul registru anghelic, spre diferență de Pătrăuți, unde apare o suită de serafimi cu sceptre, alternând diverse culori, la Voroneț alternează serafimi cu heruvimi (se disting prin ochii de pe aripi), toți deopotrivă ținând în mâini ripide cu inscripția СѢТЪ (sfânt). Deși puterile îngerești, în următorul registru, ca și la Pătrăuți, sunt în afara oricărei logici procesionale, reprezentați frontal, totuși, se remarcă diversificarea gesturilor de o amplitudine largă, grație surplusului spațial (diametrul tamburului turlei de la Voroneț este mai mare decât cel de la Pătrăuți), neaglomerat prin figuri suplimentare (ca și la Pătrăuți, sunt reprezentate câte trei figuri anghelice în segmentele cuprinse de ferestre, deasupra cărora, mai apar chipuri de heruvimi).

La Voroneț, dispoziția registrelor apostolilor și profeților, de asemenea, are mai multe tangențe cu cea de la Pătrăuți. În ambele cazuri, ele au un caracter procesional, figurile profeților și apostolilor, îndreptându-se spre axul central, marcat de fereastra estică. Coincid și „întâistătorii” din această perspectivă, în registrul profetic, Moise și David (din partea nordică), Aaron și Solomon (din cea sudică), iar în cel al apostolilor, Petru și Ioan Teologul (Nord), Pavel și Andrei (Sud). Tamburul turlei de la Voroneț, precum s-a menționat, are un diametru mai mare decât cel de la Pătrăuți, astfel încât, în segmentele între cele patru ferestre încap câte 4 figuri (la Pătrăuți câte 3). În legătură cu aceasta, pe lângă completarea registrului profeților până la 16, apare și problema completării celui al apostolilor până la același număr. Această problemă apare și mai târziu, acolo unde diametrul tamburului permite amplasarea unui număr de figuri mai mare de 12, soluțiile adoptate fiind diferite⁸. La Voroneț, în registrul apostolilor au fost introduse figurile a patru Sf. Ierarhi, câte unul în fiecare segment.

Profeții sunt dispuși în ordinea următoare: segmentul sud-estic: Aaron, Solomon, Iezechiel, Michea; segmentul sud-vestic: Iov, Avacum, Iona, Sophonia; segmentul nord-vestic: Malachia, Ieremia, Daniel, Zaharia; segmentul nord-estic: Isaia; Ghedeon, David, Moise. Perechile: Moise-Aaron, David-Solomon, cei patru profeți mari: Isaia, Ieremia, Iezechiel și Daniel, precum și Malachia din profeții mici sunt prezenți și la Pătrăuți. În registrul de la Voroneț sunt absenți

⁷ Emil Dragnev, *Programul iconografic al sistemului de boltire al naosului bisericii „Înălțarea Cinstitei Cruci” din Pătrăuți*, în Victor Spinei, Laurențiu Rădvan, Arcadie M. Bodale (ed.), *Retrospecții medievale. În onorem Professoris emeriti Ioan Caproșu*, Iași, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”, 2014, 169-171.

⁸ La Sf. Gheorghe din Suceava, registrul apostolilor, compus din 8 figuri, fiind eliminați evangheliștii (reprezențați pe pandantive) a fost completat cu 8 figuri ale profeților (inclusiv cea a Sf. Ioan Botezătorul în tipul iconografic de *Înger al pustiei*), iar la Moldovița, la cei 12 apostoli mai sunt adăugați încă 8 din cei șaptezeci.

Aggeu și Ilie, reprezentați la Pătrăuți (unde mai apare și o dublă reprezentare a lui Isaia), fiind adăugați însă, profeții mici: Iov, Avacum, Sophonia, Micheia, Zaharia, dar și Ghedeon cu Iov. Toate subscriptiile și inscripțiile de pe rotulusuri (absent doar în cazul lui Aaron) sunt în slavă.

Figurile apostolilor și a ierarhilor sunt dispuse în felul următor: Sf. Pavel (сѢТЫ ПАВЕ(Л)), Sf. Andrei (сѢТЫ АНЬ(Д)РЕ(Н)), Sf. Vasile cel Mare (Ο ΑΓ(Ι) ΟΣ ΒΑΣΙΛΙΟΥΣ ΚΑΙΣΑΡΗ(ΟΣ)), Sf. Matei (сѢТЫ МАФЕН) – sud-est; Sf. Luca (сѢТЫ ЛУКА), Sf. Bartolomeu (сѢТЫ ВАРФΟΛΟΜΕ(Н)), Sf. Nicolae (сѢТЫ НИКОΛΑΕ), Sf. Toma (сѢТЫ ΦΟΜΑ) – sud-vest; Sf. Filip (сѢТЫ ΦΙΛΙ(Π)), Sf. Grigorie Teologul (сѢТЫ ГРИГОΡΙΕ), Sf. Simon (сѢТЫ СИΜΩ(Н)), Sf. Iacov (сѢТЫ ΙΑΚΩΒЪ) – nord-vest; Sf. Marcu (сѢТЫ ΜΑΡΚΟ), Sf. Ioan Gură de Aur (сѢТЫ ΙΩΑ(Η) ΖΛΑΤΑΥΣΤЪ), Sf. Ioan Teologul (сѢТЫ ΙΩ(Ν) ΘΕΟΛ[Ο]ΓΟΣ), Sf. Petru (Ο Α(ΓΩΣ) ΠΕΤΡΟΣ). Evangheliștii și sfinții ierarhi țin în mână codice, ceilalți apostoli – rotulusuri strânse, iar Sf. Petru – cheia. Din câte se vede, în majoritatea cazurilor, inscripțiile sunt în slavă, două subscriptii sunt în greacă, iar una e mixtă, „sfânt” – în slavă, „Ioan Teologul” – în greacă.

Ca și la Pătrăuți, profeții nu au atribute speciale (doar la Aaron se mai întrevăd urmele cadelniței), textele de pe rotulusuri, însă, nu înregistrează nicio coincidență în raport cu același monument.

La Moise (пр(ѣ)ро(к) Моисѣи) pe rotulus este înscris versetul Deut. 28.66, nu însă în redacția textului veterotestamentar, dar așa cum apare citat în literatura patristică și în omiliile consacrate Vinerii Mari și Sâmbetei Mari: **ΟΥΖΡΙΤΕ ЖИВО(Т) ВА(Ш) [ВИСАЦЬ] ПРЪ(Д) УЧ(И)МЕ [ВАШИМН]** – Și viața îți va sta [atârnată] dinaintea ochilor ... - în redacția Septuagintei⁹ și [Moise cel mare a strigat], **Priviți viața voastră [atârnată] pe lemn, în fața ochilor voștri** – la Ioan Damaschin¹⁰, **Și priviți, spune Moise, viața ta atârnată în fața ochilor tăi** - de asemenea la Ioan Damaschin în *Cuvânt despre Sfânta Sâmbătă Mare*, sau cu omiterea adaosului *pe lemn* – în omilia la Vinerea Mare a lui Grigore Țamblac¹¹, de care se apropie cel mai mult inscripția de la Voroneț, fiind omis doar participiul *atârnată*.

Citarea acestui verset, în redacția Septuagintei, nu ne este cunoscută în arta epocii bizantine. Din perioada medio-bizantină, apare constant „redacția omiletică”¹² a acestui verset, precum la biserica mănăstirii *Theotokos Antiphonaria*

⁹ Traducerile textelor veterotestamentare sunt citate în toate cazurile după ediția: Cristian Bădiliță, Francesca Băltăceanu, Monica Broșteanu, Dan Slușanschi (coord.), *Septuaginta*, Vol. 1-6, Iași, Polirom, 2004-2011.

¹⁰ Sf. Ioan Damaschinul, *Dogmatica (Expunerea exactă a credinței ortodoxe)*, traducere de Pr. D. Fecioru, București, Apologeticum, 2004, cartea IV, cap. XI, p. 141).

¹¹ Макарий [Булгаков], *История русской церкви*, Т. V, Кн. II, Приложения, X: *Обзор сочинений митрополита Григория Самвлака*, p. 426-427.

¹² Redacția Septuagintei: *Καὶ ἔσται ἡ ζωὴ σου κρεμασμένη ἀπέναντι τῶν ὀφθαλμῶν σου*: Alfred Rahlf's (ed.), *Septuaginta. Id est Vetus Testamentum graece iuxta LXX interpretes*, 1935, p. 339, ceea ce numim „redacția omiletică” se prezintă relativ stabil în inscripții în următoarea formulă, variind doar lungimea citatei: *ΟΥΕΣΘΕ ΤΗΝ ΖΩΗΝ ΗΜΩΝ ΚΡΕΜΑΜΕΝΗΝ ΑΠΕΝΑΝΤΙ ΤΩΝ ΟΦΘΑΛΜΩΝ ΗΜΩΝ*.

din Myriokephala (Creta, stratul de picturi din vremea fondatorului mănăstirii Sf. Ioan Xenos (cca. 970-1027))¹³, biserica Sf. Neophytos (Cipru, cca. 1200)¹⁴, biserica Sf. Dumitru din Katsouri (în apropierea Artei din Epir, stratul de picturi de la începutul secolului al XIII-lea)¹⁵, practică consemnată și-n epoca paleologă, la biserica Sf. Nicolae Stegys din Kakopetria (Cipru, a doua jumătate a secolului al XIV)¹⁶. De asemenea, și în perioada postbizantină exemplele pe care le cunoaștem, apelează la textul omiletic: Biserica Înălțării a mănăstirii Neamț (după 1497)¹⁷ catoliconul Marei Lavre athonite (1535)¹⁸, paraclisul Sf. Nicolae de la aceeași mănăstire¹⁹, Biserica Sf. Nicolae a mănăstirii Șiševsk (Nira pe Matka, reg. Skopje, Macedonia, cca. 1630)²⁰ și Erminia lui Dionisie din Fournă²¹.

La David (ΠΡΟ(ΡΟΚ) ΔΒ(Δ)Ь) apare pe rotulus versetul: Ps. 2.7: ρερεγ̃ь къ м(н)ѣ сн̃ь мо(н) еси ты – *Domnul mi-a spus: „Fiul Meu ești tu, ...”*, care se citește ca prochimien la parimiile din ceasul 1 în ajunul Nașterii Domnului. Nu întâlnim acest verset citat în picturile din epoca bizantină. Este cunoscută însă în cea postbizantină, la imaginea lui David de pe arcul triumfal de la Neamț²².

La Ghedeon (ΠΡ(Δ)ΡΟ(Κ) ΓΕΔΕΩ(Н)) de asemenea e citat un verset din psalmi și anume: Ps. 71.6: с̃н̃и̃дет̃ ꙗко дъ(жд) – *și va coborî ca ploaia [pe lână]*. Citarea acestui verset pentru imaginile lui Ghedeon din registrele profeților din turle este cunoscută în epoca paleologă la catoliconul Bunei Vestiri al

¹³ Ioannis Spatharakis, *Byzantine Wall Paintings of Crete*, Vol. I: Rethymnon Province, London, The Pindar Press, 1999, p. 141-144, fig. 179, Τίτου Παπαμαστοράκης, *Ο διάκοσμος του τρούλου των ναών της παλαιολόγειας περιόδου στη βαλκανική χερσόνησο και την Κύπρο*, Αθήνα, Ἡλέκτρας Ἀνδρέαδης, 2001, p. 185.

¹⁴ Anne-Mette Gravgaard, *Inscription of Old Testament Prophecies in Byzantine Churches. A Catalogue*, Copenhagen, Museum Tusulanum, 1979, p. 79.

¹⁵ Τίτου Παπαμαστοράκης, *Ο διάκοσμος του τρούλου*, p. 185, Varvara N. Papadopoulou, *Byzantine Art and its Monuments*, Athens, Archeological Receipts Fund, Epikoinonia LTD, 2007, p. 31, nu este specificată exact redacția textului.

¹⁶ Τίτου Παπαμαστοράκης, *Ο διάκοσμος του τρούλου*, p. 184, 185, pl. 62β.

¹⁷ Vlad Bedros, *Iconografia absidei altarului în bisericile moldovenești de la sfârșitul secolului al XV-lea – prima jumătate a secolului al XVI-lea*, Teza de doctorat, ms., București, 2011, Anexe, Neamț, IV. Arcul triumfal, 35, imaginea de pe arcul triumfal, cu inscripția : **ՋՅՐԻՄԵ ՋԻՎՈՒԹՅ ՎԱՏԻՆ ՎԻՏԵՄԻ ՄՐԷ ՕՇԻՄԱ**.

¹⁸ Anne-Mette Gravgaard, *Inscription of Old Testament Prophecies*, p. 80.

¹⁹ Ibidem, *loc. cit.*; Athanassios Semoglou, *Le décor mural de la chapelle athonite de Saint-Nicolas (1560). Application d'un nouveau langage pictural par le peintre thébain Frangos Catellanos*, Presses Universitaires du Septentrion, Villeneuve d'Ascq Cédex, 1998, p. 71, imagine în medalion, în cheia bolții semicilindrice a traveului vestic.

²⁰ Анега Серафимова, *Пророчките слова во манастирската црква Свети Никола Шишевски*, in *Патримониум. МК. Списание за културното наследство – споменици, реставрација, музеи*, Год. 5, Бр. 10, Скопје, Каламус, 2012, p. 282, fig. 4, inscripția la imaginea din pronaos a lui Moise: **ՋՅՐԻՄԵ ՋԻՎՈՒԹՅ ՎՄՍԻ ՎԻՏԵ...**

²¹ Dionisie din Furnă, *Carte de pictură*, București, Meridiane, 1979, p. 123 – „Moise: *Vedeți-vă viața voastră atârând dinainte-vă*, cu indicație eronată la Lev.28.64., recomandată pentru a însoți reprezentarea Răstignirii.

²² Vlad Bedros, *Iconografia absidei altarului în bisericile moldovenești*, Anexe, Neamț, II. Arcul triumfal, 35: **ρερε γ̃ь къ мнѣ с̃н̃ь мо(н) еси ты азъ ...**

mănăstirii athonite Chilandari²³ și la biserica *Adormirii Maicii Domnului* de la Ljubostinja²⁴, deci, în ambele cazuri la biserici consacrate sărbătorilor mariale. Citatul respectiv apare însă de această dată la David, la bisericile siciliene: Capela Palatină (1140-1148) și Martorana din Palermo²⁵, iar în epoca paleologă, la biserica *Peribleptos* din Ohrida²⁶. În Moldova îl întâlnim la imaginea lui Ghedeon din absida altarului de la Bălinești²⁷, pe arcurile triumfale de la Neamț, Probota, și Humor²⁸. Se citește la sărbătoarea *Bunei Vestiri*.

La Isaia (про(рѣк) Исанл) este citat incipitul versetului Is. 11.1: **ИЗЫДЕ ЖЕЗЛЪ НС КОРЕНЕ** – *Sceptru va ieși din rădăcina [lui Iesai]*. În perioada medio-bizantină, versetul respectiv apare pe rotulusul lui Isaia la catedrala din Monreale (Sicilia, după 1183, în latină)²⁹, iar în epoca paleologă, la biserica *Maicii Domnului Hodighitria* din Peć (Kosovo și Metochia, 1337)³⁰. O inscripție mai completă apare la Isaia, reprezentat în tamburul turlei de la Botoșani-Popăuți³¹. Ca și în cazul prezent, inscripția cu citatul respectiv apare de două ori la Bălinești, la imaginile lui Isaia din absida altarului și de pe arcul triumfal³². La Dobrovăț (1529) pe arcul triumfal, citatul este ușor parafrizat³³. Este începutul pericopei (Is.11.1-10) care se citește la parimii, la vecernia de Nașterea Domnului.

La Zaharia (пр(ѣ)ро(к) Захарнж) este citat începutul versetului: Zah. 8.7: **ТА(КО) ГЛЕ ГЪ ВЪСДРЪЖИТЕЛЬ СЕ АЗЪ СПА[Ъ]...** – *Acestea le zice Domnul Atotputernic: „Iată, Eu Îmi mântuiesc ...”*. Nu este cunoscută citarea acestui verset

²³ Τίτου Παπαμαστοράκης, *Ο διάκοσμος του τρούλου*, p. 186, 187.

²⁴ Ibidem, *loc. cit.*; Срђан Ђурић, *Љубостинџа*, Београд, Просвета, 1985, p. 75, fig. 62, aici textul slav e mai complet, dar fără să fie finisat versetul Ps. 71.6, este citat și incipitul celui următor, 71.7: **СНИДЕТЬ ІАКО ДЪЖДЪ НА РЪНО. ВЪСНІАЕТЪ ВЪ ДНИ КГО ПРАВДА.**

²⁵ Anne-Mette Gravgaard, *Inscription of Old Testament Prophecies*, p. 31; Ernst Kitzinger, *The mosaics of St. Mary's of the Admiral in Palermo*, Washington, D.C., 1990, (=Dumbarton Oaks studies, XXVII), p. 273, fig. 19.

²⁶ Τίτου Παπαμαστοράκης, *Ο διάκοσμος του τρούλου*, p. 188, 189, Pl. 4.

²⁷ Inscripția de aici este destul de ștersă, începutul versetului însă, este descifrabil: **СЪНІДЕТ ІАКО ДЪЖ(Д)...**

²⁸ Vlad Bedros, *Iconografia absidei altarului în bisericile moldovenești*, Anexe, Neamț, IV. Arcul triumfal, 37: **СЪНІДЕ ІАКО ДЪЖДЪ НА РЪНО И ІАКО КАПЛЪЦІЇЖ НА ЗЕМЛИ**; Probota, IV. Volta altarului și arcul triumfal, 48: **СЪНІДЕ ІАКО ДЪЖД НА РЪНО И ІАКО КАПЛЪ...**; Humor, IV. Arcul triumfal, 31: **[СЪНН]ДЕ ІАКО ДЪЖ[Д] НА РЪ[НО]**.

²⁹ Anne-Mette Gravgaard, *Inscription of Old Testament Prophecies*, p. 53.

³⁰ Τίτου Παπαμαστοράκης, *Ο διάκοσμος του τρούλου*, p. 204-206, Ανђела Ђ. Гавриловић, *Зидно сликарство цркве Богородице Одигитрије у Пећу*, Докторска дисертација, Универзитет у Београду, Филозофски факултет у Београду, Одељење за историју уметности, Београд, 2012, p. 80: **ТАКО ГА(АГОЛЕ)ТЬ Г[ОСПО]ДЪ ИЗЫДЕТЬ ЖЪЗЛЪ НС КО<РЕНА КСЕКВА>** - introducerea prin **ТАКО ГЛАГОЛЕТЪ ГОСПОДЪ** – echivalentul grecescului *Τάδε λέγει Κύριος (Acestea le zice Domnul)*, indică ca sursă *Prophetologion*-ul.

³¹ **ИЗЫДЕТЬ ЖЕЗЪЛЪ НС КОРЕНИ ЕСЕВНИ И ЦВЪТЬ...**

³² În absidă: **ИЗЫДЕ ЖЕЗЪЛЪ НС КОРЕНЕН ЕНСЕ...**; pe arcul triumfal: **ИЗЫДЕ ЖЕЗЪЛЪ НС КОРЕНЕНИ...**

³³ **АЗ[Ъ] [Ж]ЕЗЛ[Ъ] НС КОРЕН[Е] ЙЕСЕОВА:** Vlad Bedros, *Iconografia absidei altarului în bisericile moldovenești*, Anexe, Dobrovăț, IV. Arcul triumfal, 44.

la imaginile lui Zaharia din tambururile turelor din epoca bizantină. În cea post-bizantină, de asemenea, nu ne este cunoscută la monumente, apare însă recomandată în Erminia lui Dionisie, la reprezentarea profetului (8 februarie)³⁴. Versetul respectiv prezintă începutul parimiei la ceasul 6, în vinerea săptămânii lăsatului sec de carne.

La Daniel (пр(ѡ)ро(κ) Дани(λ)) este citat versetul din cartea sa: Dan 2.34: **Ѹтръжса каме(н) ѿ горы ве(з) рѡж[ъ]** ... – ... o piatră s-a desprins din munte neatinsă de mână ... Acest verset e citat la imaginile lui Daniel de la Capela Palatină și San-Marco din Veneția (sec. XII)³⁵, în epoca paleologă, la Sf. Nicolae Stegys și la biserica *Intrarea în Biserică a Maicii Domnului* din Nova Pavlica (Serbia, 1381-1389)³⁶. La biserica Staro Nagorčino (Macedonia, 1318), versetul respectiv apare la imaginea lui Daniel pe intradosul arcului triumfal³⁷. O parafrază imnografică din acest verset (în greacă), apare la un profet neidentificat (cu siguranță nu la Daniel) din registrul profetilor și apostolilor din tamburul turlei de la biserica Sf. Gheorghe din Suceava³⁸ și în slavă, la Daniel, în registrul profetilor din absida altarului și de pe arcul triumfal de la Bălinești³⁹. Se citește în cadrul pericopei Dan. 2.31-36; 44-45 la paremiile vecerniei Nașterii Domnului.

La Ieremia (про(рѡк) Ѳреміа) apare pe rotulus începutul versetului din cartea sa, care are o oridne diferită în Septuaginta (LXX) și Textul Masoretic (TM): Ier.38.31 – LXX = 31.31 (TM): **се (д)нїе грѣдѡ(т) и завеѡю до[мѡ]** ... – *Iată, vin zile [- spune domnul -] când voi încheia cu casa [lui Israel]* ... Este citat, în special, la ctitoriile suveranilor sârbi: biserica *Sf. Ioachim și Ana (Biserica Regală)* a mănăstirii Studenica (Serbia, 1314), biserica *Bunei Vestire* a mănăstirii Gračanica (Priština, Kosovo și Metohia, 1318-1321) și biserica *Pantocratorul* a mănăstirii Dečani (Kosovo și Metochia, 1346-1350)⁴⁰. În Erminia

³⁴ *Carte de pictură*, p. 120.

³⁵ Anne-Mette Gravgaard, *Inscription of Old Testament Prophecies*, p. 23.

³⁶ Τίτου Παπααστοράκης, *Ο διάκοσμος του τρούλου*, p. 216, 217, Pl. 63β.

³⁷ Anne-Mette Gravgaard, *Inscription of Old Testament Prophecies*, p. 23.

³⁸ ΕΓΩ ΔΕ ΟΡΟΣ ΑΛΑΤΟΜΗΤΟΝ. Expresia ὄρος ἀλατόμητον, cu sensul de *munte netăiat de mână de om*, este un topos al imnografiei mariologice (inspirat din profetia lui Daniel), pe care-l întâlnim, de exemplu în Canonul lui Iosif Imnograful la *Imnul Acatist al Maicii Domnului*.

³⁹ În absida altarului apare o parafrază din Dan. 2.24: **снѡ гора ѡт неѡ же не изречено ѡтсѣче сѡ камен(ъ)...** Aici Daniel ține în mână stângă muntele, și inscripția de pe rotulus pare a fi mai curând o explicație la imagine: *Acest munte, de la el miraculos s-a tăiat piatra*, decât un citat.

Pe arcul triumfal, doar incipitul versetului: **ѡтвѣзїса камень** : Vlad Bedros, *Iconografia absidei altarului în bisericile moldovenești*, Anexe, Bălinești, I. Hemiciclu și traveea de est a naosului, 4; II. Arcul triumfal 54.

⁴⁰ Τίτου Παπααστοράκης, *Ο διάκοσμος του τρούλου*, p. 209, 211; Бранислав Тодић, *Грачаница. Сликаство*, Београд/Приштина, Просвета/Јединство, 1988, p. 81, fig. 15: **тако глѣ гъ се днїе; Дечанске фреске. Распоред и натписи** în Војислав Ј. Ђурић (ed.), *Зидно сликарство Манастира Дечана. Грађа и Студије*, Београд, 1995, p. 23, fig [5], la Гордана Бабић, *Предговор: тако гл(агол)е(тъ) г(оспод)ъ се д[ъ]ни гредоутъ и з[а]вѣѡю дом[о]у из(р)а(нѡ)воу за[в]ѣт но[в]ъ*. Menționăm și aici, că în toate cele trei cazuri, introducerea prin **тако глаголетъ господъ** - indică ca sursă *Prophetologion*-ul.

lui Dionisie, acest verset e asociat scenei *Cinei de taină*⁴¹. Acest verset apare și pe rotulusul lui Ieremia de pe arcul triumfal de la Botoșani-Popăuți⁴². Parafraza acestui verset mai apare la un personaj subscris ΝΑΒΟΥΤΕΑΣ (Ναβοθηται), care pare să-l substituie pe Ieremia, în registrul profeților din tamburul turlei de la Sf. Gheorghe din Suceava. La Probota, versetul respectiv apare pe rotulusul lui Isaia, figurat în medalion pe arcul triumfal⁴³. Constituie începutul parimiei la vecernia Sâmbetei Mari.

La Malachia (пр(ѡ)ро(κ) Малахїж) este citată doar introducerea folosită la parimii, cel mai probabil la versetul Mal. 3.1: **ΤΑΚΟ ΓΛΑΓΟΛΕ(Τ) Γ̃Β ΒΨΣΕ[ΔΡ̃ΨЖИТΕΛЬ]** ... – *Acestea le zice Domnul Atotputernic*. Această introducere, în formula exactă, se regăsește o singură dată în Cartea lui Malachia – Mal.1.4b, dar nu este cunoscut niciun caz de utilizare a sa pe rotulusurile profetului. În același timp, versetul Mal. 3.1, fie prima, fie a doua parte a sa (*Iată, Eu îl trimit pe vestitorul Meu și [el] va cerceta calea înaintea Mea; și pe neașteptate va veni în Templul Său Domnul care-L căutați voi și vestitorul legământului pe care-L voiți voi, iată vine!, zice Domnul Atotputernic*), introdus sau nu prin cuvintele **ΤΑΚΟ ΓΛΑΓΟΛΕΤ̃ ΓΟСПОДЬ ΒΨΣΕΔΡ̃ΨЖИТΕΛЬ** (singurele prezente în cazul de la Voroneț), este cel mai des citat în cazul lui Malachia, atât în epoca bizantină, cât și în cea post-bizantină.

Este atestat deja la Karanleg Kilisse din Göreme (Cappadocia, cca. 1020-1030) și la alte monumente din epoca medio-bizantină: Daphni (Atena, Attica, cca. 1100), Monreale, San-Marco (în două rânduri, la mozaicurile de la cca. 1200 și la cele din cca. 1280-1290)⁴⁴. În epoca paleologă, este cunoscut la imaginile lui Malachia din tambururile turelilor bisericilor: Sf. Ahillie din Arilje (Serbia, 1296), Panaghia Pammakaristos (Constantinopol, paraclisul Mântuitorului, 1310), Adormirea Maicii Domnului - catoliconul mănăstirii Chilandari (Athos 1321) și Sf. Gheorghe din Akrotirio, Maleia (Pelopones, 1400-25)⁴⁵, iar la biserica Bunei Vestiri, catoliconul mănăstirii Vatoped (Athos, 1312), pe suprafața estică deasupra arcului nordic al transeptului estic⁴⁶. În Erminia lui Dionisie, se recomandă în asociere cu reprezentarea *Botezului Domnului*⁴⁷. Se citește la începutul parimiei la Tăierea capului Sf. Ioan Botezătorul.

La Sophonia (проро(κ) Софонїж), de asemenea, cea mai mare parte a inscripției o constituie introducerea folosită la parimii, dar singurul cuvânt care-i urmează, permite identificarea cu versetul: Soph. 3.8: **ΤΑ(ΚΟ) ΓΛΕ(Τ̃) Γ̃Β**

⁴¹ *Carte de pictură*, p. 122.

⁴² **СЕ ДН̃ ГР̃ѢДЕТ̃ И ЗАВ̃ѢЩАЛТ̃Ъ ИЖЕ ЗАВ̃ѢЩА ДОМОУ І(С)ЛЕВ̃С...**

⁴³ **СЕ ДН̃ ГР̃ѢДЖ И ЗАВ̃ѢЩАЛТ̃Ъ ЗАВ̃Ѣ[Т]...**

⁴⁴ Anne-Mette Gravgaard, *Inscription of Old Testament Prophecies*, p. 74.

⁴⁵ Τίτου Παπαμαστοράκης, *Ο διάκοσμος του τρούλου*, p. 241, 242.

⁴⁶ Gabriel Millet, *Monuments de l'Athos, I: Les Peintures*, Paris, Librairie Ernest Leroux, 1927, pl. 81.2, 86.1; Anne-Mette Gravgaard, *Inscription of Old Testament Prophecies*, p. 73; Ευθύμιος Ν. Τσιγαρίδας, *Τὰ ψηφιδωτά και βυζαντινές τοιχογραφίες, in Τερά Μεγίστη Μονή Βατοπαιδίου. Παραδόση Ιστορία Τέχνη*, Τόμος Α', Άγιον Όρος, 1996, fig. 194 la p. 236.

⁴⁷ *Carte de pictură*, p. 122.

ΠΟΤΡΥΠΗ(ΤΕ) ... – *De aceea, așteaptă-mă, zice Domnul, ...* Este unul dintre cele mai frecvente citate din Sophonia în epoca paleologă (alături de Soph. 3.14), anume în forma preluată din parimii ca la Voroneț, este cunoscut la bisericile: *Panaghia Chryseleousa* din Strobolos (Cipru, a doua jumătate a secolului al XII-I-lea), *Panaghia Parigoritissa* din Arta (Epir, 1294-96), *Panaghia Peribleptos* din Ohrida, (Macedonia, 1295)⁴⁸, Gračanica⁴⁹, Chilandari⁵⁰, Dečani⁵¹, *Sf. Treime* a mănăstirii Manasija/Resava (Serbia, 1407-18)⁵². În pictura post-bizantină, acest citat, de asemenea, este bine cunoscut, de exemplu, la Catoliconul mănăstirii Filanthropinon (insula lacului Ioanninei, Epir, 1541-1542)⁵³ și la catoliconul mănăstirii Dionisiou (Athos, 1547)⁵⁴. În Erminia lui Dionisie este asociată *Învierii Domnului*⁵⁵. Se citește la începutul parimiei din vecernia Sâmbetei Mari.

La Iona (**ΠΡΟΡΟ(Κ) ΙΩΝΑ**) este citată partea a doua a versetului Ion. 2.3: **ИЗ ЧРѢВА АДОВА ВЕПЛЬ [МОЙ]...** – *Chemarea mea din pânțele iadului ...* La reprezentările profetului Iona din registrele profetilor din tambururile turlelor, versetul 2.3 este cel mai „popular” citat din epocile bizantină și postbizantină, doar că de obicei este citată prima sa parte: ... *strigat-am către Domnul Dumnezeu meu și mi-a dat ascultare.*

Anume această primă parte este cunoscută în perioada medio-bizantină la Daphni și Capela Palatină⁵⁶ și apare la un număr impresionant de biserici din perioada paleologă: Arilje, Studenica (Biserica Regală), *Sf. Nichita* din Čučer (lângă Skopje, Macedonia cca. 1321)⁵⁷, Dečani⁵⁸, *Sf. Dumitru* a mănăstirii Markov (Macedonia, 1376-1381), *Panaghia Gouverniotisa* (Potamies Irakleiou, Creta, 1350-1375), *Cinstita Cruce* din Pelendri (Cipru, între 1353 și 1374/75), *Sf. Nicolae Stegys* din Kakopetria⁵⁹, *Sf. Nicolae Domnesc* de la Curtea de Argeș (Țara Românească, 1380-85)⁶⁰, *Înălțarea Domnului* a mănăstirii Ravanica (Serbia,

⁴⁸ Τίτου Παπαμαστοράκης, *Ο διάκοσμος του τρούλου*, p. 236, 237.

⁴⁹ Бранислав Тодић, *Грачаница*, p. 81, fig. 14: **ТАКО ГЛЕ ГЪ ПОТΡΥΠΗΤΕ.**

⁵⁰ Τίτου Παπαμαστοράκης, *Ο διάκοσμος του τρούλου*, p. 236, 237.

⁵¹ Дечанске фреске. *Распоред и натписи*, p. 24: **ТАКО ГЛ(АГОЛ)ЕТ(Ъ) Г(ОСПОД)Ъ ПОТΡΥΠΗ ΜΝΕ ВЪ Д(Ъ)Н ВЪСКР(ЪСΕ)Н(НΙΑ).**

⁵² Јадранка Проловић, *Сликани програм купола и поткуполних простора у цркви манастира Ресаве*, in *Зограф*, 32, 2008, p. 142: **ТАКО ГЛ(А)Г(О)ЛК Г(ОСПОД)Ъ ПОТΡΥΠΗΤΕ ΜΕ ВЪ Д(Ъ)НЪ ВЪ СΕΙ...**

⁵³ Μυρταλή Αχειμάστου-Ποταμιάνου, *Οι τοιχογραφίες της Μονής των Φιλανθρωπητών στο Νησί των Ιωαννίνων*, Αθήνα, 2004, p. 240 (174), fig. 34 la p. 52.

⁵⁴ *Γερά Μονή Αγίου Διονυσίου. Οί Τοιχογραφίες του Καθολικού*, Άγιον Όρος, 2003, fig. 34.

⁵⁵ *Carte de pictură*, p. 124.

⁵⁶ Anne-Mette Gravggaard, *Inscription of Old Testament Prophecies*, p. 70.

⁵⁷ Τίτου Παπαμαστοράκης, *Ο διάκοσμος του τρούλου*, p. 227, 228.

⁵⁸ Дечанске фреске. *Распоред и натписи*, p. 22, la Миодраг Марковић, *Програм живописа у куполи*, fig. 9: **ВЪ ЗΟΥΠΗΧ ВЪ ПЕЧАЛН МОКН КЪ Г(ОСПОД)Ъ В(ОГ)Ъ МОКМОУ.**

⁵⁹ Τίτου Παπαμαστοράκης, *Ο διάκοσμος του τρούλου*, p. 227, 228.

⁶⁰ P. P. Panaitescu, *Inscripțiunile religioase grecești de la Biserica Domnească*, in *Buletinul Comisiunii Monumentelor Istorice*, X-XVII, 1917-1923, București, Tiparul Cultura națională, 1923, p.

1385-87)⁶¹, *Sf. Andrei* de pe Treska (Macedonia, 1388/89)⁶², *Intrarea în Biserică a Maicii Domnului* din Nova Pavlica (Serbia, 1381-89), *Panaghia Krina* de pe insula Chios (după 1389)⁶³, *Intrarea în Biserică a Maicii Domnului* a mănăstirii Kalenić (Serbia, 1413)⁶⁴.

În perioada postbizantină apare în două rânduri la Bălinești⁶⁵ la *Sf. Gheorghe* din Suceava (în greacă)⁶⁶, la catoloconul mănăstirii Sf. Nicolae Anapafsas (Meteore, Tessalia, 1527)⁶⁷, la Sf. Nicolae Filanthropinon⁶⁸ și Dionisiou⁶⁹. Este recomandată în Erminia lui Dionisie la reprezentarea profetului Iona (21 septembrie) și a scenei *Iona lepădat de chit pe țărmul Ninivei*⁷⁰. Se citește în cadrul parimiei la Vecernia Sâmbetei Mari.

La Avacum (ΠΡ(Θ)ΡΟ(Κ) ΑΒΑΚΟΥ(Μ)) apare un citat din versetul Av. 3.2: ΕΓ(Δ)Α ΠΡΗΒΛΗΨΤ(Σ)Α ΛΉΤΑ ΠΟΖΝΑ(Ψ)[ΙΝΣΑ]... – ... *când vor fi aproape anii, Tu vei fi recunoscut, ...* Într-un fel, se repetă situația cu citatul din Iona 2.3, versetul Av.3.2 fiind cel mai răspândit la reprezentarea profetului Avacum din tambururile turelor bizantine și postbizantine, doar că, de obicei, este citată prima parte a acestui verset: *Doamne, auzit-am vestirea Ta și m-am înspăimântat, luat-am seama la faptele Tale și m-am înfricoșat! Între două făpturi vii fi-vei cunoscut, ...*, în timp ce la Voroneț, apare incipitul părții a doua. Parte întâi a versetului a fost citată la Daphni și Monreale⁷¹ în epoca medio-bizantină și cu o frecvență deosebită în epoca paleologă: Panaghia Chryseleousa din Strobolos,

165, fig. 278: ΕΒΟΗΣΑ ΕΝ ΘΛΗΨΥ ΜΟΥ ΠΡΟΣ Κ(ΥΡΙΟ)Ν ΤΟΝ Θ(ΕΟ)Ν ΚΕ ΗΣΙΚΟΥΣΕ ΜΟΥ.

⁶¹ Марина Беловић, *Раваница. Историја и сликарство*, Београд, 1999, p. 86: **ВЪЗЪПНЪ ВЪ ПЕЧАЛН МОКН КЪ Г(ОСПОД)ΟΥ Б(ОГ)ΟΥ МОЕМЪ НС ЧРЕВА АДОВА И Ψ(Λ)ΙΨΑ ΜΕ**.

⁶² Jadranka Prolović, *Die Kirche des Heiligen Andreas an der Treska. Geschichte, Architektur und Malerei einer palaiologenzeitlichen Stiftung des sebischen Prinzen Andreaš*, Wien, Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften, 1997 (=Österreichischen Akademie der Wissenschaften. Philosophisch-historische Klasse. Denkschriften, 253. Band; Veröffentlichungen der Kommission für Byzantinistik, Band VII), p. 86: **ВЪ ЗΨΠΙ[ΧЪ] ВЪ ПЕЧЪЛН МОЕН КЪ Г(ОСПОД)У Б(ОГ)У МОЕМЪ И Ψ(Λ)ΙΨΑ ΜΕΝΕ**.

⁶³ Τίτου Παπαμαστοράκης, *Ο διάκοσμος του τρούλου*, p. 227, 228.

⁶⁴ Draginja Simić-Lazar, *Kalenić et la dernière période de la peinture byzantine*, Skopje/Paris, Matica Makedonska/De Boccard, 1995, p. 48: **ВЪЗЪΠИВЪ <...> К Г(ОСПОД)У Б(ОГ)У МОЕМЪ И Ψ(Λ)ΙΨΑ ΜΕ (... strigat-am către Domnul Dumnezeuul meu și mi-a dat ascultare)**.

⁶⁵ **ВЪЗЪПНЪ ВЪ ПЕЧАЛН МОЕН КЪ Γ̂(Δ) Β̂(Δ) ΜΟΕΜЪ** – în absida altarului și **ВЪЗЪПНЪ ...** – pe arcul triumfal: Vlad Bedros, *Iconografia absidei altarului în bisericile moldovenești, Anexe, Bălinești, I. Hemiciclu și traveea de est a naosului, 15; II. Arcul triumfal 54.*

⁶⁶ ΕΒΟΗΣΑ ΕΝ ΩΛΗΨ(ΕΙ) ΜΟΥ ΠΡΟΣ Κ(ΥΡΙΟ)Ν ΤΟΝ Θ(ΕΟ)Ν Μ(ΟΥ).

⁶⁷ Δημήτριος Ζ. Σοφianos, Ευθυμιος Ν. Τσιγαρίδας, *Αγία Μετεώρα. Ιερά Μονή Αγίου Νικολαου Αναπαύσα Μετεωρων. Ιστορία – τέχνη*, Τρικαλα, 2003, Pl. La p. 146.

⁶⁸ Μυρταλη Αχειμάστου-Ποταμιάνου, *Οι τοιχογραφίες της Μονής των Φιλανθρωπηών*, p. 240 (182), fig. 30 la p. 50.

⁶⁹ *Ιερά Μονή Αγίου Διονυσίου*, fig. 27.

⁷⁰ *Carte de pictură*, p. 120, 112.

⁷¹ Anne-Mette Gravaard, *Inscription of Old Testament Prophecies*, p. 45.

Maica Domnului Leviška din Prizren (Kosovo și Metochia, 1309-1313), *Panaghia Pammakaristos* din Constantinopol, Studenica (Biserica Regală), Catoliconul de la Chilandari⁷², *Hodighitria* din Peč⁷³, *Sf. Arhangheli* a mănăstirii Lesnovo (Macedonia, 1346/47)⁷⁴, *Cinstita Cruce* din Pelendri, *Sf. Nicolae* din Platsa (Kabinari, Exo Mani, Pelopones, 1367/68), Mănăstirea Markov⁷⁵, Ravanica⁷⁶, Nova Pavlica, *Sf. Nicolae* din Malona – Charaki (insula Rodos, sec. XIV), *Panaghia Krina* de pe insula Chios⁷⁷, Curtea de Argeș⁷⁸, Manasija/Resava⁷⁹, Kalenić⁸⁰. De asemenea, prima parte a versetului este citată la Bălinești, la imaginea lui Avacum de pe arcul triumfal⁸¹ și cea din tamburul turlei catoliconului mănăstirii Stavronikita (Athos, 1545/46)⁸². Intră în compoziția *Canonului la Sf. Paști* de Sf. Andrei Cretanul.

La Iov (проро(к) Іω(В)) este citat versetul Iov 38.1: ρ̂ε̂ γ̂ κ̂ ΙωβϚ Ϛ[κβοϚ̂Ϛ̂ βοϚρα ... – ... *i-a vorbit Domnul lui Iov prin vijelie [și prin nori: ...]*. Reprezentarea lui Iov în registrul profetilor este necunoscută în epoca bizantină. Este foarte rară și în cea postbizantină, dar nu în sistemul de decorare a turelelor. În paraclisul Sf. Nicolae de la Marea Lavră athonită este reprezentat în cheia bolții semicilindrice a traveei nordice, având înscris pe rotulus versetul Iov 38.17⁸³. Este începutul parimiei la vecernia de Joia Mare.

La Michea (проро(к) Мнх̂ею), pe rotulus apare neașteptat începutul versetului din Bar. 3.36: Ϛ̂ Ϛ̂ на(ш) и не приложи(т̂ї Ϛ̂а) ... – *Acesta e Dumnezeul nostru, nu se va număra [altul afară de El]*. De altfel, este un verset foarte des citat în arta bizantină și postbizantină, doar că niciodată nu apare la

⁷² Τίτου Παλαμαστοράκης, *Ο διάκοσμος του τρούλου*, p. 233-234.

⁷³ Анђела Ђ. Гавриловић, *Зидно сликарстве цркве Богородице Одигитрије у Пећи*, p. 86: г(ос-по)ди ђслишах̂ слоу̂х̂ твои и оубо̂ѣх̂ Ϛ(ε).

⁷⁴ Смиљка Габелић, *Манастир Лесново. Историја и Сликарство*, Београд, 1998, p. 58: г(ос-по)ди оу̂слишах̂(ь) слоу̂х̂ твои (и) оубо̂ѣх̂(ь) Ϛ̂а разоу̂м̂ѣ д̂ѣла твоа и дивн̂х̂(ь) Ϛ̂а и по̂а слава сил̂ѣ твоѣ.

⁷⁵ Τίτου Παλαμαστοράκης, *Ο διάκοσμος του τρούλου*, p. 233-234.

⁷⁶ Марина Беловић, *Раваница*, p. 86: г(оспод)и ђслишах̂(ь) слоу̂х̂(ь) твои и ђбо̂ѣх̂ се разоу̂м̂ѣх̂ д̂ѣла твоа и дивн̂х̂ се.

⁷⁷ Τίτου Παλαμαστοράκης, *Ο διάκοσμος του τρούλου*, p. 233-234.

⁷⁸ P. P. Panaitescu, *Inscripțiunile religioase grecești*, p. 165, fig. 263: Κ(ΥΡ)Ι Ε ΗΣΑΚΙΚΟΑ ΤΗΝ ΑΚΟΝΗ ΣΟΥ ΚΑΙ ΕΦΩΒΗΘΗΝ.

⁷⁹ Јадранка Проловић, *Сликани програм купола и поткуполних простора у цркви манастира Ресаве*, p. 138: г(оспод)и ђслишах̂̂ сл̂ѣх̂̂ [твои и...]

⁸⁰ Draginja Simić-Lazar, Kalenić, p. 47: г(оспод)и ђслишах̂̂ слоу̂х̂̂ твои и оубо̂ѣх̂̂ се г(ос-под)и разоу̂м̂ѣх̂̂(ь) д̂ѣла твоа.

⁸¹ г̂н̂ ђслиша сл̂ѣх̂ твои и ђ[во̂ах̂] Ϛ̂а [г̂н̂]: Vlad Bedros, *Iconografia absidei altarului în bisericile moldovenești*, Anexe, Bălinești, II. Arcul triumfal 54.

⁸² Manolis Chatzidakis, *The Cretan Painter Theophanes. The Final Phase of his Art in the Wall Paintings of the Holy Monastery of Stavronikita*, Mont Athos, 1997², p. 45, fig. 27.

⁸³ Anne-Mette Gravggaard, *Inscription of Old Testament Prophecies*, p. 66; Athanassios Semoglou, *Le décor mural de la chapelle athonite de Saint-Nicolas*, p. 72.

Micheia, dar cel mai frecvent la Ieremia (Baruh fiind dicipolul său)⁸⁴, sau, atunci când e arareori reprezentat, la însuși Baruh⁸⁵. În Moldova, inscripția respectivă apare pe rotulusul lui Ieremia la Bălinești, în două rânduri, pe arcul triumfal⁸⁶ și în absida altarului⁸⁷.

La Pătrăuți, însă, ca și la Voroneț, citatul respectiv apare „impropriu”, pe rotulusurile lui Aaron (în tamburul turlei naosului) și a lui Moise (calota pronaosului)⁸⁸. Este interesant că această atribuție lui Michea a versetului Bar. 3.36 este destul de „insistentă” la Voroneț, ea mai apărând încă odată la imaginea sa pe arcul vestic al naosului, dar se pare, și pe arcul triumfal de la Nemaț, unde profetul Michea nu este identificat cu toată siguranța⁸⁹. Greu de explicat această preferință, ar putea fi o eroare, provenită din alăturarea textelor în sursa de care s-au condus zugravii. De exemplu, în Erminia lui Dionisie, la proorocirile la *Nașterea Domnului*, se succed profețiile Michea 5.1, Malachia 3.20 și Baruh 3.36⁹⁰. Se citește la parimiile ceasului 3 în ajun și la vecernia de Nașterea Domnului.

La Iezechiel (пр(ѡ)ро(к)ъ ꙗзек(и)л) este citat începutul versetului Iez. 44.3: **ЗАНЕ НРЪМЕ(Н) СЪ[Н] СЪДЕ(Т) ВЪ НИ(Х) – Deoarece cârmuitorul, el va șede acolo ...** Situația cu acest citat este întrucâtva similară celei din cazurile lui Iona și Avacum. La monumentele din epoca bizantină și postbizantină este

⁸⁴ Cu excepția cazului de la Capela Palatină din Palermo, unde acest verset apare pe rotulusul lui Iezechiel: Anne-Mette Gravgard, *Inscriptions of Old Testament Prophecies*, p. 43, sunt cunoscute mai multe cazuri în perioada medio-bizantină, de introducere a sa pe rotulusul lui Ieremia: Panaghia Chalkeon din Tesalonic, Maica Domnului din Veljusa, Sf. Sofia din Novgorod, Panaghia Navarchou din Sikelia, Panaghia din Arakos, Sf. Gheorghe (Episkopi) din Many, Sf. Dumitru din Katsouri: Τίτου Παπαμαστοράκης, *Ο διάκοσμος του τρούλου*, p. 210. Este cunoscut acest amplasament al inscripției și la 12 monumente din vremea Paleologilor: Sf. Iraklidis, Geraki, Parigoritissa din Arta, Peribleptos din Ohrida, Sf. Ioan Kaneo din Ohrida, Pammakaristos din Constantinopol, Sf. Nichita din Čučer, Staro Nagorčino, Odighitria din Peć, Olimpiotissa din Ellassona, Sf. Andrei de la Treska, Stegys: *Ibidem*, p. 209. În perioada post-bizantină este cunoscut, de asemenea la Ieremia, la Sf. Nicolae Anapafsas de la Meteore: Δημητριος Ζ. Σοφianos, Ευθυμιος Ν. Τσιγαριδας, *Αυλα Μετεωρα*, Pl. la p. 154, 155; Sf. Nicolae a mănăstirii Šiševsk (în două rânduri, în pronaos și în naos): Анаста Серафимова, *Пророчките слова во манастирската црква Свети Никола Шишевски*, p. 279, 284: **СЕ БЪ НАШ И НЕВЪМЕНЕТСЕ НИИ; СЕ БЪ НАШ [...] НЕВЪМЕНЕТСЕ И...** Versetul respectiv este recomandat de Erminia lui Dionisie în legătură cu imaginea *Nașterii Domnului*: *Carte de pictură*, p. 121.

⁸⁵ Îl găsim bunăoară, în limba greacă, pe rotulusul purtat de Baruh (subscrie în slavă), care este reprezentat pe intradosul arcului deasupra timpanului cu scena *Nașterii Domnului* de la Probota: Maarit Elo, Ovidiu Boldura, Paul Buciuța, Tereza Sinegalia, *The Restoration of the Probota Monastery. 1996-2001*, Helsinki, Metaneira, 2001, Pl. 1.

⁸⁶ **СЪ ЁСЪ БЪ НАШЪ НИИ НЕ ПРИЛОЖИТ...** :Vlad Bedros, *Iconografia absidei altarului în bisericile moldovenești*, Anexe, Bălinești, II. Arcul triumfal 54.

⁸⁷ **СЪ БЪ НАШЪ НИИ НЕВЪМЪНИТЬ СЪ КЪ НЕМЪ...**

⁸⁸ Emil Dragnev, *Programul iconografic al sistemului de boltire al naosului bisericii „Înălțarea Cinstitei Cruci” din Pătrăuți*, p. 175, 177.

⁸⁹ Vlad Bedros, *Iconografia absidei altarului în bisericile moldovenești*, Anexe, Neamț, IV. Arcul triumfal, 37: **СЪ БЪ НАШ И НЕ ПРИЛОЖИТІ СЪ НИИ КЪ НЕМЪ**

⁹⁰ *Carte de pictură*, p. 121.

citat destul de frecvent versetul anterior – Iez. 44.2⁹¹, în timp ce versetul citat la Voroneț nu-l întâlnim în altă parte. Se citește în cadrul parimiilor la sărbătorile Maicii Domnului: Nașterea Maicii Domnului, Buna Vestire, Adormirea).

La Solomon (проро(к) Соломо(н)): Pr. 9.1: прѣмѣдростъ съз(д)а себе хра(м) и оутвѣр[дн] ... – Înțelepciunea și-a zidit casa, și-a întărit-o [cu șapte stâlpi, ...]). Este destul de frecvent citată la bisericile din epoca bizantină: Daphni, Sopočani, Peribleptos din Ohrida, Hodighitria din Peć, Olimpiotissa din Elasona, mănăstirea Markov, Ravanica. În epoca postbizantină apare mai rar, fiind cunoscută la Botoșani-Popăuți⁹², Sf. Gheorghe din Suceava (în greacă), la Sf. Nicolae a mănăstirii Šiševsk⁹³. Erminia lui Dionisie prescrie acest verset pentru imaginea lui Solomon (20 iulie)⁹⁴. Se citește la parimii: marți, a 3-a săptămână a Postului Mare; miercuri la Înjumătățirea Cincizecimii; la Nașterea Maicii Domnului; la Buna Vestire; la Adormirea Maicii Domnului, și la 13 septembrie de Înnoirea templului din Ierusalim.

La Aaron (проро(к) А(а̃)ро(н)), precum s-a menționat, nu apare rotulusul cu inscripție, profetul fiind reprezentat cu cadelnița.

Inscripțiile de pe rotulusurile profeților reflectă în mod special prefigurarea evenimentelor Nou-Testamentare, în primul rând – Întruparea (David, Ghedeon, Isaia, Daniel, Zaharia, Avacum, Iezechiel, Solomon), Jertva pe cruce (Moise, Iov), Învierea (Sophonia, Iona), stabilirea Noului Legământ (Eremia), fapt confirmat și de practica liturgică. Nu regăsim aici, acel accent escatologic pe care l-am remarcat pentru cazul de la Pătrăuți⁹⁵. De asemenea, în comparație cu același monument, semnalăm apelul sistematic la pericopele paremiilor. În raport cu monumentele din epocile bizantină și post-bizantine, atragem atenție asupra faptului, că în registrul profeților de la Voroneț, lipsește imaginea profetului Ilie, una dintre cele mai frecvente reprezentări din tambururile turlor.

Spre diferență de programul iconografic de la Pătrăuți, aici, la Voroneț, compoziția *Înălțării Domnului*, este transferată din extremitatea vestică a concii

⁹¹ Apare la San-Marco (cca. 1230): Anne-Mette Gravgaard, *Inscriptions of Old Testament Prophecies*, p. 44, Panaghia Myriokefalon din Creta, Sf. Sofia din Novgorod, Parigoritissa din Arta, Peribleptos din Mistra, mănăstira Markov, Ljubostinja, Sf. Teodor Stratilat și Nașterea Domnului din Novgorod: Τίτου Παπαμαστοράκης, *Ο διάκοσμος του τρούλου*, p. 212, 215. În epoca post-bizantină este cunoscut la Sf. Pavel de la Muntele Athos (1555) și la Fiala de la Marea Lavră athonită: Anne-Mette Gravgaard, *Inscriptions of Old Testament Prophecies*, p. 43, precum și la imaginea lui Iezechiel din absida altarului de la Bălinești: СЕМ ДВЕРЬ ЗАТВОРЕНА БЖ(ДЖ) ТЬ И НЕ ѠВРЪЗЖТ СѦ ВЪ НѢ ЖЕ: Vlad Bedros, Iconografia absidei altarului în bisericile moldovenești, Anexe, Bălinești, I. Hemiciclu și traveea de est a naosului, 13. Este recomandată în Erminia lui Dionisie pentru sărbătoarea Nașterii Maicii Domnului: *Carte de pictură*, p. 124.

⁹² Inscripția de pe rotulusul lui Solomon din tamburul turlei de la Botoșani-Popăuți este foarte deteriorată, însă ceea ce poate fi deslușit, indică cu siguranță versetul Pr. 9.1: ... з[д]а себеъ хра[м] и ѡ[т]вѣ[р]д[н]...

⁹³ Анета Серафимова, *Пророчките слова во манастирската црква Свети Никола Шишевски*, p. 285

⁹⁴ *Carte de pictură*, p. 119.

⁹⁵ Emil Dragnev, *Programul iconografic al sistemului de boltire al naosului bisericii „Înălțarea Cinstitei Cruci” din Pătrăuți*, p. 184.

absidei altarului pe zidul vestic al naosului, iar locul sfinților militari, este preluat de imaginile profeților veterotestamentari. Acest registru este divizat de fapt în două rânduri de profeți, cel interior (în raport cu absida altarului), prezentând figurile în plină statură și cel exterior, în medalioane⁹⁶. Această dedublare a mesajului profetic, în cel cu accent hristologic pronunțat (din tamburul turlei) și cel mariologic (pe arcul triumfal), în legătură cu imaginile din cupolă și conca absidei altarului, unde sunt reprezentați, respectiv, Pantocratorul și Maica Domnului, pare să instituie o tradiție în pictura moldovenească de la limita secolelor XV-XVI. Într-o formă destul de apropiată, o regăsim la Botoșani, unde registrul profeților de pe arcul triumfal practic se triplează (un rând de imagini statuare și două, în medalioane). La Bălinești și Arbore, acest registru se deplasează chiar în hemicicluul absidei altarului.

În rândul interior, în mare parte, figurile profeților repetă dispoziția din tamburul turlei. Pe versantul nordic, sunt reprezentați: Moise, David și Ghedeon, pe cel sudic: Aaron Solomon și Iacob. Figurile din cheia arcului, a lui Moise și Aaron, precum și cea a lui Ghedeon, sunt lipsite de rotulusuri cu inscripții, toate imaginile, cu excepția celei a lui Solomon, posedă atribute speciale: Moise cu vasul de aur, David cu chivotul, Ghedeon cu lâna, Aaron cu cadelnița și Iacob cu scara. Aceste atribute, precum și inscripțiile de pe cele trei rotulusuri se încadrează în tematica marială. La David apare versetul Ps. 44.11, redat incomplet: **СЛИША ДЪЦИ И ВИЖДЪ И ЗАБЪДИ ДО(М) ОЦА СВАЕГО** (*Ascultă fiică și vezi [și pleacă-ți urechea] și uită [de poporul tău și] de casa tatălui tău*), la Solomon, versetul Pr. 32.29: **МНОГЪ И СЪТВОРИША СЫЛИ И ДЪЦЕРЪ СЪТЪЖАША...** (*Multe fiice au dobândit bogăție, multe au făcut lucruri grozave – ordinea este inversată, în textul citat, mai întâi apar lucrurile grozave, apoi dobândirea bogățiilor*) și la Iacob, versetul Gn. 28.12: **СЕ ЛЪС(Т)ВИ(Ц)А Ш(Т)ВРЪЖ(Д)ЕНА [...]** (... *iată, o scară infiptă [în pământ]...*).

Registrul profeților în medalioane, converge spre imaginea *Mielului Apocalipsei* din cheia arcului. Pe versantul sudic sunt reprezentați: Iezechiel, Malachia (?), Daniel și Sofonia, pentru cel nordic informația noastă este incompletă, știm cu siguranță doar că în partea superioară este reprezentat Isaia. Textul la Iezechiel citează din versetul Iez. 44.2: **СИА ЗАТВОРЕНА СЖТЬ И(Е)ШВРЪЗЪ(Т)[СА]** (... *[Poarta] aceasta va fi închisă, nu se va deschide...*), la Malachia (?) o parafrază din Ier. 38.31 (LXX): **СЕ ДНЪ ЕГО ПДЪТЬ И ЗАВЪЦА** (*Iată, vin zilele lui și va încheia legământ*), la Daniel din 2.34: **ШВРЪЗАЕСА КАМЕНЬ Ш ГОРИ БЕЗЪ РЖКЪ**, la Sophonia se poate distinge doar introducerea de la paremii: **ТАКО ГАЕТ**, fără a se putea restabili versetul ce-i urmează și la Isaia din Is.11.1: **ИЗЫДЕ ЖЕЗЪ ИС КОРЕНЕ ИСЕШ...** (*Sceptru va ieși din rădăcina lui Iesai ...*).

De asemenea în naos, pe arcul vestic, mai apar reprezentările a patru profeți, câte doi pe fiecare versant. Pe cel sudic, sunt reprezentați profeții Michea

⁹⁶ Constantin Ion Ciobanu, *Programul iconografic al bisericii Sf. Gheorghe a Mănăstirii Voroneț*, p. 95.

și Iona, la care se repetă inscripțiile pe care le-am întâlnit în tamburul turlei la aceleași personaje: **СЪ БѢ НА(Ш) И НЕ ПРИЛОЖИ(Т)СА ИНЬ КЪ НЕ(МѢ)** – la Michea (Bar. 3.36) și **ИЗ ЧРЕВА АДОВА ВЪПЕ(А) МОН УСЛЫШ(А)** – la Iona (Ion. 2.3). Pe versantul nordic, inscripțiile de identificare a profeților nu s-au păstrat, la cel din partea vestică, pe rotulus din nou apare versetul Bar. 3.36: + **СЪ БѢ НАШЬ И НЕ ПРИЛОЖИТСА И(НЬ) КЪ НЕМѢ**, la cel din partea estică: **ЯКО ИГЪМЕН СЪ[И] САДЕ(Т) ВЪ НИ(Х)[...]**, citat ușor modificat din Ier. 44.3.

De menționat, că la Voroneț lipsesc profeții Dodecaortonului, prezenți la Pătrăuți și la alte biserici din Moldova, de obicei, pe intradosurile arcelor piezișe. Acest fapt se explică prin acceptarea în cadrul programului iconografic din acest spațiu de la Voroneț, a unor inspirații din miniatura cărții manuscris (a se vedea nota 4 a prezentului studiu).

Cu toate că, în cele mai multe cazuri, selecția profeților și a inscripțiilor de pe rotulusurile lor denotă atât o continuitate cu tradițiile artei paleologe cât și o ancorare în cele postbizantine, din câte s-a văzut, nu lipsesc și cazurile unice sau rare, care merită să fie reținute pentru studiile ulterioare în sensul stabilirii unor filiații, care astăzi, fie că nu sunt încă stabilite, fie că necesită noi argumentări.

Résumé

L'église de Voroneț, bâti par le prince régnant de Moldavie, Etienne le Grand, en 1488, a reçue son décor des peintures après cette date, en 1496 ou 1499. Elle fait partit d'un group des plus anciens églises conservées (avec St. Crois de Pătrăuți et St. Elie de Suceava), dont le tour de la nef est élevé sur un système des deux séries d'arcs superposés, appelé „voûte moldave”.

Le programme iconographique de la tour, en lignes générale suivit la celle de Pătrăuți (Le Christ Pantokrator dans la coupole, et ensuite, quatre registre superposés dans le tambour qui soutien la coupole: les séraphins et les chérubins, les pouvoirs angéliques, les prophètes de l'ancien loi et les apôtres). Les prophètes sont présentés dans une procession, orientée vers la fenêtre de l'est, en deux groupes de 8 figures de chaque côté. Seul Aaron, porte un attribut spécieux – l'encensoir, mais par contre, lui manque le rouleaux avec l'inscription. Chez autres prophètes on peut lire sur les rouleaux: Moïse (Deut. 28.66 – dans la version des homelie de St. Jean Damascène et Grégoire Tzambalak), David (Ps. 2.7), Gédéon (Ps. 71.6), Isaïe (Is. 11.1), Zacharie (Zach. 8.7), Daniel (Dan. 2.34), Jérémie (Jer. 38.31/31.31), Malachie (3.1), Sophonie (Soph. 3.8), Jonas (Jon. 2.3), Habacuc (Hab. 3.2), Job (Job 38.1), Michée (Bar. 3.36), Ézéchiel (Ez. 44.3), Salomon (Pr. 9.1).

On remarque spécialement, que, parmi la plupart des citations, assez bien connue dans la tradition byzantine et post-byzantine, on rencontre des cas d'emploi assez rares (Ps. 2.7, Zach. 8.7, Job 38.1), ou presque uniques a nos connaissances: la deuxième partie du verset Jon. 2.3 (partout est cité la première partie), de même que la deuxième partie du verset Hab. 3.2, dont ont trouve toujours dans autres monument, la première. Aussi, au lieu d'un verset assez „populaire” comme Ez. 44.2, sur le rouleau

d'Ézéchiel est écrit le suivent – Ez. 44.3, inconnue pour les autres monuments. Chez Michée, est cité le verset Bar. 3.36, très bien connus dans la peinture byzantine est post-byzantine, mais seulement chez Jérémie, ou même chez Baruch, dans ces rares représentations. Cette „attribution” est répété a Voroneț (dans la représentation de Michée sur l'arche de l'ouest de la nef) et on le retrouve aussi chez Michée sur l'arche de triomphe a l'église de l'Ascension du monastère Neamț.

Les citations des rouleaux des prophètes désigne surtout la préfiguration de événements du Nouveau Testament, et au premier rang – l'Incarnation, ainsi que le Crucifiement, la Résurrection, l'établissant de la Nouvelle Loi. Toutes les inscriptions, ont leur sens liturgique, en présentent des péripetie lue pendent les services de soir des Grands Fêtes et de la Carême, extrait du Prophétologion, lue au prokimenon, ou dans le cadre des hymnes liturgiques.

En s'éloignent de la disposition de Pătrăuți, à Voroneț, sur l'arche triomphale apparaisse encore deux rangées des images des prophètes, l'un, prêt de la représentation de la Vierge dans la conque de l'abside centrale, avec les figure en pleine stature, par les attributs portés (le pot d'or de Moïse, l'encensoir d'Aaron, la laine de Gédéon) est les textes (Ps. 44.11, Pr. 32.29, Gn. 28.12), est subordonné a la thématique mariale, l'autre, avec les images en buste dans des médaillons, ce rapproche des scènes des Grands Fêtes rangées sur les parois de la nef. Encore quatre figures des prophètes sont représentées sur l'arche de l'ouest de la nef, dans seulement les celles placé sur le versant du sud sont identifiées (Michée et Jonas).

Raffaella Salvemini*

A SAFE MARITIME BORDER IN THE KINGDOM OF THE TWO SICILIES (XVIth - XIXth CENTURIES)

In 2007, the International Health Regulations (IHR) came into force as a result of the modern process of globalization. This international legal instrument aims “at ensuring maximum security against the international spread of epidemics with the minimum possible disruption to international trade and travel, through the strengthening of surveillance of infectious diseases, aiming to identify, reduce or eliminate sources of infection or contamination, improve airport hygiene and prevent dissemination of vectors”¹. The new regulations (IHR) provide for collaboration between the WHO and the partner states. International prevention is thus an effect of the evolution of trade and growth of demographic migration, culture, experience, techniques and knowledge in addition to growth of trade. An internationalization of illnesses is witnessed, parallel to a widening of the area of exchange, which inevitably has lasting effects on populations. Diamond looked closely into the relationship between journeys and the spreading of diseases demonstrating that more deaths had been brought about by contagion than by war in the New World². So also the history of the plague during the modern age shows how, with the intensification of the flow of traffic and war, frontier control becomes a necessity in order to curb contraband on the one hand and disease on the other.

The Mediterranean navigation during modern age was indissolubly linked to three important and unpredictable negative variables: epidemics, corsairs (and pirates) and storms. Each of these factors implied an elevated rate of risk that undoubtedly affected the maritime history of the Mediterranean and especially (but not exclusively) the international maritime trade³.

However, the response to such an assault and to such danger was not the same from all the states. This aim was only achieved during the nineteenth century namely, when global trade became stable, constant flows of traffic were

* **Raffaella Salvemini**, doctor în istorie, cercetător științific coordonator la Institutul de Studii a Societăților Mediteranei din or. Napoli al Consiliului Național de Cercetări din Italia (ISSM-CNR Italia).

¹ *International health regulations (2005)*, Geneva, World Health Organization, ©2008.

² J. Diamond, *Armi, acciaio e malattie*, Torino, Einaudi, 1998

³ S. Speziale, *Epidemics and Quarantine in Mediterranean Africa from the Eighteenth to the Mid-Nineteenth Century*, in C. Vassallo (a cura di), *Atti del 2nd Mediterranean Maritime History Network (MMHN) Conference, Making Waves in the Mediterranean* (Messine, 5th-7th May 2006), *Journal of Mediterranean Studies*, vol. XVI, n. 1-2, 2006, pp. 249-258.

established and the “hard globalization” was actually achieved⁴. Despite some differences in the organisation of the services between the various Mediterranean cities: prevention, surveillance, rapid communication of the event and bilateral agreements have, through the centuries, proven to be of more importance than the actual cures. Throughout the whole of the eighteenth century, the eastern Mediterranean and Barbarian ports were constantly under suspicion. There were two different worlds in the Mediterranean: the Muslim one with permanent hotbeds of plague where no protective measures were used and the Christian one, worried about fighting the disease linked to trade with the “infidels”. The Christian countries centralized techniques and health policies in various stages and with the use of diverse methods. But according to recent researches:

the analysis of both indigenous and exogenous sources shows that steps against maritime propagation of epidemics were taken at least since 18th century in several parts of Africa with important results in several cases. Besides, the western ideas of “contagion” and “prevention” diffused by the Europeans were gradually integrated in the Muslim world⁵.

This paper deals with this relationship between trade and maritime health in the Kingdom of the Two Sicilies in the Modern Age. The authoritative establishment was the health commission which was also responsible for: the port health office and inspections within and without the ports, the flow of men and goods from the capital and for the maritime cities of the Kingdom. An attempt has been made to follow the long term evolution of the commission in the macocosm of merchant, customs, military and diplomatic activities that took place within the port areas⁶.

The Port Health Office in the Kingdom of Naples: the emergency phase (1503-1707).

In anticipation that time was ripe for the revolution in the world of medicine and hygiene that only came about at the end of the nineteenth century, the states of the ancient regime experimented policies and interventions to confront the damage caused by the diffusion of epidemic illnesses, but above all by the terrible scourge of the plague⁷. Health authorities were born in Central-Northern Italy due to the need to check the “healthiness of the air”, strained to the limit by miasmas and odours, whilst in the South of Italy the health organisations was

⁴ Jan de Vries (2010), *The Limits to Globalization in the Early Modern World*, Economic History Review 63:3, pp. 710-33. About globalization G. Cockerham, W. Cockerham, *Health and Globalization*, Cambridge, Polity Press, 2010.

⁵ S. Speziale, *Epidemics and Quarantine in Mediterranean* p. 249.

⁶ R. Salvemini, *A tutela della salute e del commercio nel Mediterraneo: la sanità marittima nel Mezzogiorno pre-unitario*, in *Istituzioni e traffici nel Mediterraneo tra età antica e crescita moderna*, Raffaella Salvemini (a cura di) Napoli, Cnr Issm, 2009 p. 259-298.

⁷ C. M. Cipolla, *Miasmi ed umori. Ecologia e condizioni sanitarie in Toscana nel Seicento*, Il Mulino, Bologna, 1989, pp. 11-43; G. Cosmacini, *Storia della medicina e della sanità in Italia*, Laterza, Roma-Bari, 1995.

entrusted to civic administrators. Despite some differences in the organisation of the services, health norms became effective during outbreaks of plague: the closing of infected areas to both outbound and inbound movement, troops and armed guards, formal boundaries to prevent free circulation of men and goods via sea and land the issue of permits, certificates, passports and health reports⁸. To defend themselves from attacks by the Turks and the invisible enemy (the plague) the cities modified the morphology of the territory with continual readjustment of the urban and extra-urban structures. It is enough to mention the complex system of town and coastal fortifications⁹ or the overhaul of the ports with their lazarets for cleansing and quarantine. Other key elements were prevention and information. The success of the cordon depended on the circulation of information with the subsequent adoption of partial or total isolation measures. Naturally, fear alone was not sufficient to trigger the restrictive measures: it was necessary to supply procurement, guarantee productive activities and safeguard the merchants' interests. Accounts of the time highlight that although greater part of the preventative measures introduced by Venice, (information, lazarets, and quarantine) were generally accepted, tension was frequent between local representatives and the Viceroy, who was engaged with foreign relations.

The port of Naples remained under strict observation and here the central authority concentrated its activities in order to remain fully informed about all necessary surveillance and repression of sea traffic, including quarantine in the lazaret of Nisida. In 1615, for example, the sanction of Viceroy Count di Lemos imposed limits on the embarkation and disembarkation of passengers and on the loading and unloading of goods coming from places where outbreaks of the plague had been identified such as the Western and Eastern Mediterranean. In order to protect the population it ordered the closure of the ports of entry of: Nisida, Baia, Procida, Ischia, Pozzuoli and Castellammare di Stabia. Goods and passengers could be granted "free circulation" by the warden of the port and by the health officers only if in possession of "a clean bill of health". The suspect ship in quarantine was placed under strict surveillance, prohibiting any contact with those on land or at sea, including the owners and the crew of the "medical felucca", who were posted as guards of the port¹⁰.

In 1624, the year of the plague in Palermo, the situation was very similar. However, something was starting to change; a provisional health commission,

⁸ P. Lopez, *Napoli e la peste (1464-1530). Politica, istituzioni, Problemi sanitari*. Jovene editore, Napoli, 1989.

⁹ On the system of towers and castles see R. Cisternino, *Torri costiere e torrieri del Regno di Napoli, (1521-1806)*, Istituto Italiano dei Castelli, Roma 1977. On the control of the city and the defence policy of the Spanish Viceroys including the safeguarding of the coast of Puglia see G. Fenicia, *Il Regno di Napoli e la difesa del Mediterraneo nell'età di Filippo II, (1556-1598)*, Cacucci, Bari, 2003, pp.33-49.

¹⁰ D. A. Varius, *De officio deputationis pro sanitate tuenda*, prammatica LXXVII, Napoli, Antonio Cervoni, 1772, vol. IV, p. 525.

chosen from the local authorities, was set up in the capital and in various other cities of the kingdom⁴. Given the gravity of the situation, the commission met daily in order to register the passport status of both passengers and crew prior to customs control. The search for foreigners meant that the health certificates of the kingdom became identification documents. In the port of Livorno for those travelling “*by sea or on land*” it was necessary to state “the age, height and hair colour of the crew because it is a duty carried out everywhere.”

In the first half of the 17th century, the Spaniards favoured a drastic reduction in the number of stopovers in order to curb the problems linked to the risks of dangerous landings and smuggling, as well as to increase political control and revenue. However, the disappearance or lack of interest towards many ports of call, not only put even more strain on the traffic, but also on the health of the coastal population and, contrary to the expectations of the Spaniards, smuggling and illegal landing of men and goods increased¹¹.

In the meantime, the epidemic of Naples in 1656 proved to be a crucial factor for the modification of both the organization and the authority of the health commissions. This all occurred half way through the seventeenth century, deeply affecting the politics, demography and economy of many centres¹². In order to protect the inhabitants from any risk caused by inadequate surveillance of the coastal frontiers, it was necessary to better rapport and render more efficient the means of communication between the centre of the Kingdom and the peripheral areas, and between the Kingdom and foreign lands. The circulation of information by the ship captains, the diplomatic service and the foreign magistrates proved to be an important factor in the fight against the terrible infection by helping to control the length of quarantine and the length of port closure. The Neapolitan commission demonstrated the will to cooperate with the health tribunals of the other states around the peninsular, above all Venice, Genoa and Rome.

Doubtless, theory was a great deal simpler than the practical problems with which magistrates and delegates of health had to deal in order to get through the plague emergency and guarantee daily life in the infected cities. Pressure from the economic and political world thwarted every effort of control, including both the registration of ships in transit and those in quarantine arriving in the

¹¹ For the state of the infrastructure and trade via sea between XVI-XVII centuries see L. De Rosa, *Comunicazioni terrestri e marittime e depressione economica: il caso del Regno di Napoli (secoli XIV-XVIII)*, in A. Vannini Marx (edited by), *Trasporti e sviluppo economico (XIII-XVIII)*, Le Monnier, Firenze, 1986, p.20-21; N. Ostuni, *Strade liquide e terrestri nel Mezzogiorno in età moderna e contemporanea*, in G. Simoncini (edited by), *Sopra i porti di mare*, Leo S. Olschki, Firenze, 1993, vol. II, pp.46-54. For the condition of ports in the Spanish era see M. Sirago *Le città e il mare. Economia, politica portuale, identità culturale dei centri costieri del Mezzogiorno moderno*, ESI, Napoli, 2004, p.24.

¹² I. Fusco, *Peste, demografia e fiscalità nel Regno di Napoli del XVII secolo*, Franco Angeli, Milano, 2007.

capital. The inspections in the ports of the South of Italy then became somewhat unreliable and very sensitive to the requests of foreign diplomats and merchants. Such widely practiced precautionary measures, seen also in the 16th century, provoked protest on behalf of those nations who suffered greater losses and expenses than any insurance policy would ever have been able to reimburse. In May 1681 the French Consul, the diplomatic representative for France, fearing political discrimination, protested against the treatment received by French ships in ports throughout the kingdom on account of his country's connections with North Africa and the East. In reality, the reasons which led to the refusal of authorization of "free circulation" or periods of quarantine of varying length, were not founded on objective grounds nor were they a result of any real medical proof. The merchants, ship owners or the consuls accepted with ill will a refusal and above all the costs relevant to the necessary period of quarantine in the lazarets. Furthermore, the best intentions clashed with the necessities of everyday life, alongside the lack of finances. The cordoning off of a given area was costly, thus, rather than recruiting guards and militia, frequently the gates of the city were merely closed. The creation of a sanitary cordon was complicated and entailed considerable preparation. No less demanding was the controlling of shipping along the coasts.

The two centuries of the Viceroyalty had seen the birth of a ruling superintendence in the capital, made up of health commissions present in the various universities throughout the Kingdom and the first control of the health maritime system ended in 1691 with the Plague of Conversano, an event that acted as watershed between the Spanish era and the eighteenth century. In December 1691, news of the outbreak reached Naples¹³. Giulio Acquaviva, Count of Conversano, was accused of spreading the infection by means of illegal trading of leather. With this dramatic event, the emergency cycle drew to a close and a new phase began in the history of risk and protection from pestilent contagion.

The Port Health Office in the eighteenth century: towards stability.

The eighteenth century witnessed the birth of a new era, which saw the development and the improvement of the health maritime system for the inhabitants of the Mediterranean and the Kingdom of Naples. Whilst the Mediterranean re-conquered a central position in maritime trade, the plague made a forceful reappearance in many coastal towns: and between 1720 and 1820, it struck in Marseilles, Messina, Reggio Calabria, Split, Malta and Tunis¹⁴.

¹³ G. Da Molin, *La mortalità in Puglia dal XVII al XIX secolo*, Bari, Cacucci, 1984, pp. 144-145 e n. 12; C. Petraccone *La difesa contro la peste. Prevenzione e controllo dell'epidemia nella pestilenza di Terra di Bari (1690-1692) e Noja (1815-1816)*, ASPN (Archivio Storico per le Province Napoletane), XCV, 1977, pp. 253-259.

¹⁴ G. Restifo, *I porti della peste*, Mesogea, Messina, 2005, p.5. On the same subject see D. Panzac, *Quarantines et lazarets. L'Europe et la peste d'Orient (XVIIe-XXe siècle)*, Aix en Provence, Edisud, 1986.

In 1705, before the Spanish departure from the Kingdom, new projects were realized within the organization of the port health offices. The objective was to “renew, create and declare” the institutions that could allow free circulation for vessels with priority given to trade and health. It was confirmed that access on board and entry into the port areas were permitted only after a medical visit and inspection of both the bills of health and the necessary permits on behalf of the health felucca. All contact with the crew, the cargo and naturally the officials responsible for the cargo was forbidden. However, if the laws concerning the rights and duties on behalf of the Port Health Office were the same as those in the pragmatic sanction of 1615, the radial activities were different. Boundary control was increased and the regulations initially only used for the ports in the capital were extended to all *smaller ports and to the rest of the Kingdom*. By working along lines of specific centralization, the “superintendency”, authorities representing the ruling power, together with the health officials who in turn were the expression of the people, monitored and organized the surveillance of the coastline. In the meantime, the Mediterranean populations were again exposed to the danger of the plague. Between 1720 and 1722 during Austrian rule, the infectious disease broke out in Marseilles and in Provence¹⁵.

Contrasts over what measures to adopt, thereby demonstrating once again the fragility of a weak system susceptible to those countries who protested about the rigid norms for expulsion. The closing of the borders had provoked the protest by the local traders, the Royal Customs and some foreign powers such as Austria, Great Britain and Holland. Despite the protraction of coastal surveillance and the impossibility of trade relations, Provence witnessed the spread of the plague and consequently the price of goods was affected. Although long and dramatic the terrible plague of Marseilles confirmed the necessity for the Kingdom to centralize the service, standardize quarantine techniques and pass from “passive” to “active” defence with an efficient harbour system, free ports, agreements with the Barbarian leaders and above all a fleet of warships to protect trade¹⁶.

Charles of Bourbon, who began important reorganization of commerce and sea trade, approved of such policies. Conditions in the navy were disastrous and except for coastal trade, navigation was entrusted exclusively to foreign vessels¹⁷. Whilst the eighteenth century reformers complained about the imperfect trading system which could no longer support the cost of toll, passage and customs

¹⁵ F. Hildesheimer, *Le bureau de la Santé de Marseille sous l'ancien régime*, Federation historique de Provence, Marseille, 1980 ; R. Bertrand – G. Buti, *Le risque dans la culture et la vie de la France d'ancien régime*, extrait de: *Le risque épidémique, Droit, histoire, médecine et pharmacie*, Presses Universitaires d'Aix-Marseille – PUAM, 2003.

¹⁶ M. Sirago, *Le città e il mare*, cit., p.30-33.

¹⁷ L. De Rosa, *Navi, merci, nazionalità itinerari in un porto dell'età pre-industriale. Il porto di Napoli nel 1760*, in *Saggi e ricerche sul Settecento*, Napoli 1968 (Istituto Italiano per gli Studi Filosofici).

duties, agreements were made for maritime trade expansion with other states such as the Turkish Empire (1740), including the regencies of Tripoli, Algiers and Tunis¹⁸. The agreement, most probably signed in order to guarantee more peaceful navigation to pirate ridden plague infested seas, proved only partially advantageous for trade.

In the meantime, Carlo di Barbone reformed the customs office and the direction health port. In 1735, the port health office witnessed the first regulatory act, however, it was far from innovative and seemed to be a continuation of previous norms, whereas those of 1743 and 1751 were different. After the outbreak of plague in Messina in 1743, the easternmost town in Southern Italy, the first act was passed. This new emergency inspired Carlo Antonio Broggia to compile his *Trattato sulla Sanità or Treatise on Health* regarding “poorly defended trade” which was put at severe risk due to a lack of adequate regulations at the coastal frontiers¹⁹. Broggia suggested restoring the Health Council; overhauling its structure and offices and closely supervising the abilities and responsibilities of all its officers. The model employed was that of Ludovico Muratori and the Serenissima: quarantine, segregation in lazarets and above all espionage. Broggia fiercely believed that the safety of trade and health were closely connected to the correct function of a system of quarantine and lazarets. In order to avoid black market trade of infected goods it was of the utmost importance not to refuse access to ships suspected of carrying the plague. Threatened by the risk of losing his cargo the owner of the ship would be well encouraged to procure a valid license.

In 1751 the Bourbon governance issued its *Istruzioni generali in materia di sanità (General Health Instructions)* in accordance with Broggia’s hopes but above all on the wave of the developments in Sicily, where in 1749 a volume with the title *Governo Generale di Sanità del Regno della Sicilia (General Health Board in the Kingdom of the Two Sicilies)*, had been published. In the highly articulated organogram are to be found, as in municipal administration, not only delegates and officers but also doctors chosen among “the most professionally able, worthy and suited.” No consuls, vice-consuls, ship owners or merchants could be deployed for this service. By excluding all representatives of the local merchant navy and international politics, an impartial system of control could be guaranteed. Such norms were introduced to reduce the potential risk of captains and crews being pressurized into disembarking risky goods. The issue process of a free trading license remained substantially unchanged but issue was only granted subsequent to inspection by the harbor master and a doctor who

18 See S. Speziale, *Oltre la peste*.

19 C. A. Broggia, *Trattato dei tributi, delle monete e del governo politico della Sanità. Opera di stato e di commercio, di polizia e di finanza*, in Napoli, presso Pietro Palombo, MDCCXLIII, p.2.. About Broggia L. De Rosa, *Economisti meridionali*, Napoli, Istituto Italiano per gli Studi Filosofici, 1995, p. 38.

were transported to the ship in a guard felucca. The issue of the free trading license depended upon further customs operations, as designed by the General Customs Office. The ship's captain in the presence of the Health Officer, apart from exhibiting the manifesto, licenses and health reports of all passengers on board, issued by the health authorities in the port of origin, also had to take an oath and guarantee for everyone on board. The ship was only permitted to leave the port after having had its declaration of health documents appropriately endorsed. One of the most important aspects of the scheme was the cost. Even if an analysis of the costs does not indicate any substantial difference between the service in urban and hinterland areas, it does indicate some of the complexities of the system and reveals that apart from Nisida and Gaeta, there were also areas recommended for periods of "cleansing" in Barletta and Brindisi where there were two normal, "*uncontaminated*" lazarets.

In his *Treatise*, Broggia had advised against charging excessive quarantine charges: he feared that excessive costs might encourage "*black market health services*."

The aim of the public authorities was to entrust the permanent commissions with the running of an observation network in order to closely and efficiently uncover any illegal traffic. Thus the health officers became an integral part of the officials responsible for all traffic in the ports of the Kingdom. It was their responsibility to keep count of the foreign ships in their respective ports, with particular attention being paid to ships from Genoa, Ragusa, Trieste, Venice, Tuscany, France and England (1766)²⁰.

Giuseppe Maria Galante was somewhat hard on the port health services in the Kingdom during the last twenty years of the 1700s. As a visitor to the Kingdom he acknowledged the merit owed to the local administrations for having set up health offices in the ports but at the same time he criticized the inefficient bookkeeping and administration of the 30 health offices, which were the only ones suitably equipped to accommodate the ships in quarantine and to collect the revenue for services rendered²¹.

Ferdinando di Borbone (1767-1816), the son of Charles III, who availed himself of the collaboration of Admiral Acton, shared the opinion that the success of a nation depended on its military supremacy at sea. He applied this belief to the Mezzogiorno (the South of Italy) which was indeed the largest state of the Italian peninsular with its 100.000 Km² and its only land border, with the Papal State, to the North. In order to guarantee safety to the coastal populations from pirates and plague he believed it was necessary to accompany the system

²⁰ R. Salvemini, *Le pratiche di sanità marittima nel Regno di Napoli alla metà del Settecento*, in S. Cavaciocchi (a cura di) *Ricchezza del mare. Ricchezza dal mare secc. XIII-XVIII*, Firenze, Le Monnier, 2006, II vol. p. 1204.

²¹ G. M. Galanti, *Della descrizione geografica e politica del Regno delle Sicilie*, ristampa a cura di F. Assante e D. Demarco, vol. II, Napoli, ESI, 1969, pp. 135-136.

of coastal watch towers with a navy which could guarantee health and safety and assist sea trade.

The Plague of Constantinople resulted in a synergy between the health authorities, the customs and that section of the navy deployed for the defence of the state. In September 1778 the general health office requested 12 large boats to be commissioned for health surveillance purposes in the place of the two health feluccas, in order to keep at bay the risk of the epidemic which had devastated Constantinople and the nearby archipelagos and had invested ships with the Venetian and Ragusa flags, as well as those whose cargoes had not yet been quarantined²².

By the end of the 1700s, even if the plague appeared to have abandoned the Mediterranean shores, a further alarm threatened the health office. The Royal Tribunal for health requested further laws regarding the *Cordone di terra e di mare* (*Maritime and Terrestrial Limits*) against infection by yellow fever which had caused disaster in Spain and Gibraltar and of which a few cases had been revealed in Livorno.

When the French took Naples (1806-1815), far from rejecting the discrimination among the various ports with health regulations, they increased their

During the French Period 35 health boards

number and a map dating from 1810 reveals some 35 health boards. In this list are to be found: Provincia di Napoli: Pozzuoli, Proci-da, Portici, Castellammare, Sorrento, Vietri, Salerno; Basilicata: Maratea; Terra di Lavoro: Gaeta; Calabria Citra: Rossano, Fiumefred-do, Corigliano; Calabria Ultra: Cotrone, Tro-pea, Pizzo, Reggio; Terra d'Otranto: Otranto, Brindisi, Gallipoli, Taranto; Terra di Bari: Bari, Mola, Bisceglie, Barletta, Trani, Molfet-ta, Monopoli; Capitanata: Viesti, Rodi, Man-fredonia, Termoli; Abruzzo Citra: Ortona, Pescara, Vasto; Abruzzo Ultra: Giulia Nuo-va. The different hierarchy of the ports with

health regulations was obviously not shared by those ports that had been excluded from the list. The local economies benefitted from the ships necessity for supplies while in quarantine and from the sale of the goods being transported²³.

After a brief but intense period of French domination, further maritime health regulations were enforced with the Restoration. In the "*Regolamento Generale di Servizio Sanitario Marittimo (1819)*" (*Maritime Health Regulations*)

²² Archivio di Stato di Napoli, Supremo Magistrato di Salute, fs. 518. *Corrispondenze diplomatiche veneziane da Napoli, Dispacci vol. XXI, 19 settembre 1778-17 agosto 1790*, Roma, Istituto Poligrafico e Zecca dello Stato, 1992.

²³ R. Salvemini, *A tutela della salute e del commercio nel Mediterraneo*, p. 287.

the safeguarding of the following was proposed: “Public health which may be jeopardized at sea: 1) by docking vessels; 2) by shipwrecks near the coast; 3) by flotsam and jetsam washed ashore by the tide”²⁴.

However some aspects of the previous 18th century norms had been retained such as: the exclusion of consuls or customs officers or sea merchants; the ban on fishing boats at sea in situations of plague. The number and responsibilities of the health officers were revised. Alongside the so-called first class delegations in Naples and Palermo, which had two harbour masters among their delegates, second, third and fourth class delegations were instituted. In the first class: Napoli, Palermo, Messina, Siracusa; second class (the “domains to the side of the lighthouse”) Manfredonia, Barletta, Bari, Brindisi; second class (a the “domains beyond the lighthouse”) Trapani, Augusta, Catania, Milazzo; third class (the “domains to the side of the lighthouse”) Castellammare, Vietri, Pisciotta, Maratea, Paola, Pizzo, Corigliano, Taranto, Gallipoli, Otranto, Monopoli, Molfetta, Trani, Vasto Pescara Giulia Gaeta; third class (a the “domains beyond the lighthouse”) Marsala, Mazzara, Sciacca, Girgenti, Licata, Lipari, Patti, Cefalù.

The various classes controlled a series of interventions. The first class delegations were naturally the most important and were the only ones to have the authority over: 1) the length of quarantine; 2) expurgation; 3) boarding and disembarkation from ships in quarantine with *susceptible and non-susceptible* cargo. The duties of the other delegations were under the guidance of the Supreme Magistrates for Health. Comparing this list with the one compiled during the French occupation it becomes clear that the question was still being defined and especially with regard to the second and third delegations, it was indeed fluctuating and not particularly clear. After all, the very same legislation recognized the possibility for ports to change class subject to approval and assessment of the required standards. Ultimately the “domains to the side of the lighthouse” the total number of deputations (not only health boards) amounted to 236, while in the “domains beyond the lighthouse” were 86.

Only the mid 19th century, maritime traffic had become a worldwide phenomenon. The diffusion of trade had had consequences on the spread of disease and even though the plague abated, “yellow fever and Asian cholera, importable diseases but repressible with the employment of adequate means”.

In 1851-52 in Paris, the European states attended a conference on health in the Mediterranean. During this event, the very first elements of a process of globalization were visible. This contemplated factors that actually went beyond mere reduction of transport costs and the proposal to reduce impediments (political and logistic) to trade. Even if the area in question here was the Mediterranean and not the whole world, certain factors that will subsequently

²⁴ *Regolamento Generale di Servizio Sanitario Marittimo in Regolamenti sanitari per lo Regno delle Due Sicilie sanzionati da Sua Maestà in esecuzione dell'art.20 della legge de' 20 ottobre 1819*, Napoli, Stab. pol. Cataneo, 1847, p. 23.

assist growth across the global economies are clearly present. In the face of a problem that had crossed all state boundaries the necessity was obviously arising for an international platform capable of confronting the threat of disease and infection. The maritime health organization had erstwhile exceeded the limits imposed by the border controls of each state in order to increase its scope. In order to guarantee health and avoid imposing limits on trade opportunities it was necessary to standardize regulations regarding the treatment of persons and risky goods by guaranteeing a determined quarantine period and agreed expurgation techniques. But not all governments ratified the conclusions of Paris. The Kingdom of the Two Sicilies in 1853 published a new “general health service outside” (Foreign Health Regulations), in which no one accepts these principles and only some small changes, it advocates the regulation of 1820. So while the new regulation in Paris marked a real progress in the field of maritime health, nothing changed in the South. In the Kingdom of the Two Sicilies until the Unification of Italy(1861), the struggle against epidemics was based on bilateral agreements.

Rezumat

În acest studiu este evidențiată importanța globalizării analizată prin prisma „Regulamentului Sanitar Internațional” (intrat în vigoare în 2007), în calitate de instrument juridic internațional pentru garantarea maximei securității și împiedicarea răspândirii bolilor în lume, cu minim repercusiuni posibile asupra comerțului internațional și mobilității maselor. Acest sistem internațional de protecție, care acționează în mod direct asupra evoluției schimbului de mărfuri și intensificării procesului de migrație a popoarelor, ia în calcul cultura, practicile, tehnicile și cunoștințele acestora, dezvoltarea comerțului dar și a comunicării între popoare și state. Studiile efectuate în trecut asupra epidemiilor au demonstrat importanța controlului frontierelor, în deosebi, a celor maritime, pentru a stăpâni controlul asupra răspândirii bolilor și, în același timp, pentru a nu împiedica circulația liberă și „sigură” a mărfurilor și a oamenilor. Studiul analizează această practică efectuată în epoca modernă în spațiul mediteranean. Accentul este pus pe politicile de asistență, prevenire, supraveghere, susținere și protecție, din punct de vedere sanitar, menținerea carantinelor în sistemul sanitar maritim, dislocat de-a lungul coastei și porturilor maritime ale Regatului Napoleonului în epoca modernă, situație în care era necesară depășirea conflictelor politice, militare și economice între state de-a lungul epocii studiate.

Dinu Poștarencu*

ACȚIUNI DE LUPTĂ PE TERITORIUL BASARABIEI ÎN DECURSUL PRIMULUI RĂZBOI MONDIAL

Acum un veac, la 15/28 iulie 1914, în urma asasinării la Sarajevo a arhiducelui Franz Ferdinand, moștenitorul tronului austriac, Austro-Ungaria a declarat război Serbiei, eveniment care a declanșat Primul Război Mondial, primul dintre aceste două state având susținere din partea Germaniei, cu care încheiasse o alianță politico-militară încă în 1879. Oficialitățile ruse intervin sub raport politic în favoarea Serbiei, aliata sa.

Știrea că Austro-Ungaria a declarat război Serbiei a parvenit la Sankt Petersburg în seara aceleiași zile. După ce l-a informat pe împăratul Nicolae al II-lea despre știrea primită, ministrul de Externe al Rusiei, Serghei D. Sazonov¹, i-a comunicat șefului Marelui Stat-Major al Rusiei că a sosit momentul de a pune în acțiune decizia Consiliului de Miniștri despre anunțarea mobilizării parțiale. Tot în aceeași seară, Sazonov i-a telegrafiat însărcinatelui cu afaceri al Rusiei la Berlin despre faptul că în ziua următoare Rusia va anunța mobilizarea în districtele militare Odessa, Kiev, Moscova și Kazan, dându-i, în acest sens, următoarea instrucțiune: „Aducând la cunoștință guvernului german despre aceasta, confirmați că Rusia nu are nicio intenție agresivă împotriva Germaniei”². A doua zi, împăratul a semnat decretul privind mobilizarea parțială, iar la 17/30 iulie – decretul cu privire la mobilizarea generală. Germania a reacționat prompt. În după amiaza aceleiași zile, ambasadorul Germaniei în Rusia i-a citit lui Sazonov telegrama împăratului Wilhelm al II-lea, în care se spunea: „Dacă Rusia își va continua pregătirile de război, cel puțin să nu înceapă mobilizarea, atunci Germania se va vedea obligată să aplice mobilizarea și, în acest caz, imediat va ataca”³. Însă cercurile conducătoare ale Rusiei inițiasse deja mobilizarea forțelor sale armate, ceea ce a servit Germaniei drept pretext pentru a declara, la 1 august 1914, război Rusiei. Peste două zile, Berlinul declară război și Franței, aliatul rușilor de două decenii. În ziua următoare intră în război Marea Britanie, cel de-al treilea aliat al Franței și Rusiei din cadrul Antantei, invocând încălcarea de către germani a neutralității Belgiei, pe care o invadasese. Drept consecință, pe parcursul a patru ani de zile s-a derulat un război de mare amploare, care a schimbat radical fața lumii.

* **Dinu Poștarencu**, doctor în istorie, cercetător științific coordonator la Institutul de Istorie al AȘM.

¹ Serghei D. Sazonov (1860-1927), ministru al Afacerilor Externe al Rusiei (1910-1916).

² В. И. БОВЫКИН, *Очерки истории внешней политики России. Конец XIX века – 1917 год*, Москва, 1960, p. 156.

³ *Ibidem*, p. 157.

La 15/28 iulie 1914, când Austro-Ungaria a anunțat în mod oficial Serbiei începerea stării de război, vicegubernatorul Basarabiei, S. D. Evreinov⁴, a expediat ispravnicilor o circulară cu următorul conținut: „Comunic tuturor funcționarilor responsabili de mobilizare și instituțiilor civile să fie absolut pregătite în cazul anunțării mobilizării și să se preocupe de dotarea punctelor de concentrare de pe lângă comisariatele militare”⁵. Astfel, mobilizarea rezerviștilor, pe care guvernarea de pe malul Nevei și-au propus s-o inițieze, era pe cale de a începe și în Basarabia.

Inițial, prin decretul despre mobilizarea parțială din 16/29 iulie 1914, capul încoronat al Rusiei a declarat că, „socotind necesar să fie aduse în stare de război o parte din armată și flotă”, a dat ordin să fie chemați sub drapel rezerviștii de grad inferior, iar populația să furnizeze armatei cai, căruțe și hamuri, în continuare fiind enumerate guberniile, printre care și Basarabia⁶.

Crearea condițiilor necesare pentru desfășurarea mobilizării era pusă în sarcina organelor administrative. Bunăoară, la 16/29 iulie 1914, Primăria orașului Chișinău i-a raportat guvernatorului Basarabiei că au fost încheiate pregătirile pentru încartiruirea armatei. De asemenea, se mai menționează în raport, erau aproape de final lucrările de înzestrare a punctelor de concentrare a rezerviștilor din județele Chișinău și Orhei⁷.

În legătură cu mobilizarea preconizată, ministrul de Război al Rusiei, V. A. Suhomlinov⁸, a considerat necesar să fie suspendată comercializarea băuturilor alcoolice în toate zonele unde avea să se desfășoare mobilizarea, din momentul anunțării acestei acțiuni până la închiderea punctelor de concentrare, precum și pe toate itinerariile rezerviștilor spre unitățile militare. Acest deziderat al ministrului de Război a fost adus la cunoștință guvernatorului Basarabiei de către ministrul Afacerilor Interne, Nicolae A. Maklakov⁹, prin telegrama din 16/29 iulie 1914¹⁰.

Curând, prin decretul din 17/30 iulie 1914, Nicolae al II-lea a dispus ca armata și flota să fie aduse în stare de război. Totodată, în concordanță cu această dispoziție, suveranul rus a dat ordin Senatului Rusiei să declare pe picior de război o serie de gubernii din partea de vest a Imperiului Rus, inclusiv gubernia Ba-

⁴ Vicegubernatorul Basarabiei, S. D. Evreinov, numit în acest post la 9/22 ianuarie 1914, a sosit la Chișinău în ziua de 12/25 februarie 1914 (*Бессарабские губернские ведомости*, nr. 19 din 19 februarie/4 martie 1914, p. 1; *Друг*, nr. 36 din 13 februarie 1914, p. 3). El l-a înlocuit pe A.N. Iugan, desemnat, la 7/20 ianuarie 1914, în calitate de guvernator al guberniei Irkutsk (*Бессарабские губернские ведомости*, nr. 9 din 24 ianuarie/6 februarie 1914, p. 1).

⁵ ANRM, F. 2, inv. 1, d. 9447, f. 4.

⁶ *Бессарабские губернские ведомости*, nr. 80 din 20 iulie/2 august 1914, p. 1.

⁷ *Ibidem*, f. 18.

⁸ V. A. Suhomlinov a fost ministru de Război în perioada 1909-1915.

⁹ Nicolae A. Maklakov (1871-1918) a condus Ministerul Afacerilor Interne al Rusiei în intervalul 12 decembrie 1912 – 5 iulie 1915.

¹⁰ ANRM, F. 2, inv. 1, d. 9447, f. 8.

sarabia, urmând ca administrațiile civile ale acestor gubernii să se subordoneze comandanților districtelor militare în care guberniile respective erau incluse¹¹. Așadar, în această zi, în Imperiul Rus este anunțată mobilizarea generală¹².

Prin telegrama primită în zorii zilei de 17/30 iulie, Comitetul Executiv (Uprava) al Zemstvei Județene Chișinău a fost informat despre porunca imperială de a mobiliza armata Districtului Militar Odessa. În decursul aceleiași zile, această instituție de zemstvă l-a informat pe guvernatorul Basarabiei că a dat dispozițiile adecvate funcționarilor responsabili de mobilizare din cadrul județului¹³.

Tot în ziua de 17/30 iulie, șeful interimar al Statului-major al Districtului Militar Odessa, generalul-maior Șișkevici, i-a telegrafiat guvernatorului Basarabiei, comunicându-i că este anulată evacuarea din Basarabia a familiilor militarilor și ale funcționarilor din serviciul statului, precum și a patrimoniului statului și a celui privat, care, conform dispoziției anterioare, urma să se producă în timpul mobilizării. Informând Administrația Gubernială a Basarabiei în Problemele Serviciului Militar Obligatoriu despre primirea acestei telegrame, viceguvernatorul S. D. Evreinov, care îl înlocuia pe guvernator, a mai adăugat că ordinul formulat în telegramă nu anulează dispozițiile date mai înainte cu privire la județul Hotin¹⁴.

La 18/31 iulie 1914 a parvenit o nouă telegramă, prin care guvernatorului Basarabiei i s-a comunicat ordinul imperial de a înfăptui mobilizarea generală. Chemarea sub arme trebuia să demareze din ziua de 18/31 iulie¹⁵.

Pe data de 19 iulie/1 august 1914, în virtutea decretului imperial din 17/30 iulie 1914, guvernatorul Basarabiei, Mihail Ghilhen, a înștiințat locuitorii provinciei că din ziua de 18/31 iulie 1914, gubernia Basarabia este trecută pe picior de război¹⁶.

Între timp, forțele armate ruse se deplasau pe teritoriul Basarabiei în direcția unde aveau să se producă primele ciocniri, locuitorii având obligația să le pună la dispoziție mijloace de transport. Prin telegrama din 17/30 iulie, Statul-major al Districtului Militar Odessa i-a cerut guvernatorului Basarabiei să dea ordin ca județul Chișinău să pună la îndemâna militarilor 27 de căruțe cu două perechi de cai, județul Bălți – 7 cai pentru un convoi de categoria întâi, iar județul Orhei – 11 cai de cavalerie și 8 cai pentru artilerie¹⁷. Printr-o altă telegramă expediată în aceeași zi, comandantul Regimentului Ucrainean, colonelul Koncevski, a

¹¹ *Ibidem*, f. 1.

¹² *Кишиневские епархиальные ведомости*, 1914, nr. 36, p. 1454.

¹³ ANRM, F. 2, inv. 1, d. 9447, f. 12; ANRM, F. 70, inv. 1, d. 224, f. 3-7.

¹⁴ ANRM, F. 2, inv. 1, d. 9447, f. 51; ANRM, F. 70, inv. 1, d. 202, f. 2; ANRM, F. 88, inv. 2, d. 275, f. 1.

¹⁵ ANRM, F. 2, inv. 1, d. 9447, f. 63.

¹⁶ *Бессарабские губернские ведомости*, nr. 80 din 20 iulie/2 august 1914, p. 1; *Кишиневские епархиальные ведомости*, 1914, nr. 29-30, p. 336.

¹⁷ ANRM, F. 2, inv. 1, d. 9447, f. 28.

intervenit pe lângă guvernatorul Basarabiei cu rugămintea să fie trimise căruțe în satul Ustia: la 19 iulie/1 august – 42 de căruțe la ora 9 dimineața și 4 căruțe la ora 7 seara, iar la 20 iulie/2 august – 50 de căruțe la ora 6 dimineața și 164 căruțe la ora 10 dimineața¹⁸.

În contextul pregătirilor de război, Nicolae al II-lea a dat spre difuzare un manifest, datat cu 20 iulie/2 august 1914, prin care le-a comunicat „credincioșilor” săi supuși că Germania, aliata Austro-Ungariei, a declarat război Imperiului Rus, din care motiv, pentru a-și menține „poziția printre marile puteri”, Rusia pornește operații militare împotriva Austro-Ungariei și Germaniei¹⁹.

La 21 iulie/3 august, Statul-major al Districtului Militar Odessa i-a trimis guvernatorului Basarabiei două telegrame referitoare la asigurarea cu mijloace de circulație, semnate de generalul-maior Șișkevici. În prima telegramă a fost exprimată nemulțumirea că în unele județe ale Basarabiei erau repartizate pentru militari un număr insuficient de cai, de aceea comandantul armatei a poruncit ca guvernatorul să ia măsuri în vederea eliminării unor astfel de cazuri²⁰. Prin a doua telegramă Șișkevici a dispus ca județele Chișinău, Orhei și Ismail să dea cai pentru Divizia 63²¹.

Prin ordinul din 23 iulie/5 august 1914, semnat în orașul Kiev, comandantul Districtului Militar Kiev și al armatelor de pe Frontul de Sud-Vest, generalul-aghiotant Ivanov, a dat de știre tuturor că, în puterea decretului imperial din 17 iulie 1914, guberniile Kiev, Volân, Podolia, județul Hotin al guberniei Basarabia și alte câteva unități administrativ-teritoriale din vestul Rusiei sunt declarate pe picior de război. Drept urmare, se accentua în ordin, toate instituțiile guvernamentale și obștești, funcționarii și întreaga populație din cuprinsul districtului aveau datoria să execute dispozițiile generalului-aghiotant Ivanov²².

Declanșarea războiului a dus la deschiderea, în prima fază, din august 1914, a trei teatre importante de operații: Frontul de Vest, întins de la frontiera elvețiană până la Marea Nordului, unde trupele belgiene, franceze și engleze opuneau rezistență celor germane care înaintau spre Paris; Frontul Balcanic, situat în zona râurilor Dunărea și Sava, unde armata sârbă se bătea cu cea austro-ungară; Frontul de Est, lung de la Marea Baltică până în Carpați, unde unitățile militare austro-germane luptau împotriva celor rusești.

La această etapă inițială a războiului, Germania a concentrat grosul forțelor sale (șapte armate) pe Frontul de Vest, cu scopul de a înfrânge repede Franța, lăsând pe Frontul de Est doar o unitate operativă mare. Însă conducerea militară rusă, realizând mobilizarea într-un termen scurt, reușește să formeze zece ar-

¹⁸ *Ibidem*, f. 29.

¹⁹ *Бессарабские губернские ведомости*, nr. 81 din 23 iulie/5 august 1914, p. 1; *Кишиневские епархиальные ведомости*, 1914, nr. 29-30, p. 325-327.

²⁰ ANRM, F. 2, inv. 1, d. 9447, f. 134.

²¹ *Ibidem*, f. 156.

²² *Бессарабские губернские ведомости*, nr. 83 din 27 iulie/9 august 1914, p. 1.

mate, cu un efectiv total mult mai mare comparativ cu cel al forțelor armate ale Germaniei. Această realizare, inclusiv superioritatea numerică, le-a dat posibilitate rușilor să intre în acțiune cu mult mai devreme decât se așteptau austro-germanii. Pornind, la 17 august 1914, o puternică ofensivă în Prusia Răsăriteană pentru a ocupa orașul Königsberg, ei înving, în cursul zilelor de 19-20 august, armata germană în bătălia de la Gumbinnen²³. A urmat însă dezastrul de la Tannenberg²⁴ (26-30 august), în timpul căreia rușii au suportat pierderi colosale, iar în zilele următoare (6-15 septembrie) trupele germane i-au silit să se retragă pe teritoriul Rusiei.

Un alt deznodământ a avut ofensiva armatei ruse întreprinsă, la 10/23 august 1914, în sectorul de sud-vest al Frontului Oriental. Aici ea a obținut victorie asupra trupelor austro-ungare în lupta de lângă Lemberg (Lvov), din 29-31 august, cucerește Lembergul și ajunge până la râul San, punând, drept urmare, stăpânire pe Galiția. În urma acestui succes, rușii ocupă fără lupte orașul bucovinean Cernăuți împreună cu teritoriul din jurul lui.

Din cauza situației dificile în care a ajuns județul Hotin, în condiții de război, protopopii a patru circumscripții (I, II, III și IV) din acest județ nu au avut posibilitatea să se prezinte la Congresul protopopilor și al inspectorilor școlari din Eparhia Chișinăului și Hotinului, care și-a desfășurat lucrările la 31 iulie/13 august 1914. Protopopul Circumscripției a II-a din județul Hotin îi raportase telegrafic arhiepiscopului Platon al Chișinăului și Hotinului că austriecii au luat prizonieri patru preoți din satele situate în zona de frontieră a județului. Iar protopopul Circumscripției a V-a din județul Hotin, preotul P. Poleanski, prezent la congres, a adăugat că, potrivit informației pe care el o deține, austriecii întreprind incursiuni în satele de frontieră a județului²⁵.

Campania din 1914 s-a încheiat în luna noiembrie, când principalele fronturi s-au stabilizat.

Întreprinzând o vizită canonică în nordul Basarabiei, arhiepiscopul Platon al Chișinăului și Hotinului a sosit cu trenul, în seara zilei de 15/28 decembrie 1914, în târgul Sulița Nouă (Novoselița), aflat la hotarul cu Austro-Ungaria. De la începutul operațiilor militare, târgul trecuse de câteva ori din mână în mână²⁶.

Așadar, în această primă campanie, numită „a surprizelor”, sectorul sudic al Frontului de Est avea o întindere până la hotarul Basarabiei, acțiunile armate din acest sector decurgând parțial și în extremitatea nordică a județului Hotin. În plus, pe teritoriul provinciei staționau sau se deplasau spre front trupele țariste.

²³ Actualmente, orașul Gusev din regiunea Kaliningrad a Federației Ruse.

²⁴ Localitate situată la sud-est de orașul portuar Gdansk din nordul Poloniei.

²⁵ *Обозрение Его Высокопреосвященством, Высокопреосвященнейшим Платоном, Архиепископом Кишиневским и Хотинским, церквей и приходов епархии с 14 декабря по 20 декабря 1914 года*, în „Кишиневские епархиальные ведомости”, 1914, nr. 36, p. 911.

²⁶ *Съезд о. о. благочинных и наблюдателей церковных школ Кишиневской епархии 31 июля 1914 года*, în „Кишиневские епархиальные ведомости”, 1914, nr. 32-33, p. 1331-1332, 1336.

De asemenea, aici activau un șir de spitale în care erau tratați militarii aduși de pe câmpurile de luptă.

Spre finalul ostilităților din 1914, alături de Puterile Centrale a intrat în luptă și Turcia, care menținea relații strânse cu Germania. Starea de război dintre Turcia și Rusia a început la 2 noiembrie 1914. Printre acțiunile de luptă întreprinse de Turcia împotriva Rusiei s-a numărat și cea din 15/28 ianuarie 1915, când două nave turcești – crucișătorul *Eling* și torpilorul *Daria*, apropiindu-se de un post de pază din județul Ismail, au lansat circa 40 de obuze, fără să producă daune deosebite, apoi au dispărut²⁷.

În campania din 1915, germanii adoptă o atitudine defensivă pe frontul din Franța, iar pe cel de est recurg la ofensivă, unde transferă de la vest o parte din trupe, cu dezideratul de a paraliza „forța ofensivă rusă”²⁸.

Acțiunile pe segmentul de sud-vest al Frontului de Răsărit din acest an le-a deschis armata austro-ungară. La 30 martie/12 aprilie 1915, inspectorul școlar din județul Hotin i-a transmis în mod secret directorului școlilor din Basarabia că pe data de 10/23 martie, unitățile de avangardă ale inamicului au intrat pe teritoriul județului Hotin, în zona satului Rjavinți, iar în ziua următoare, detașamentele austriece de recunoaștere au cutreierat un șir de sate din Bucovina și, apropiindu-se de orașul Hotin la o distanță mai puțin de o verstă, au efectuat cercetări în toate satele situate de-a lungul liniei Rjavinți-Colencăuți-Hotin-Prigorodoc-Perebiicovți. A treia zi, în această direcție s-a îndreptat infanteria austriacă, într-un număr mare, care, concomitent, executa și lucrări de fortificare, mai cu seamă, în zona satelor Șilăuți și Malinți. În timpul nopții spre 15/28 martie, prin orașul Hotin au trecut unități ale armatei ruse, care aveau misiunea să respingă inamicul. Înfruntarea dintre forțele ruse și cele austro-ungare a avut loc peste două zile, în perimetrul satelor Șilăuți și Malinți. Fiind constrânse să se retragă peste graniță, trupele austro-ungare s-au întărit în imediata apropiere a graniței. Însă, pe data de 28 martie/10 aprilie 1915, vizitând, până la satul Grozinți, școlile din satele ocupate anterior de austro-ungari, inspectorul școlar nu a putut merge în satele Rjavinți și Balamutovka, deoarece satele respective se aflau sub controlul inamicului. În restul școlilor din satele pe care le-a vizitat, situate în raza de bătaie a inamicului, erau încartiruiți militari ruși²⁹.

Pe durata lunilor mai și iunie, armatele blocului austro-german întreprind câteva atacuri victorioase, care s-au soldat cu ruperea frontului, rușii fiind impuși să părăsească Galiția. În luna septembrie 1915, când luaseră sfârșit acțiunile ofensive din est, austro-germanii se aflau în posesia unor teritorii ale Imperiului Rus.

²⁷ Arhiva Centrală de Stat a Revoluției din Octombrie și a Construcției Socialiste (Центральный Государственный Архив Октябрьской Революции и Социалистического Строительства), F. 102, inv. D-4, d. 108, f. 1.

²⁸ Mircea N. Popa, *Primul Război Mondial. 1914-1918*, București, 1979, p. 205.

²⁹ ANRM, F. 152, inv. 1, d. 1382, f. .

După cum este consemnat într-un memoriu din 1915, adresat Ministerului Afacerilor Interne al Rusiei de către administrația Basarabiei, câteva zeci de mii de oameni cu căruțele din toată gubernia au făcut corvoadă în nordul Basarabiei, având sarcina să participe la construcția fortificațiilor³⁰.

Din cauza agravării situației în Galiția, Statul-major al Armatei a 7-a a considerat necesar să-și reînnoiască datele referitoare la patrimoniul instituțiilor civile din gubernia Basarabia, preconizate spre a fi evacuate în interiorul Rusiei, în cazul dacă comandantul armatei dădea un asemenea ordin, în funcție de circumstanțele militare, inclusiv datele cu privire la numărul funcționarilor din cadrul acestor instituții, familiile acestora și bagajele lor, care la fel urmau să fie evacuați. Pentru a le reînnoi, Statul-major i-a solicitat guvernatorului Basarabiei să-i furnizeze astfel de informații. Guvernatorul, la rândul său, a dat în acest sens indicații instituțiilor din provincie³¹.

Mareșalul interimar al nobilimii din Basarabia i-a furnizat guvernatorului datele solicitate la 24 august 1915, iar ulterior i-a comunicat că a intervenit o modificare: în loc de orașul Samara, unde planificase să fie evacuate instituțiile din subordinea sa, el a ales orașul Ekanerinoslav³².

Insuccesul înregistrat în Galiția a determinat comandamentul rus să emită ordinul de evacuare de pe o fâșie de 50 de verste din limitele județului Hotin și a surplusurilor de produse și vite din părțile de nord ale județelor Bălți și Soroca, precum și de a efectua lucrările pregătitoare de evacuare a Basarabiei³³.

În luna august 1915, în târgul Criuleni, județul Orhei, se aflau refugiați din județul Hotin. La 31 august/13 septembrie al acestui an, ei au fost vizitați de arhiepiscopul Platon al Chișinăului și Hotinului, care a călătorit de la Chișinău cu automobilul, fiind însoțit de protoiereul Vasile Guma, președintele Comitetului Executiv al Zemstvei Guberniale a Basarabiei, C. A. Mimi, și membrul acestui comitet executiv, T. T. Suruceanu. Bucătarii de la bucătăria improvizată sub cerul liber i-au spus arhiepiscopului că ei zilnic prepară mâncare pentru nu mai puțin de 600 de refugiați. Din Criuleni, arhiepiscopul s-a deplasat împreună cu însoțitorii săi în satul Goian, la marginea căruia se construiau circa 20 de barăci pentru refugiați care, potrivit sursei citate, erau într-un număr aproape de o mie³⁴.

Într-un act din 21 septembrie/4 octombrie 1915, viceguvernatorul Basarabiei, Arseniev, a menționat că, în conformitate cu dispoziția autorităților militare, a fost evacuată populația de pe fâșia celor 50 de verste din județul Hotin, iar în restul județului, inclusiv în plasa Romancăuți, se executau lucrări pregătitoare de evacuare³⁵.

³⁰ Arhiva Centrală de Stat a Revoluției din Octombrie și a Construcției Socialiste, F. 102, inv. D-4, d. 108, f. 14.

³¹ ANRM, F. 88, inv. 2, d. 275, f. 50.

³² *Ibidem*, f. 53.

³³ Arhiva Centrală de Stat a Revoluției din Octombrie și a Construcției Socialiste, F. 102, inv. D-4, d. 108, f. 9.

³⁴ *Кишиневские епархиальные ведомости*, 1915, nr. 37, p. 980, 983.

³⁵ ANRM, F. 6, inv. 5, d. 1136, f. 209.

O parte din populația județului Hotin, citim într-o publicație periodică din epocă, „a suportat toate ororile războiului”³⁶.

Prin adresa din 21 septembrie/4 octombrie 1915, viceguvernatorul Basarabiei, Arseniev, a comunicat Comitetului Executiv al Zemstvei Județene Chișinău: „Conform ordinului comandantului districtului militar, eu am format o Comisie de evacuare a orașului Chișinău, sub președinția primarului orașului Chișinău, cu misiunea de a elabora planul de evacuare a orașului Chișinău, în cazul dacă comandantul armatei va găsi de cuviință să fie luată o asemenea măsură. În această comisie a fost inclus în calitate de membru și un reprezentant al Comitetului Executiv al Zemstvei Județene Chișinău”³⁷.

Chestiunea privind evacuarea Basarabiei continua să figureze pe ordinea de zi. Înștiințându-l, prin adresa din 15 decembrie 1915, că, în temeiul ordinului guvernatorului Basarabiei, a fost instituită o Comisie însărcinată să elaboreze planul de evacuare a orașului Chișinău, primarul Chișinăului a rugat Adunarea Deputaților Nobilimii din Basarabia să-i ofere informații privitoare la numărul funcționarilor și cantitatea încărcăturii care urmau să fie scoase din Chișinău în funcție de împrejurările militare³⁸.

La ora 14 a zilei din 16 mai 1916, un aeroplan necunoscut a dat drumul la o bombă asupra satului Gura Galbenei. În urma exploziei a fost rănit locuitorul Dumitru Turceac³⁹.

Armata austro-ungară a fost îndepărtată din zona județului Hotin după data de 4 iunie 1916, când trupele ruse sub comanda generalului Alexei A. Brusilov⁴⁰ au desfășurat o ofensivă prin surprindere în direcția sud-vest, izbutind să rupă frontul austro-ungar la Luțk. Avântându-se spre Carpați, ele au ajuns în apropierea graniței române. Însă curând puterea lor de izbire s-a epuizat și ofensiva a fost oprită. După luptele de pe râul Strâpa⁴¹ (11-30 iunie) și de la Baranovici⁴² (2-9 iulie), forțele armate ale generalului A. Brusilov s-au angajat într-o bătălie de exterminare reciprocă cu cele ale Austro-Ungariei, cunoscută sub numele de „masacrele de la Kovel”⁴³ (28 iulie – 17 august). Ineficient s-a dovedit a fi și atacul întreprins de ruși în octombrie 1916, la vest de Luțk, după care pe Frontul de Est s-a lăsat „liniștea”.

Între timp, la 14/27 august 1916, în virtutea Convenției politice și militare din 4/17 august 1916, încheiată între România și Antanta, guvernul român a declarat război Austro-Ungariei. Atacând-o imediat, în noaptea de 14/27 spre

³⁶ Кишиневские епархиальные ведомости, 3-10 ianuarie 1916, nr. 1-2, p. 20.

³⁷ ANRM, F. 70, inv. 1, d. 202, f. 31.

³⁸ ANRM, F. 88, inv. 2, d. 275, f. 64.

³⁹ ANRM, F. 297, inv. 1, d. 398, f. 9.

⁴⁰ Generalul A.A. Brusilov (1853-1926) – comandant al Frontului de Sud-Vest (17 martie 1916 – 22 mai 1917), apoi comandant suprem al forțelor armate ruse (22 mai – iulie 1917).

⁴¹ Strâpa, afluent de stânga al râului Nistru, în care se varsă la nord-vest de orașul Cernăuți.

⁴² Baranovici, actualmente, oraș aflat în sectorul de sud-vest al Republicii Belarus.

⁴³ Kovel, oraș situat în actuala regiune Volân a Ucrainei, la nord-vest de orașul Luțk.

15/28 august 1916, armata română a pătruns cu succes în Transilvania. Dar în scurt timp, trupele austro-germane au impus forțele armate române să se retragă, ocupând o parte considerabilă din teritoriul României. Către sfârșitul anului 1916, după lupte grele, împreună cu militarii români acționând și două armate ruse, diviziile Puterilor Centrale au fost oprite pe aliniamentul format de Carpații Răsăriteni – Putna – Siretul inferior – Dunărea inferioară⁴⁴. În consecință, linia Frontului Oriental s-a lungit spre sud până la Marea Neagră, constituind segmentul numit Frontul Român, așa încât o fâșie din teritoriul de est al României despărțea Basarabia de tranșeele războiului.

Aici, pe frontul din România, autoritățile militare ruse au concentrat – spre sfârșitul anului 1916 – 35 de divizii de infanterie și 13 divizii de cavalerie, ceea ce constituia circa $\frac{1}{4}$ din forțele armate ale Rusiei⁴⁵.

În după amiaza zilei de 12 octombrie 1916, în apropierea satului Babele din județul Ismail a aterizat un aeroplan. Aviatorul i-a explicat șefului-adjunct al Direcției Regionale de Jandarmi din Basarabia că el este locotenent al flotei aeriene engleze, pe nume Artur Gekob. În dimineața acestei zile, o escadrilă engleză, compusă din cinci avioane, inclusiv al său, a decolat de pe insula Andros din Marea Mediterană, luând direcția spre București. Din cauza condițiilor meteorologice nefavorabile și a cerului înnourat, escadrila s-a dispersat. Locotenentul Artur Gekob s-a abătut din drum și, dispunând de o cantitate insuficientă de benzină, a fost nevoit să aterizeze. Aeroplanul era de tip *Newport* și avea semnele de identificare ale armatei engleze⁴⁶.

În continuare, asupra evoluției Frontului de Est au influențat puternic evenimentele social-politice de mare amploare din Imperiul Rus, care s-au perindat după răsturnarea autocrației în februarie 1917. Climatul revoluționar din imperiu a schimbat enorm starea de spirit a militarilor ruși aflați pe câmpurile de luptă și, drept consecință, armata rusă nu mai era dispusă să lupte ca mai înainte, ceea ce a determinat, în ultimă instanță, dezintegrarea ei.

La începutul anului 1917, în urma izbucnirii revoluției ruse, austro-germanii au manifestat pe Frontul Răsăritean o atitudine de expectativă, așteptând prăbușirea Rusiei.

Guvernul Provizoriu, instalat după abdicarea, la 2/15 martie 1917, a împăratului Nicolae al II-lea, s-a pronunțat pentru menținerea Rusiei în război. Asigurându-i pe partenerii săi din Antanta în privința participării mai departe a trupelor sale la război, noul regim din Rusia și-a confirmat orientarea războinică la 1 iulie 1917, când armata rusă a pornit un atac în direcția orașului Lemberg. Dar, curând divizii întregi au refuzat să lupte și toată operația s-a transformat pentru ruși într-un dezastru de mari proporții. De la 19 iulie a urmat contraofensiva

⁴⁴ Mircea N. Popa, *op. cit.*, p. 253.

⁴⁵ Д. В. Вержховский, В.Ф. Ляхов, *Первая мировая война 1914-1918 гг. Военно-исторический очерк*, Москва, Военное издательство Министерства Обороны СССР, 1964, p. 182.

⁴⁶ ANRM, F. 297, inv. 1, d. 398, f. 18.

austro-germană în Galiția, încununată cu victorie: rușii sunt respinși din Galiția, lăsând în captivitate 160 000 de militari. La 24 iulie, armata rusă suportă o nouă înfrângere la Ternopol⁴⁷, iar în septembrie, trupele germane cuceresc orașul Riga, apoi, în octombrie, își consolidează succesele în răsărit prin alte câteva victorii⁴⁸.

O situație diametral opusă s-a profilat pe Frontul Român. Refăcută după eșecurile din toamna lui 1916, armata română, în cooperare cu un corp de armată rus, a demarat, la 11 iulie 1917, un atac viguros în sectorul Mărăști, soldându-se cu ruperea apărării inamicului.

După această strălucită izbândă de la Mărăști, comandantul suprem al forțelor armate ruse, generalul Alexei Brusilov, a dispus trupelor sale să suspende ofensiva din cauza defecțiunilor frontului rusesc, consemnând în acest sens: „Comparativ, românii au făcut foarte mult. Ei au avut succes. Dar, având în vedere starea generală de lucruri pe frontul nostru, eu i-am expediat o telegramă generalului Șerbaciov, ordonându-i să sisteze ofensiva ulterioară”⁴⁹. Situația generală existentă în acel moment pe frontul rusesc, la care s-a referit generalul Brusilov, este ilustrată în informațiile din luna iulie despre starea unităților ruse de pe frontul românesc. Autorii acestor informații „înfățișau un tablou îngrozitor al destrămării armatei. Situația, se poate spune, este haotică. Propagarea bolșevismului, operația nereușită pe Frontul de Sud-Vest, întăririle absolut inapte, nepedepsirea totală a maselor, care cu nimic și de nimeni nu sunt stăvilite, reprezintă factorii de dezorganizare a armatei”⁵⁰. Nici introducerea pe front a pedepsei cu moartea nu a avut efectul scontat⁵¹. Mecanismul militar al rușilor se defectase iremediabil.

Între 24 iulie – 21 august 1917, trupele germane au dezlănțuit în valea Siretului, în sectorul Mărășești-Focșani, o puternică ofensivă, cu intenția de a străpunge frontul româno-rus și de a ocupa inclusiv teritoriul României dintre Siret și Prut, iar ulterior să-și croiască drum spre răsărit. După lupte înverșunate, ofensiva armatei germane a fost oprită de români.

Luptele pe frontul român au continuat la începutul lunii septembrie cu bătălia de la Cireșoia, în cadrul căreia s-au epuizat ultimele eforturi ofensive ale germanilor. Ambele părți beligerante au revenit apoi la defensivă⁵². Deci, pe parcursul anului 1917, grație vitejiei ostașilor români, Basarabia a fost ferită de acțiuni armate pe teritoriul ei.

Cu toate acestea, în anul 1917, avioanele Puterilor Centrale au efectuat câteva raiduri pe cerul Basarabiei. Bunăoară, în seara zilei de 4/17 mai 1917, după cum a telegrafiat comisarul județului Ismail, un aeroplan inamic a dat drumul la

⁴⁷ Ternopol – astăzi centru administrativ al regiunii Ternopol din Ucraina.

⁴⁸ Mircea N. Popa, *op. cit.*, p. 359.

⁴⁹ В. Н. Виноградов, *Румыния в годы первой мировой войны*, Москва, 1969, p. 202.

⁵⁰ *Ibidem*.

⁵¹ *Ibidem*.

⁵² Mircea N. Popa, *op. cit.*, p. 363.

20 de bombe asupra orașului Ismail, omorând 8 și rănind 90 de oameni⁵³. Peste două zile, un aeroplan inamic a zburat deasupra Chișinăului, din care au fost aruncate patru bombe în zona gării, cauzând moartea a doi soldați și a trei copii⁵⁴. La ora 9 a dimineții din 18 iunie/1 iulie 1917, o bombă lansată dintr-un aeroplan german asupra orașului Reni a ucis: un locuitor al acestui oraș, fiul acestuia, trei soldați și trei cai ai militarilor⁵⁵. În dimineața zilei de 3/16 iulie 1917, un aeroplan inamic a lansat 12 bombe în raza orașului Ismail. Ca urmare, a fost distrusă o casă, au fost răniți doi cai și a fost contuzionat un soldat⁵⁶. La 26 iulie/8 august 1917, potrivit știrii transmise de același comisar al județului Ismail, de asupra orașului Ismail au apărut două aeroplane, dintre care unul avea desenate pe el cruci negre, iar celălalt – cercuri roșii. Cele 18 bombe aruncate din aceste două aeroplane asupra suburbiilor orașului au ucis 3 soldați, 2 cai și o vacă, au rănit 5 soldați, 4 persoane civile, 4 copii și 3 cai. De asemenea, a fost distrusă o parte din peretele bisericii de rit vechi Sf. Nicolae⁵⁷. Tot în ziua de 26 iulie/8 august 1917, la ora 6 dimineața, patru aeroplane inamice au zburat de asupra orașului Bolgrad. Bombele aruncate în centrul și la periferiile orașului au ucis 7 oameni și au rănit 25 de oameni, 17 dintre care – grav. Majoritatea persoanelor care au suferit erau femei și copii. Au mai fost uciși 11 cai și 2 vaci⁵⁸. În noaptea spre 27 iulie/9 august 1917, un aeroplan inamic a zburat de asupra orașului Bender. Aparatul de zbor s-a rotit îndelung de asupra periferiilor orașului, căutând, probabil, podul de cale ferată pentru a-l bomba, dar, fiind observat, a fost supus unui tir de către bateria antiaeriană rusă. Aeroplanul a fost doborât, iar cei doi piloți care se aflau în el au fost luați prizonieri⁵⁹.

O stare critică se crease la mijlocul lunii iulie 1917 în nordul Basarabiei, după ofensiva neizbutită a rușilor în zona orașului Lemberg și retragerea lor din Galiția. La 14/27 iulie 1917, comisarul județului Hotin, Oat, l-a înștiințat pe comisarul gubernial al Basarabiei că, potrivit dispoziției comandantului frontului, trebuia să înceapă imediat evacuarea instituțiilor, vitelor și produselor din tot județul Hotin. Totodată, comisarul Oat a mai informat că deja a început evacuarea orașului Hotin și refugiații se îndreaptă spre partea de sud a județului Hotin și spre județul Soroca⁶⁰.

Referitor la această evacuare citim și într-o altă publicație periodică chișinăuiană: „În legătură cu starea de lucruri de pe Frontul de Sud-Vest, a urmat dispoziția comandantului frontului, generalului Kornilov, cu privire la evacuarea din orașul Hotin a instituțiilor, persoanelor supuse serviciului militar și a bunurilor în orașul Bălți sau altă localitate indicată de către comisarul gubernial.

⁵³ *Свободная Бессарабия*, nr. 24 din 5 mai 1917, p. 3.

⁵⁴ *Сивânt moldovenesc*, 10 mai 1917.

⁵⁵ *Бессарабская жизнь*, nr. 156, 25 iunie 1917, p. 3.

⁵⁶ *Свободная Бессарабия*, nr. 74 din 7 iulie 1917, p. 4.

⁵⁷ *Бессарабская жизнь*, nr. 184, 29 iulie 1917, p. 3.

⁵⁸ *Налеты неприятельских аэропланов*, în „Бессарабская жизнь”, nr. 183, 28 iulie 1917, p. 3.

⁵⁹ *Ibidem*.

⁶⁰ *Свободная Бессарабия*, nr. 81 din 15 iulie 1917, p. 3.

Primind această dispoziție, ieri dimineață, comisarul județului Hotin, D. A. Oat, a luat măsurile necesare pentru a evacua orașul în Bălți. Tot ieri, după ce i s-a comunicat această informație, comisarul gubernial, C. A. Mimi, a convocat relativ la această chestiune o consfătuire, la care au fost prezenți comisarii-adjuncți V. G. **Cristi** și E. C. Kenigșat”. În cadrul consfătuirii s-a considerat mai adecvat de a orienta populația, instituțiile și bunurile evacuate spre Soroca, dar nu spre Bălți, opinie care urma să fie acceptată de către comandantul frontului⁶¹.

Potrivit știrii primite la Chișinău în ziua de 17/30 iulie 1917, evacuarea Hotinului decurgea cu multă rânduială. Oamenii evacuați mergeau în trei direcții: în județele Bălți și Soroca și în gubernia Podolia. Cea mai mare parte a refugiaților se deplasau pe jos și foarte puțini pe calea ferată, din cauza lipsei vagoanelor⁶².

La 19 iulie/1 august 1917, C. A. Mimi împreună cu medicul sanitar gubernial, V. T. Kopîtov, și membrul permanent al Administrației Guberniale a Basarabiei în Problemele Județene și Urbane, S. V. Cociorvă, au mers în județele Soroca și Hotin cu scopul de a organiza puncte de alimentare de-a lungul traseului pe care îl urmau evacuații din Hotin⁶³.

Despre evacuarea, anunțată pe data de 13/26 iulie 1917, a orașului Hotin a raportat, la 20 iulie/2 august 1917, Consiliului Școlar Eparhial Chișinău observatorul școlar din județul Hotin, care a menționat că, deși drept destinație pentru evacuarea instituțiilor a fost indicat orașul Soroca, el a transferat documentele Secției din Hotin a Consiliului Școlar Eparhial în târgul Briceni, iar pentru a le feri de pericol, în cazul înaintării inamicului, – le va duce în Soroca⁶⁴.

La începutul anului 1918, opunându-se oricărei inițiative naționale și intenționând să pună stăpânire pe Basarabia, trupele cu orientare bolșevică, antiromânească au creat în Chișinău o situație social-politică tensionată. Rolul de coordonator al acestor forțe îl avea Front-otdel-ul⁶⁵ Rumcerod-ului⁶⁶, creat cu misiunea de a organiza evacuarea unităților rusește de pe Frontul Român. Instalat abuziv la Chișinău pe data de 28 decembrie 1917, această structură bolșevică („cartierul bolșevic din Chișinău”, după cum a numit-o Petre Cazacu⁶⁷) a început să intervină în sfera de probleme ce țineau de competența Sfatului Țării, amenințând forul legislativ al Basarabiei cu dizolvarea, iar pe membrii acestuia – cu răfuiala fizică. La 1 ianuarie 1918, Front-otdel-ul a emis un ordin, prin care

⁶¹ *К вопросу об эвакуации Хотина*, în „Бессарабская жизнь”, nr. 172, 15 iulie 1917, p. 4.

⁶² *Свободная Бессарабия*, nr. 83 din 18 iulie 1917, p. 5; *Evacuarea Hotinului*, în „Cuvânt moldovenesc”, 23 iulie 1917, p. 4.

⁶³ *Бессарабская жизнь*, nr. 176, 20 iulie 1917, p. 3.

⁶⁴ ANRM, F. 209, inv. 1, d. 490, f. 5v.

⁶⁵ Front-otdel – Secția de front.

⁶⁶ Rumcerod – Comitetul Executiv Central al Sovietelor Frontului Român, Flotei Mării Negre și regiunii Odessa, care dirija și activitatea sovietelor din guberniile Basarabia, Herson, Taurida și, parțial, Podolia și Volân.

⁶⁷ P. Cazacu, *Moldova dintre Prut și Nistru. 1812-1918*, Chișinău, 1992, p. 344.

și-a asumat „puteri depline și conducerea trupelor de pe Frontul Român și din zona de lângă front”⁶⁸. Curând, a ocupat gara, poșta și telegrafalul din Chișinău. A constituit detașamente înarmate din soldații ruși plecați de pe front. Proclamă starea de asediu în orașele Chișinău, Bălți și Bender. Ordonă neexecutarea ordinelor date de generalul Șcerbaciov și declară război României. În ziua de 5 ianuarie 1918, detașamentele Front-otdel-ului îi arestează pe transilvănenii sosiți în gara Chișinău, care veneau de la Kiev, unde s-au aflat în prizonierat, fiind foști combatanți ai armatei austriece. Apoi atacă reședința Comisiei interaliatate de aprovizionare, jefuind casa de bani și arestând membrii acestei comisii. Încurajat de primele succese, Front-otdel-ul i-a chemat la răspundere pe reprezentanții Sfatului Țării, din partea cărora s-au prezentat Ion Inculeț și Pantelimon Erhan⁶⁹.

În această situație critică, Sfatul Țării a trimis de urgență o delegație la Iași pentru a solicita României ajutor militar. Guvernul român, de comun cu comandantul Frontului Român, generalul Șcerbacov și reprezentanții Aliaților, a adoptat decizia să sprijine Basarabia și, ca urmare, la 7/20 ianuarie 1918, Marele Cartier Român a trimis trupelor ordine de operații, conform cărora două divizii de infanterie și două de cavalerie aveau sarcina să înceapă imediat mișcările spre a trece Prutul. Divizia a XI-a, sub comanda generalului Ernest Broșteanu, a primit ordin să pătrundă în Basarabia între Ungheni și Leova și să înainteze în direcția Chișinăului. Divizia a XIII-a trebuia să treacă Prutul pe la Cahul, în vederea ocupării sudului Basarabiei. Diviziei a II-a de cavalerie i-a fost încredințată misiunea de a face legătura între Diviziile a XI-a și a XIII-a. Iar Diviziei a I-a de cavalerie i s-a indicat să acționeze în sectorul de nord al Basarabiei, în direcția Bălți-Soroca, până la spațiul din județul Hotin ocupat de austrieci⁷⁰.

Trecând Prutul la 10/23 ianuarie, Divizia a XI-a a înaintat spre Chișinău în două coloane: una dintre ele a urmat pe jos traseul Leova-Hâncești-Chișinău, iar cealaltă s-a deplasat cu trenul și pe jos de-a lungul căii ferate Ungheni-Chișinău, cea din urmă fiind însoțită de delegația Sfatului Țării, condusă de Ioan Pelivan. Ambele coloane au intrat în Chișinău în seara zilei de 13/26 ianuarie 1918, în timp ce unitățile ruse bolșevizate s-au retras spre Nistru, la Tighina, fără să se împotrivescă⁷¹.

După intrarea fără incidente în Chișinău, Divizia a XI-a și-a continuat înaintarea spre orașul Tighina, unde unitățile ruse, dispunând de o cetațe puternică și de artilerie, intenționau să opună rezistență armată. Apropiindu-se, la 15/28 ianuarie de Tighina, unitățile diviziei s-au ciocnit pe dealurile de la nord-vest de oraș cu aceste detașamente pe care le-au respins. Deoarece rușii concentraseră în oraș forțe cu o capacitate mare de luptă, trupele române au așteptat

⁶⁸ *Enciclopedia sovietică moldovenească*, Chișinău, 1972, vol. 3, p. 84.

⁶⁹ P. Cazacu, *op. cit.*, p. 344-345.

⁷⁰ Constantin Kirișescu, *Istoria războiului pentru întregirea României. 1916-1919*, București, 1989, vol. II, p. 242-243.

⁷¹ *Ibidem*, 244-245; *O pagină din istoria Basarabiei. Sfatul Țării (1917-1918)*, Chișinău, Editura Prut Internațional, 2004, p. 243.

întăriri și la 20 ianuarie/2 februarie, după un prelungit bombardament, au pornit lupta pentru eliberarea orașului. „La ora 5, Benderul e cucerit împreună cu cetatea și cu podul său peste Nistru. Un imens material de căi ferate și de război a căzut în mâinile românilor, între care și un mare depozit de artilerie – 800 de tunuri – adăpostit în cetate. Bolșevicii au suferit mari pierderi în morți și răniți și au fugit peste Nistru, la Tiraspol”⁷².

În urma victoriei repurtate asupra detașamentelor care au încercat să împiedice intrarea armatei române în Tighina, generalul Ernest Broșteanu a dat un comunicat oficial, în care a subliniat: „După lupte violente, pe care românii nu le-au dorit, dar la care ne-a silit rezistența neînțeleasă a trupelor bolșevice, azi, la 20 ianuarie 1918, ora 5 dimineața, după trei zile de lupte crâncene, trupele române au ocupat Benderul. Cetatea și podul sunt în mâinile noastre. Am căpătat o enormă cantitate de tunuri, arme și muniții. Orașul n-a putut fi cruțat de ororile războiului. Pierderile noastre sunt cu totul neînsemnate. Bolșevicii au fost alungați dincolo de Nistru. Pierderile lor se ridică la aproape zece mii de morți”⁷³.

Însă curând, în noaptea de 22 spre 23 ianuarie /4 spre 5 februarie, trupele ruse alungate la Tiraspol, având la dispoziție automobile blindate dotate cu mitraliere și tunuri mici, au trecut podul peste Nistru, rămas intact, și au atacat prin surprindere trupele române, silindu-le să se retragă. „Un detașament, care se găsea în fortăreață, a rămas pe loc, iar o companie din Regimentul 57 Mehedinți, compusă din 62 de soldați și trei ofițeri, sub comanda maiorului invalid Anghel Ciuciu, s-a închis într-un careu de case, mărginit de patru străzi, și s-a întărit acolo, postând mitralierele locotenentului Gheorghe Iliescu la cele patru colțuri de stradă, soldați pușcași la ferestrele caselor și grenadieri în podurile caselor înalte. Somate să se predea, detașamentele române au refuzat și, cu toate că erau înconjurat de forțe superioare, au continuat lupta, susținând cu succes, timp de trei zile, un adevărat asediu. Trupele retrase s-au reconstituit și concentrat în jurul satului Bulboaca. Ele au fost întărite cu Regimentele 3 și 10 vânători, cu un divizion din Regimentul 21 de artilerie și cu cavalerie. La 7 februarie, românii au reluat lupta și, după un bombardament violent de artilerie, infanteria a recucerit orașul la ora 11 de zi, salvând și cele două detașamente ce rezistaseră eroic în oraș”⁷⁴.

Un participant la luptele ce s-au dat pentru curățirea Tighinei de atacatorii de peste Nistru, căpitanul M. Mihăilescu, a consemnat despre aceste lupte: „Ocupația Tighinei s-a făcut însă cu greutate și pierderi din cauza rezistenței îndârjite și reacțiunii inamicului. Primul detașament din Divizia a XI-a, fiind respins în 16 ianuarie, este întărit, după care reușește să ocupe, în 20 ianuarie, satele Lipcani, Borisovca și Varnița de la nord de oraș. În 21 ianuarie, întărit cu alte două batalioane și o baterie, atacă Tighina după un bombardament de artilerie

⁷² Constantin Kirișescu, *op. cit.*, p. 246.

⁷³ † *Generalul Ernest Broșteanu*, în „Viața Basarabiei”, 1932, nr. 6, p. 64.

⁷⁴ *Ibidem*.

și o ocupă, întărindu-se apoi pe malul de vest al Nistrului. Un atac puternic bolșevic în 23 ianuarie, urmat de o luptă de stradă, silește să se părăsească orașul de ai noștri, care se retrag la Bulboaca. În 24 ianuarie, detașamentul român, a cărui forță se ridică la șapte batalioane, un escadron și trei baterii, împreună cu Brigada 4 Roșiori reia atacul Tighnei, pe care o ocupă, respingând definitiv bolșevicii peste Nistru. Pe timpul acestor operații, pierderile românilor s-au ridicat la 3 ofițeri și 138 trupă⁷⁵.

Unele detalii privitoare la evoluția evenimentelor care s-au produs în ziua de 23 ianuarie/5 februarie la Tighina le-a expus ulterior A. Grizo, feroviar, martor ocular al acestor evenimente: „La 23 ianuarie nimeni n-a ieșit în stradă. În oraș se auzeau focuri de armă și noi am auzit că orașul este din nou ocupat de bolșevici. Atunci locuitorii orașului Bender au început să tragă în românii care fugeau. În primul rând, a fost eliberată închisoarea, unde erau închiși cei care au fost luați ca zălog. Garda de la închisoare a fost complet distrusă. Detașamentul care a ocupat Benderul era al lui Kotovski. El două zile a dus lupte în oraș, pentru că românii, stabilindu-se în case și pe turnul bisericii, trăgeau de acolo din arme și mitraliere. Ca să-i scoată, prin oraș circula un tanc rusec, iar din Tiraspol a venit în grabă o locomotivă cu o platformă, pe care era aranjat un tun. Din tun se bătea asupra caselor și bisericii ocupate de români. Însă era imposibil de a curăța orașul din cauza numărului redus de forțe și din cauza că muncitorii, neavând arme și cartușe, s-au împrăștiat. Și iată, în ziua de 25 ianuarie, românii din nou ocupă Benderul⁷⁶.

Primind, la 8/21 ianuarie 1918, însărcinarea de a trece Prutul, pentru a pune capăt dezordinilor provocate de militarii ruși dezertori și a pacifica partea de sud a Basarabiei, Divizia a XIII-a s-a divizat în două detașamente. Detașamentul *Prut* a trecut râul în ziua de 11/24 ianuarie 1918, pe la Vadul lui Isac, și, îndreptându-se spre sud, pe malul Prutului, a ajuns, pe data de 14/27 ianuarie, la Reni, asigurând ordinea și în această localitate. Iar Detașamentul *Bolgrad*, trecând Prutul pe la Oancea, a intrat în Cahul la 11/24 ianuarie, apoi a mers spre Bolgrad, unde a poposit la 12/25 ianuarie, anihilând pe parcurs elementele dezertorilor ruși și aducând liniștea în satele găgăuze și bulgare. Din Bolgrad, detașamentul comandat de colonelul Dragu a înaintat spre Ismail. În apropiere de acest oraș dunărean, trupele române au fost atacate de soldații ruși, care au tras de câteva ori și din tunuri. Pe Dunăre, având misiunea să coopereze cu unitățile Diviziei a XIII-a, erau concentrate un șir de nave ale flotei române, aflate în poziție de tragere asupra vaselor rusești de război din portul Ismail. Văzând o asemenea desfășurare de forțe, partea rusă a anunțat partea română că navele ruse se retrag fără luptă spre a ieși în mare. Însă, părăsind Ismailul și defilând pe dinaintea flotei române, fără a lua o atitudine agresivă, canonierele ruse nu au luat drumul spre Odessa, ci au ancorat la Vâlcov. Înfruntând ușor rezistența ru-

⁷⁵ *Revista infanteriei*, nr. 328. Apud *Intervenția română în Basarabia*, Tiraspol, 1933, vol. I, p. 209.

⁷⁶ *Intervenția română în Basarabia*, Tiraspol, 1933, vol. I, p. 145.

șilor, trupele române iau în stăpânire portul și orașul Ismail. Aceeași cooperare a flotei cu trupele de uscat a fost aplicată și în cazul luării sub control românesc a orașului Chilia. Inițial, sarcina nu era ușoară, deoarece înaintea Chiliei au luat poziție șapte nave ruse venite de la Vâlcov, dar acestea au renunțat apoi la apărarea orașului și s-au retras din nou spre Vâlcov. La 23 ianuarie/7 februarie, fără a întâmpina vreo rezistență, forțele române ocupă Chilia. În continuare, timp de câteva zile, pe vreme geroasă și cu viscol, s-au dat lupte grele la Vâlcov, unde rușii își concentraseră toate forțele din zona Dunării. Abia la 2/15 februarie, după lupte crâncene, cu bombardamente intense, trupele ruse părăsesc Vâlcovul. Rămânea să fie eliberată porțiunea de la Bolgrad până la Cetatea Albă, spre care coloanele române au purces la 19 februarie/4 martie. În decurs de patru zile, unitățile române au străbătut 60 km, luptând cu bande înarmate și cu trupe mai mult sau mai puțin regulate. La 23 februarie/8 martie, ostașii Regimentului 50 infanterie și un escadron de cavalerie au pătruns în Cetatea Albă⁷⁷.

Partea de nord a Basarabiei s-a aflat sub ocupația trupelor austro-ungare până la sfârșitul lunii octombrie 1918, când a fost eliberată de către armata română⁷⁸.

Așadar, în perioada Primului Război Mondial, pe cea mai mare parte a teritoriului Basarabiei nu au avut loc acțiuni de luptă. Acestea s-au produs în zona de nord a județului Hotin, între forțele ruse și cele austro-ungare, ultimele ocupând de câteva ori această parte a județului. De asemenea, o serie de localități basarabene au fost bombardate de aviația inamică. Lupte crâncene s-au desfășurat în lunile februarie-martie 1918, la Tighina și în sudul Basarabiei, unde trupele române, venite în ajutor la solicitarea Sfatului Țării, au depus eforturi susținute pentru a anihila forțele ruse bolșevizate și a asigura ordinea și liniștea în provincia dintre Prut și Nistru.

Summary

In the article are exposed, in general, military actions that took place during World War I on the Eastern Front, and, in particular, in the southwest of this front. Following the evolution of military operations, we found that on the largest part of the territory of Bessarabia there was not conducted warfare. Battles took place only in the north of Hotin County, between Russian and the Austro-Hungarian forces, the latter occupying several times this area of the county. Also, a number of Bessarabian towns were bombed by enemy's airplanes. Fierce fighting took place in February-March 1918, in Bender and the southern Bessarabia, where Romanian troops, coming to help at the request of the Sfatul Țării, made hard efforts to annihilate the Bolshevik forces and to pacify the province, introducing order instead of established anarchy.

⁷⁷ Constantin Kirițescu, *op. cit.*, p. 246-253.

⁷⁸ *Сфатул Цэрий*, nr. 224, 25 octombrie/8 noiembrie 1918, p. 2.

Максим Оськин*

БЕССАРАБСКИЙ ТЫЛ РУМЫНСКОГО ФРОНТА ЗИМОЙ 1916/1917 Г.: ПРОБЛЕМЫ СНАБЖЕНИЯ И ПРОДОВОЛЬСТВИЯ

Перед Первой мировой войной 8 губерний Европейской России давали более четверти товарного сбора зерновых по стране – Херсонская, Бессарабская, Таврическая, Донская, Екатеринославская, Саратовская, Самарская и Оренбургская. Главная задача продовольственных органов – министерства земледелия и Особого Совещания по продовольственному делу – в военный период заключалась в получении этой продукции, ее распределении адресатам (фронт, города, потребляющие регионы) и, с помощью министерства путей сообщения – доставке продфуража. Но чем дальше тем больше, власти не справлялись с перебросками громадного количества грузов по всей стране. Перед войной Дон и Северный Кавказ давали 40% российского хлебного экспорта; валовые сборы хлебов здесь достигали около 1000 кг на человека¹. При этом сбор основных хлебов – рожь, пшеница, овес, ячмень – составлял около 70% общего сбора. Так, среднегодовой сбор ржи в 1909-1913гг. в Бессарабской губернии составлял 11 823,9 тыс. пуд (13,03 пуд на душу населения обоюбого пола; притом, что перед войной численность населения здесь насчитывала 2 543,2 тыс. чел.). Среднегодовой сбор пшеницы – 35 775,6 (14,07); ячменя – 38 045,8 (14,96), овса – 4 919,5 (1,93)². Как видим, продовольственный хлеб (рожь и пшеница) составлял 27,1 пуд на душу населения (потребление по всей Европейской России – 15,12), а фуражный (ячмень и овес) – 16,89 (по России – 7,96). Большая часть остатка в 30% – это кукуруза. Следовательно, Бессарабская губерния являлась крупным поставщиком хлеба на внутренний рынок Российской империи в годы войны, когда экспорт был минимален, причем прежде всего – пшеницы и ячменя. Следует учесть эти цифры и при раскладе продовольственной разверстки зимы 1917 г., о которой будет сказано ниже. В Европейской России 32 губернии нуждались в привозном хлебе, который мог поставляться из 18 губерний, имевших излишки продовольственного зерна. При этом, более двух третей излишков было

* **Максим Оськин**, кандидат исторических наук, доцент кафедры общих гуманитарных и социально-правовых дисциплин Института законовещения и управления Всероссийской полицейской ассоциации. Докторант Московского педагогического государственного университета.

¹ Тюкавкин В. Г., Щагин Э. М., Крестьянство России в период трех революций, М., 1987, с. 55.

² Производство, перевозки и потребление хлебов в России, Пг., 1916, вып.1, с. 10, 36, 58, 72.

сосредоточено всего лишь в 6 губерниях (Область Войска Донского, Херсонская, Бессарабская, Екатеринославская, Самарская, Таврическая). То есть главные усилия выпадали на долю транспорта: «снабжение этих губерний продовольствием целиком и полностью зависело от двух факторов: мобилизации излишков в хлебопроизводящих губерниях и их своевременной транспортировки, т.е. от функционирования внутреннего рынка»³.

Великое отступление русской армии апреля-сентября 1915 г., в ходе которого были очищены Литва, Польша, Западная Белоруссия и Западная Галиция, имело следствием повышенный градус опасений русского военно-политического руководства за судьбу Бессарабской губернии. Во-первых, существовала вероятность расширения австро-германского наступления на юг империи. Во-вторых, в Ставке Верховного Главнокомандования опасались, что в войну на стороне Центральных держав вступит Румыния. В последнем случае Бессарабия немедленно подвергалась бы удару со стороны румын. Русская разведка также подтверждала подобные опасения, хотя, как представляется, к тому не было оснований, ибо правительство И. Брэтиану взяло твердый курс на поддержку Антанты и лишь выжидало для наиболее выгодного для интересов Румынии времени вступления в войну. Тем не менее, в середине 1915 г. контрразведка штаба Одесского военного округа, обеспокоенная устраиваемыми фирмой Атанасули складами ячменя и кукурузы на русско-румынской границе, подозревала, что эти приготовления совершаются на случай вторжения румынских войск в русскую Бессарабию⁴. Соответственно, летом 1915 г. Ставка не решилась на переброску против австро-германцев войск 7-й армии, расквартированных в Одесском военном округе. Численность 7-й армии была невелика, однако как организационное ядро она могла быть сравнительно быстро насыщена резервными соединениями, дабы оказать отпор, если бы последовал румынский удар.

В связи с указанными опасениями, штаб Юго-Западного фронта наметил план эвакуации Бессарабской губернии, подобно тому как это проводилось в Польше, Белоруссии и Галиции. Телеграмма главнокомандующего армиями Юго-Западного фронта ген. Н. И. Иванова от 25 июня 1915г.⁵ предписывала Бессарабской губернии провести «немедленную уборку в пределах 100-верстной полосы от границы излишних для населения хлебов на корню (зерновых запасов фуража)

³ Островский А. В., *Государственно-капиталистические и кооперативные тенденции в экономике России: 1914-1917гг. // Россия и Первая мировая война (материалы международного научного colloquium)*, СПб., 1999, с. 484.

⁴ Государственный архив Российской Федерации (далее – ГАРФ), ф.102, 2-е делопроизводство, оп. 73, д. 184, лл. 1-5.

⁵ Здесь и далее даты приводятся по старому стилю.

и скота к Днепру в интендантские склады». Завершить данные меры предписывалось не позже 15 июля. Свои указания штаб фронта донес в Ставку, которая и подтвердила: «Уборку во всей Бессарабии окончить к 15 июля», кроме Хотинского уезда. В дополнение к поставленной задаче Начальник штаба Верховного Главнокомандующего ген. Н. Н. Янушкевич пояснял причины данной спешки: «Собранные с полей хлеба в случае крайней необходимости гораздо легче уничтожить»⁶.

После остановки австро-германского наступления в ходе Виленско-Свенцянской операции и становления позиционного Восточного фронта, после вступления в войну Болгарии и разгрома Сербии и Черногории, стало понятно, что Румыния сохранит свой нейтральный статус. Поэтому 7-я армия была переброшена в Южные Карпаты, где совместно с 9-й армией предприняла контрудар на реке Стрыпа, завершившийся, правда, неудачей. Исходя из сложившейся ситуации, была проведена переоценка отношения к ближайшему войсковому тылу. Так как Юго-Западному фронту требовались местные продовольственные ресурсы для снабжения войск на случай перебоев в поставках продовольствия и фуража из глубокого тыла, 21 января 1916г. Главный начальник снабжений армий Юго-Западного фронта ген. А. А. Маврин издал обязательное постановление о воспрещении вывоза мяса, сала, сена, соломы, хлеба, муки, крупы из губерний, подчиненных его фронту. В число этих регионов вошли Киевская, Подольская, Волынская, Бессарабская, Херсонская, Екатеринославская, Полтавская губернии, два уезда Таврической и 10 уездов Черниговской губерний. Эти правила не распространялись «на заготовки и вывоз уполномоченных министерства земледелия и чинов окружных интендантских управлений Киевского и Одесского военных округов»⁷. Иными словами, Ставка, которую к тому времени возглавил император Николай II, не испытывала особенных опасений, не говоря уже об угрозах, со стороны Румынии.

К этому времени система уполномоченных по закупкам различных видов продуктов питания имела уже весьма разветвленную номенклатуру. С началом войны дело заготовки продовольствия было возложено на главу Главного Управления землеустройства и земледелия (впоследствии – министерство земледелия), которым в июле 1914 г. являлся А. В. Кривошеин. С образованием в августе 1915 г. структуры Особых Совещаний, председателем Особого Совещания по продовольственному делу стал также министр земледелия. Соответственно, на местах создавались параллельно действующие органы уполномоченных, которые должны были сотрудничать друг с другом, но друг другу не подчинялись.

⁶ Российский государственный военно-исторический архив (далее – РГВИА), ф. 2005, оп. 1, д. 39, л. 6-7, 13.

⁷ ГАРФ, ф. 6831, оп.1, д. 44, л. 4-6.

В Бессарабской губернии уполномоченным председателя Особого Совещания по продовольственному делу был назначен губернатор М. М. Воронович, а уполномоченным министерства земледелия по закупке хлеба для армии – председатель губернской земской управы К. А. Мими.

В связи с новыми призывами крестьян на фронт и, значит, растущей нехваткой рабочих рук в деревне, российскому селу потребовались военнопленные, которыми в какой-то степени стремились заместить призывников в сельском хозяйстве. С началом Брусиловского прорыва в русский плен стали поступать новые контингенты пленных австрийцев. В телеграмме от 17 июня 1916 г. новый министр земледелия А. Н. Наумов уточнил новому Начальнику штаба Верховного Главнокомандующего ген. М. В. Алексееву свои просьбы на пленных. Наумов сообщал в Ставку, что просит отправить во внутренние губернии на сельскохозяйственные работы 163 тыс. пленных. Причем более половины из них следовало отправить в Молдавию и Украину, «так как урожай в южных губерниях предвидится значительный». В том числе министр земледелия перечислил губернии по очереди «желательного удовлетворения их военнопленными»: 25 тыс. в Херсонскую губернию, 15 тыс. в Таврическую, по 10 тыс. в Екатеринославскую, Киевскую, Бессарабскую, Полтавскую, Харьковскую губернии и Донскую область и 7 тыс. в Саратовскую губернию. Еще 5 тыс. должна была получить Харьковская губерния и 3 тыс. – Черниговская⁸.

Усиленное потребление мяса в Вооруженных Силах (с весны 1916г. произошло сокращение с 605 граммов в 1914 г. и 410 г в 1915 г. до 0,5 фунта или 205 г. мяса на человека в день), вынудило продовольственные органы поставлять мясо на фронт в значительных масштабах. В связи с нехваткой вагонов-рефрижераторов и складов-ледников, большая часть мяса поставлялась в виде перегоняемого к линии фронта живого скота. Дабы облегчить транспортную перевозку скота, по распоряжению А. Н. Наумова, «из Донской и Кубанской областей была организована перевозка скота через Азовское море в Екатеринославскую и Таврическую губернии, а из Уральской и Тургайской областей скот подгонялся к берегам Волги для погрузки на железные дороги». Также был «организован гон скота на Юго-Западный фронт из губерний Херсонской, Бессарабской, Волынской, Подольской и других ближайших к этому фронту»⁹. В это время для армейских закупок скота уже работали твердые цены, утвержденные министром земледелия 12 мая 1916 г. Для Бессарабской губернии эта цена составляла 5 руб. 75 коп. за пуд живого веса (для сравнения с Центральной Россией: Курская, Тамбовская, Воронежская губернии – 6.25; Тульская, Рязанская, Владимирская, Ярославская – 7.00)¹⁰. К сожалению, военное

⁸ РГВИА, ф. 2005, оп. 1, д. 50, л. 60, 91-91об.

⁹ ГАРФ, ф. 1783, оп. 2, д. 370, л. 9.

¹⁰ ГАРФ, ф. 579, оп. 1, д. 2199, л. 3.

ведомство, распределявшее по работам неприятельских военнопленных внутри страны, отказывало уполномоченным Особого Совещания по продовольственному делу в рабочих руках. Так как отправлять скот из южных губерний и Кавказа на фронт по железным дорогам было затруднительно, Отдел Заготовок министерства земледелия, занимавшийся организацией закупочного дела, организовал отправку скота морем с последующим подгоном к станции Екатерининской железной дороги. Однако, как констатировали в ведомстве, «такой способ транспортировки значительно осложнил надзор и уход за скотом, что вызывает крайнюю необходимость в увеличении команд, сопровождающих скот в пути». 23 сентября 1916 г. Управляющий делами Особого Совещания по продовольственному делу Н. А. Гаврилов просил Главного полевого интенданта ген. К. Н. Егорьева дать окружному уполномоченному 600 солдат. 1 октября последовал категорический отказ¹¹. Поэтому, вплоть до ноября на Румынский фронт старались подавать преимущественно консервы и охлажденное мясо в специализированных вагонах-ледниках.

14 августа 1916 г. в Первую мировую войну на стороне Антанты вступила Румыния, и тем же вечером, во имя исполнения русско-румынских соглашений, государственную границу через Дунай стали переходить соединения русского 47-го армейского корпуса ген. А. М. Зайончковского, долженствовавшего оборонять Добруджу. С этого момента Бессарабская губерния начинает работать и на поставку продовольствия русским войскам в Румынию, пока еще немногочисленным. В начале осени здесь создается третья заготовительная структура – окружного уполномоченного Особого Совещания по продовольственному делу в Одесском военном округе гофмейстера С. Н. Гербея, являвшегося крупным землевладельцем Херсонской губернии и имевшим на юге России обширные личные и торговые связи.

Организационно 47-й корпус, а затем и созданная на его базе русская Дунайская армия ген. В. В. Сахарова входили в состав Юго-Западного фронта ген. А. А. Брусилова. Поэтому, 17 октября 1916 г. в сфере ответственности органов Главного начальника снабжений Юго-Западного фронта, Ставка оставила весь правый берег Днепра. А именно: Бессарабская, Херсонская, Подольская, Киевская и Волынская губернии + Екатеринославский и Верхнеднепровский уезды Екатеринославской губернии + Днепровский уезд Таврической губернии¹². Таким образом, вплоть до создания Румынского фронта Бессарабская губерния оставалась в ведении Юго-Западного фронта. Однако же, «Организация Гербея» чем дальше тем больше расширяла свою деятельность на Румынию, занимаясь снабжением действующих в Румынии русских войск продовольствием и

¹¹ ГАРФ, ф. 1797, оп. 1, д. 431, л. 65-66.

¹² РГВИА, ф. 2005, оп. 1, д. 81, л. 55.

фуражом, опираясь по преимуществу на сельскохозяйственные ресурсы Бессарабской губернии.

После серии поражений русско-румынских войск, 24 ноября 1916 г. Верховный Главнокомандующий император Николай II повелел сформировать Румынский фронт, номинальным главнокомандующим которого стал румынский король Фердинанд I, а фактически им руководил Помощник короля (Помглавкорум) – бывший командарм-11 ген. В. В. Сахаров. Уже 14 ноября приказом Начальника санитарной части армий Юго-Западного фронта тайного советника Взорова для нужд Дунайской армии был образован 62-й головной эвакуационный пункт на территории Кишиневского и Оргеевского уездов Бессарабской губернии. Эваколиния этого пункта: Яссы – Унгени – Кишинев – Бендеры – Раздельная – Одесса¹³. Следует сказать об увеличении количества людей в районе Нижнего Дуная. Если в середине августа в Добрудже оперировал 47-й армейский корпус численностью около 50 тыс. чел., да и то опираясь преимущественно на румынские продовольственные ресурсы, то спустя всего 4 месяца здесь находилось около 1 млн. русских войск (три армии – 9-я, 4-я и 6-я), остатки разбитой под Бухарестом румынской армии и более миллиона румынских беженцев. То есть, число военнослужащих, не говоря о беженцах, увеличилось приблизительно в двадцать раз. При этом, румынские ресурсы были практически исчерпаны в ходе предшествовавших боевых действий. Соответственно, снабжение всей этой массы людей легло почти всецело на плечи Российской империи.

В состав ближайшего войскового тыла Румынского фронта входили Бессарабская губерния без Хотинского уезда (оставался в составе Юго-Западного фронта), часть Подольской губернии (Балтский уезд), Херсонская и Таврическая губернии, 5 уездов Екатеринославской губернии¹⁴. Разграничительная линия между Юго-Западным и Румынским фронтами окончательно проводилась к середине февраля 1917г. Таким образом, Бессарабская губерния явилась ближайшей к линии нового фронта. Через нее вглубь России шел поток румынских беженцев, и на ее ресурсы опирался Помглавкорум в деле немедленного удовлетворения продовольственных потребностей войск, так как зимой 1917 г. железнодорожный транспорт оказался в наиболее критическом за всю войну состоянии.

Видя начавшееся в конце осени отступление румын и русских, и сознавая предстоящие проблемы со снабжением, российское интендантство постаралось использовать дунайскую речную линию, так как удобный румынский порт Констанца был потерян еще 10 октября. Тогда же вглубь Добруджи двинулись румынские беженцы, оставляя южную

¹³ РГВИА, ф. 2000, оп. 6, д. 29, л. 116.

¹⁴ ГАРФ, ф. 1783, оп. 1, д. 24, л. 112об.

часть области, населенную преимущественно болгарами и турками, и комкор-47 ген. А. М. Зайончковский уполномочил начальника снабжения 47-го корпуса В. П. Тальгрена на «руководство упорядочиванием движения всех беженцев и обозов, подчинив ему все гражданские власти, которые пришлось собирать с другого берега Дуная». Соответственно, с 12 октября «движение обозов и беженцев вошло в русло правильно урегулированного события»¹⁵.

Через широкий в своем устье Дунай отсутствовали постоянные переправы, и потому с замерзанием реки из-за ледохода сообщение с тылами могло быть прервано. Также, опаздывала со сроками введения в эксплуатацию соединительная железнодорожная ветка Рени – Галац, и как стало понятно, близилось сокращение морского подвоза. Совсем скоро, телеграмма главного начальника снабжений армий Румынского фронта М. И. Кияновского Тальгрену от 4 февраля 1917г. констатировала: скопление вагонов на станциях «свидетельствует о плохой работе румынских дорог, хотя и на русских дорогах метели и морозы сильно затруднили движение на фронт и подачу из империи водой ввиду замерзания гавани в Херсоне и необходимости работать с ледоколами в Николаеве»¹⁶. 10 ноября К. Н. Егорьев просил железнодорожников предоставить «в распоряжение армии дополнительные пути подвоза по железным дорогам от Унгени до Ясс и Галаца». В тот же день Егорьев сообщал главному начальнику Одесского военного округа ген. М. И. Эбелову, что необходимо образовать на правом берегу Дуная 7-дневные запасы продфуража на 150 тыс. людей и 50 тыс. лошадей. Егорьев заключал свою просьбу: «Просите Гербея и Мими немедленно перевозить туда продукты из местных средств Измаильского и Аккерманского уездов»¹⁷.

Таким образом, с ноября 1916 г. «Организация Гербея» работала преимущественно на русские войска в Румынии, причем на ее деятельность опирались военные органы интендантства и Одесского округа. Для характеристики значимости «Организации» и ее полномочий можно привести обмен телеграммами между Егорьевым и Гербелем. Так, телеграмма Гербея Егорьеву от 9 декабря 1916 г. сообщала, что «для возможности правильной регулировки подвоза интендантского продовольственного груза к Румынскому фронту, необходимо образовать магазины на станции Раздельная и Бессарабская, и значительно увеличить вместимость магазинов при станциях Бендеры, Кишинев, Унгени, Рени и Бирзула». Речь идет об армейских продовольственных магазинах (складах), в которые заготовительные организации отправляли продовольствие, а уже из магазинов его забирали интендантские органы

¹⁵ РГВИА, ф. 2003, оп. 1, д. 516, л. 30.

¹⁶ РГВИА, ф. 2086, оп. 1, д. 45, л. 83.

¹⁷ РГВИА, ф. 2009, оп. 1, д. 30, л. 65-66.

корпусов и дивизий. Предполагалось, что вместимость магазинов будет: Бендеры – 3 млн. пуд, Раздельная, Бирзула и Унгени – по 2 млн., Кишинев и Бессарабская – по 1 млн. пуд хлеба и круп. В ответ, 11 декабря Егорьев указывал Гербелю «продолжать усиленно подвоз в Кагул, Леово, Траянов Вал, Бессарабскую, Хуши, Унгени и севернее... Если дунайские порты эвакуируются, надо сгружать грузы на указанных станциях»¹⁸. Как видим, продовольствием заполнялись железнодорожные станции, откуда, в силу слабого инфраструктурного насыщения пограничного пространства между Россией и Румынией, можно было бы отправлять продукты обозами, гужевым транспортом. Ведь на 1 октября в бессарабском районе было всего несколько армейских магазинов – базисный Бендерский и достаточно далеко – Одесский, промежуточные Бирзульский и Ренийский, а также запасные Тираспольский и Кишиневский¹⁹. На целый фронт такого количества складов не хватало.

С конца декабря в состав Румынского фронта вошла воевавшая в Южных Карпатах 9-я армия ген. П. А. Лечицкого. Почти сразу, 24 декабря 1916 г. Лечицкий сообщал Сахарову: «Армия давно уже не имеет чая и сахара, недополучает хлеба, вынуждена расходовать сухари, не имеет каши и получает жидкую пищу. Конский состав в плохих телах, вследствие отсутствия сена. Местные средства Буковины истощены, Молдавии – ничтожны. Признаю положение вопроса довольствия армии угрожающим и прошу принять экстренные меры»²⁰. Дело в том, что 9-я армия уже исчерпала местные средства, и теперь всецело зависела от подвоза из тыла, о чем командарм-9 и докладывал своему новому комфронту. Тем не менее, так как тыл Румынского фронта еще не был налажен и отлажен, а ожесточенные бои на линии реки Сирет, где наконец-таки удалось задержать наступление австро-болгаро-германцев, все еще продолжались, частично снабжать 9-ю армию по-прежнему пришлось Юго-Западному фронту.

Конечно, долго терпеть такой подход в штабе Юго-Западного фронта не собирались. Телеграмма главнокомандующего армиями Юго-Западного фронта ген. А. А. Брусилова в Ставку (копии главному Западного фронта ген. А. Е. Эверту и Помглавкоруму ген. В. В. Сахарову) от 17 января 1917 г., объясняла создавшуюся проблему: «Район естественного тяготения 9-й армии есть район Одесского округа. Это справедливо как в оперативном, так и в хозяйственном отношении. В Одесском округе сосредоточены все распорядительные и исполнительные органы: гофмейстер Гербель, снабрум [Главный начальник снабжений Румынского фронта], интенрум [главный интендант Румынского фронта], начвосорум [начальник воен-

¹⁸ РГВИА, ф. 2009, оп. 1, д. 30, л. 139, 143, 163.

¹⁹ РГВИА, ф. 499, оп. 3, д. 1522, л. 19.

²⁰ РГВИА, ф. 2086, оп. 1, д. 70, л. 151об.

ных сообщений Румынского фронта] и др. Одесский округ включает все необходимое для довольствия всего Румфронта. Подвоз к нему из империи ограничивается в январе 71 вагоном. Совместное расположение интендум и начвосорум обеспечивает планомерную подачу продуктов питания всем армиям Румынского фронта, в том числе и 9-й. Совершенно в стороне стоят снабюз [Главный начальник снабжений Юго-Западного фронта] и интенюз [главный интендант Юго-Западного фронта], в обязанности которых лежит довольствие 9-й армии и которые поэтому должны в вопросах питания ее исходить из решений снабрум и интенрум, устанавливающих подвоз для левого фланга армии. Если допустима передача целой армии на довольствие соседнего фронта, то совершенно недопустимо дробление армии наполовину в смысле довольствия. Как раз теперь такое дробление существует: левый фланг армии кормит интенрум, правый – интенюз. Результат несогласованности – отсутствие планомерности, количественная непропорциональность отправок и проч. В интересах дела необходимо снабжение 9-й всеми видами довольствия сосредоточить в одних руках снабрум, сняв заботы по питанию ее со снабюз и интенюз, что внесет планомерность и одну волю в это дело». В заключение Брусилов пояснял, что, сдав Румынскому фронту 9-ю армию, он берет под свою ответственность другую, расположенную под Ковелем: «Так как районом такого же естественного тяготения для Особой армии является Киевский округ, то дело питания этой армии передать вместо 9-й»²¹. К концу января дело передачи снабжения армий разных фронтов было завершено.

Примечательно, что, невзирая на факт снабжения значительного количества «лишних» ртов в виде румынских солдат и беженцев, Бессарабская губерния не была освобождена от продовольственной разверстки, которая проводилась зимой 1917 г. распоряжением министра земледелия А. А. Риттиха. Постановление управляющего Министерства земледелия от 29 ноября 1916 г. «О разверстке зерновых хлебов и фуража, приобретаемых для потребностей, связанных с обороной», требовало от производителей хлеба – крестьян, сдачи государству по твердым ценам (то есть, установленным государством), 772 млн. пуд различных хлебов. Самое большое количество зерна должна была дать Таврическая губерния – 96 млн. пуд. Однако и Бессарабская губерния должна была сдать немало хлебных ресурсов: 3 424 тыс. пуд ржи, 13 109 тыс. пшеницы, 4 986 тыс. овса (овес сдавался весь, так как еще весной 1916г. овес стал закупаться исключительно для армии и конский состав даже внутренних округов перешел на снабжение ячменем) и 15 065 тыс. ячменя. Всего – 36 584 тыс. пуд хлебов (две пятых всего производства этих хлебов). Как известно, местные продовольственные органы (земские собрания и управы и губернаторы) должны были провести местные совещания с целью разверстания в своем

²¹ РГВИА, ф. 2086, оп. 1, д. 45, л. 9-11.

регионе данного количества хлеба. Как следует из решения бессарабцев, «в Совещании при губернской управе постановлено сохранить прежний порядок поставки зерна и принять к поставке указанное количество хлеба и учредить для усиления закупок мелкие закупочные органы». Иными словами, Совещание намеревалось проводить заготовки хлебов не принудительной поставкой продукции, а ее вольной закупкой, невзирая на вероятную разницу цен. Единственно, Совещание просило заменить часть предназначенной к сдаче пшеницы кукурузой, «на которую имеется наряд на 8,5 млн. пуд». Канцелярия министерства земледелия констатировала: «Гофмейстер Гербель принял на себя заготовку указанного количества хлебов полностью без разверстки»²². Таким образом, не желая расстраивать налаженные торговые связи и закупочные операции, бессарабские власти (и не только они) сделали ставку на продолжение рыночных операций. Такой подход обуславливался простым мотивом – необходимостью обеспечить Румынский фронт, а также и иных получателей хлеба внутри страны, немедленным подвозом продфуража. В противном случае, снабжение Румынского фронта оказывалось под угрозой недопоставок, что в условиях значительного недовоза продовольствия именно Румынскому фронту из глубины страны, грозило непредсказуемыми последствиями. Как показали дальнейшие события, бессарабские уполномоченные (Гербель, Воронович, Мими) оказались правы: в большинстве губерний, принявших условия продразверстки поставки хлеба шли с трудом, и до конца так и не были выполнены, поставив на грань продовольственного кризиса города и потребляющие регионы. И если во внутренних губерниях данная ситуация была еще терпима в связи с возможностью перераспределения имеющихся запасов хлеба между различными акторами, то в прифронтовой полосе это было невозможно.

Согласно постановления А. А. Риттиха от 2 декабря 1916 г., уточняющего правила проведения продразверстки: «разверстке подлежит поставка тех количеств хлеба, которые заготавливаются распоряжением министерства земледелия для удовлетворения потребностей, связанных с обороной. Таким образом, разверстке для заготовки на вывоз из губерний, производящих избытки хлеба, подлежит весь наряд военного ведомства и то количество хлеба, которое должно быть ввезено для продовольствия населения в районах, снабжение которых затруднено и представляется особо важным с точки зрения обороны». В земских губерниях Европейской России проводилась разверстка, в неземских – действовала покупка или реквизиция. Составленная в министерстве земледелия «Справка об исчислении хлеба, поставка которого подлежит разверстке», подводящая первые результаты, сообщала, что «на западе в прифронтовых губерниях (за исключением Киевской, Подольской и Бессарабской) разверстка не

²² ГАРФ, ф. 579, оп. 1, д. 2288, л. 28, 43.

произведена, ввиду того, что в этих губерниях избытки хлеба покупаются и реквизируются отдельными войсковыми частями»²³. То есть, Риттих понимал, что в прифронтовой полосе должны оставаться местные средства как необходимый ресурс для довольствия войск. Высокие урожаи в Подольской и Бессарабской губерниях позволяли ему надеяться на то, что хлеба хватит и войскам, и для выполнения продразверстки. Однако, в «Организации Гербея» сознавали, что применение разверстки, долженствовавшей носить необходимый и неизбежный, но во многом принудительный характер, может сказаться и на отношении крестьянства к войсковым поставкам. Поэтому, в Бессарабии отказались от разверстки как принципа изъятия хлебных излишков у производителей.

Действительно, если продукты питания требовались для больших масс людей, то элементы принуждения неизменно будут применяться; речь и оценка могут идти разве что о степени такого принуждения и его характере. Хлебные запасы в Бессарабской губернии были достаточны, а вот скота, как и во всей стране, уже не хватало. В январе 1917 г. молдавские крестьяне жаловались, что военные власти оказывали давление на бессарабские земства, которые под видом проверки крупного рогатого скота реквизировали крестьянский скот, снижая его вес и под предлогом будто бы добровольных сделок²⁴. Смысл реквизиции заключался не в отобрании скота, а в его принудительной закупке по твердой цене, что было экономически невыгодно крестьянам. Однако же, интересы фронта требовали именно такой постановки проблемы. Забивать крупный рогатый скот на месте было невыгодно, так как железнодорожный подвоз работал с перебоями, и потому животных, как показывалось выше, и зимой 1917 г. подгоняли к войсковым магазинам своим ходом, гоним. Уполномоченный по заготовке скота, сена и сала в Бессарабской губернии – В. С. Коссович (управляющий местными монастырскими имениями), также подчинялся С. Н. Гербею. Телеграмма из Кишинева в Отдел Заготовок министерства земледелия от 17 февраля 1917 г., показывала: «Бессарабия поставляет на фронт рогатый скот исключительно в живом виде, свиней – в виде консервированных продуктов»²⁵.

Бессарабские уполномоченные и местные властные органы пытались сделать все возможное для решения задачи снабжения Румынского фронта мясом, что представляло особенно важным, так как крестьяне не желали продавать животных по твердым ценам. Следовательно, уполномоченные должны были одновременно решать две взаимоисключающие задачи: не прекращать поставки мяса (скота) фронту и одновременно – не допустить критического падения численности стада в Бессарабской губернии. Так, 18

²³ ГАРФ, ф. 6809, оп. 1, д. 100, л. 1.

²⁴ ГАРФ, ф. 6831, оп. 1, д. 44, л. 320.

²⁵ ГАРФ, ф. 1783, оп. 2, д. 592, л. 188.

января 1917 г. бессарабское губернское земство сообщало С. Н. Гербелью, координировавшему деятельность всех продовольственных органов, что в заседании 11 января по инициативе члена Государственной думы П. В. Синадино «был возбужден вопрос о желательности и необходимости убоя ягнят», дабы не тратить на их откорм овечьего молока, используя последнее для производства не менее ценного животного продукта – сыра. Цель такого проекта – «увеличение производства сыра, ценность которого значительно превышает ценность мяса. Использование же овечьего сыра для нужд армии вполне возможно, отпуская его как пищевое довольствие для тыловых частей. Таким образом, вместо 30 фунтов²⁶ мяса, какое может дать ягненок при сохранении его через лето, можно получить в случае убоя его весной 5 фунтов мяса и до пуда сыра». В губернии в данный момент насчитывается 1 762 137 овец, что дадут весной 1 млн. ягнят. Отсюда следовал тот вывод, что вместо 750 тыс. пуд баранины летом 1917 г., уже в начале весны можно будет взять для армии минимум 125 тыс. пуд мяса и 750 тыс. пуд сыра. Аргумент такой замены подчеркивал не только некоторое увеличение объемов продуктов животного происхождения, но и решение задачи сохранения поголовья крупного рогатого скота в Бессарабии: «мясом ягнят будет заменено мясо яловое, потребляемое населением и, тем самым, будет сохранен рогатый скот, столь необходимый для армии». Просьба – дать разрешение на свободный убой и продажу ягнят во все дни с 20 марта по 1 июня. Сам С. Н. Гербель не мог принять такого решения, не имея для того полномочий, и потому, разделяя мнение земцев, сделал запрос в министерство земледелия. Вплоть до Февральской революции этот вопрос не получал своего разрешения и лишь 27 марта из Петрограда Гербелью ответили, что этот проект не может быть удовлетворен²⁷.

В середине зимы, после затухания активных боевых действий в Румынии, военное интендантство Румынского фронта было озабочено задачей вверенных им армий. Телеграмма снабрума генерала Кияновского С. Н. Гербелью от 16 января 1917 г. просила увеличить подвоз продфуража из Бессарабии: «Ввиду затруднений на румынских дорогах, 4-я [армия] не может получать всего нужного этим путем, а местные средства иссякают, почему имеющийся у Вас наряд ежедневного подвоза гужем этой армии в 56 вагонов необходимо выполнить хотя бы путем чрезвычайных усилий». Кияновский добавлял: «Также очень прошу Вас усилить закупки в пределах Румынии». В. П. Тальгрэн уточнил задачи «Организации Гербеля»: «укажите Вашим уполномоченным на местах войти с ним в связь для получения ближайших по обстановке указаний». В тот же день Кияновский докладывал Сахарову, что «Комиссия по эвакуации румынских рекрутов и войск, сегодня открыла действия. Расположения румынской армии в

²⁶ 1 фунт – 410 граммов.

²⁷ ГАРФ, ф. 1783, оп. 2, д. 578, л. 87, 99.

районе Бессарабской губернии необходимо избежать, вследствие условий подвоза продовольствия армиям фронта. Необходимо указание, должно ли размещение по первому варианту быть произведено во что бы то ни стало, или возможно остановиться на втором варианте, то есть в районе Балты, Ананьева, Елисаветграда». Таким образом, военное интендантство сознавало трудность снабжения войск, когда в Бессарабии, помимо русских корпусов, находились еще и румынские подразделения, реорганизацией которых немедленно по окончании отхода занялась французская военная миссия ген. А. Бертело. Однако, добиться вывода румынских войск вглубь российской территории не удалось: румынский король желал, чтобы его солдаты оставались на фронте. Учитывая недостаток снабжения, спустя немногим более недели, 25 января Сахаров телеграфировал снабруму: «Без подвоза из Одессы армии питаться не могут, поэтому должны приниматься все меры, чтобы поезда с продовольствием отправлялись из Одессы и продвигались по пути без задержек... Снежные заносы на Юго-Западных дорогах не новость и не могут служить оправданием простоя по неделям». К тому же, к концу января закончились и оперативные перевозки резервов, так что ссылки на непогоду не имеют под собой достаточного основания²⁸.

Невзирая на постепенное улучшение организации тыла, ахиллесовой пятой в деле снабжения фронтов, в том числе и Румынского, оставался железнодорожный транспорт. Учитывая, что положение дел с инфраструктурой, вероятнее всего, будет лишь ухудшаться, интендантство выдвинуло идею засева пустующих сельскохозяйственных площадей собственными усилиями в ближайшем войсковом тылу. То есть – для Румынского фронта на территории Румынии и Бессарабии. Рапорт генерала Кияновского и.д. Начальника штаба Верховного Главнокомандующего ген. В. И. Гурко от 22 января 1917 г. просил дать Юго-Западному и Румынскому фронту рабочих для проведения весенних сельскохозяйственных работ. Рапорт констатировал печальный факт: «если район Бессарабской, Херсонской, Екатеринославской и Таврической губерний останется наполовину незасеянным, то в будущем вопрос о продовольствии названных фронтов и местного населения примет чрезвычайно острый характер и потребует принятия исключительных мер и непроизводительной затраты труда и средств на перевозку продовольствия». Для засева полей Кияновский просил 40 тыс. рабочих – военнопленных или инородцев (призванных в Туркестанском военном округе для тыловых работ в прифронтовой полосе уроженцев Средней Азии и Казахстана), к 1 февраля, «дабы не упустить время посева». Просьба была переадресована Ставкой в Главное Управление Генерального Штаба (ГУГШ), в распоряжении которого по действующему законодательству

²⁸ РГВИА, ф. 2086, оп. 1, д. 45, л. 2, 7, 21.

находились военнопленные, распределяемые на различные работы внутри империи. ГУГШ ответило, что лишних пленных нет, так как все имеющиеся пленные уже отправлены на необходимые работы. Свой вариант решения данной проблемы – нехватки рабочих рук, еще 17 января предложил бессарабский губернатор М. М. Воронович: «Необходимо оказать возможное воздействие на румынское правительство и убедить его, в интересах предстоящего продовольствия румынских армий и румынского населения, оказать помощь рабочими руками, дав нам для обработки земель и производства посевов свободных военнопленных и, наконец, просто румынских граждан, ищущих заработка и отхожих промыслов». Другой вариант Вороновича, на случай несогласия румын поделиться пленными, предполагал «ненадежных из этих рабочих послать на сельскохозяйственные работы за Днепр, а оттуда взять в Бессарабию военнопленных югославян или обратить их на окопные работы, сняв соответствующее количество наших рабочих или инородцев». Наконец, губернатор настаивал на применении в сельском хозяйстве труда военнотружущих-тыловиков: «Необходимо разрешить возможно широкое применение к сельским работам труда нижних чинов ополченских дружин, запасных полков и команд выздоравливающих округа, отпуская на эти работы наиболее подготовленных и старательных нижних чинов не подлежащих отправке на фронт с очередными маршевыми ротами»²⁹. Тыловики, как правило старших возрастов (35-43 года) все равно обустраивали тыл Румынского фронта, а значит, их можно было заодно использовать и в посеве яровых, и в уборке озимых. Тем более, что задача снабжения чем дальше тем больше становилась приоритетной. Невзирая на позицию ГУГШ, Румынский фронт сумел все-таки получить для своих нужд хотя бы инородцев: согласно данным Всероссийского Союза земств и городов (Земгора), в середине декабря 1916 г. на Румынском фронте было 40 тыс. инородцев³⁰.

Приведенное выше указание Кияновского на Юго-Западный фронт немаловажно. Организация Гербея, помимо приоритетной задачи снабжения Румынского фронта, помимо того, занималась продовольствованием Юго-Западного фронта, а также выполняла ряд нарядов (поставки по указанию министерства земледелия) в некоторые внутренние и даже прифронтовые (например, Минскую) губернии. Деша Главного интендантского управления в Ставку 16 февраля 1917 г. говорила: «Юго-Западному фронту, ввиду метелей на Южных, Екатерининской, Киево-Воронежской дорогах продвинуть ничего нельзя. На станции Пятихатки застряло 300 вагонов с продовольствием». Поэтому предложено уполномоченному Гербею усилить высылку имеющегося в его распоряжении про-

²⁹ РГВИА, ф. 2005, оп. 1, д. 39, л. 95-96об., 98об.

³⁰ Государственный архив Тульской области, ф. 1295, оп.1, д. 3, л. 454.

довольствия на Юго-Западный фронт³¹. Приведем пример внутреннего снабжения. Телеграмма в Петроград члену Государственной Думы А. С. Салазкину из Рязани от 6 февраля 1917 г.: «Систематическое невыполнение уполномоченными данных Особым Совещанием нарядов и запретительная политика создали в Рязанской губернии критическое положение, принимающее угрожающие размеры и сильно нервующее население». Все закупленное рязанцами продовольствие в соседних регионах либо не выпускалось, либо реквизировалось, а из 675 вагонов пшеничной муки на ноябрь, декабрь, январь – не пришло 618. То есть, уполномоченные других губерний не давали хлеб из своих запасов и не давали делать самостоятельные закупки. Телеграмма подводила черту: «Когда в интересах смягчения обостряющегося мучного кризиса Центромука³² предписала киевскому уполномоченному выпустить нам 28 вагонов муки и последовало также согласие военных властей, то это долгое время игнорировалось Гербелем и когда, наконец, в результате 2-месячной переписки Леонтьев³³ уже согласился выпустить, то железная дорога не дает вагонов и мы все же муки не имеем». То есть ситуация внутри страны: «все бывшие запасы истощились, самостоятельные закупки воспрещены и в то же время назначенные наряды не выполняются и обрекают население на голод»³⁴. К сожалению для внутренних регионов, С. Н. Гербель, как правило, не имел объективной возможности выделить им распределенный министерством земледелия хлеб. Причина тому – снабжение фронта.

Использование тыловиков и кавалеристов на сельскохозяйственных работах в Бессарабской губернии обуславливалось тем, что эти категории военнослужащих непосредственно не находились в окопах, и, по идее, должны были возместить нехватку рабочих рук. 4 февраля 1917г. Кияновский докладывает Сахарову: «На сегодняшнем Совещании Главноуполномоченным министерства земледелия – Гербелем и бессарабским уполномоченным выяснилось, что район, в коем ныне размещен конный корпус графа Келлера, является уже использованным в фуражном отношении, почему дальнейшее его расквартирование там не дает отдыха конскому составу и не облегчит подвоза фронту». Следовательно, 3-й кавалерийский корпус желательно передвинуть в Сорокский и Оргеевский уезды, где и использовать на работах в пустующих имениях молдавских помещиков. В связи с тем, что конский состав требовал немалого количества фуража, а подвоз овса и ячменя из России был затруднен, снабрум добавлял: «Ввиду обилия в Бессарабской губернии кукурузы,

³¹ РГВИА, ф. 499, оп. 3, д. 1698, л. 54.

³² Центральное бюро по мукомолью, образованное 30 июня 1916г. для централизации мукомольного дела в империи.

³³ Уполномоченный министерства земледелия по Киевской губернии.

³⁴ ГАРФ, ф. 579, оп. 1, д. 2227, л. 4-4об.

уполномоченные ходатайствуют разрешить сдавать треть зернового фуража кукурузой, что ветерум³⁵ признает возможным». Дабы наиболее рационально разместить выведенных на отдых в тыл кавалеристов, Кияновский просил Гербея «обследовать Бессарабию для выяснения районов, в коих фураж и корма использованы настолько, что размещение конных частей на отдых невозможно». Уточняя проблему конского состава Румынского фронта, 5 февраля 1917 г. Кияновский сообщал Сахарову: «Для восстановления слабосильных лошадей, пришедших во временную непригодность к службе, требуется устройство на Румынском фронте пунктов, в которых таковые лошади могли бы восстановить свою работоспособность... Устройство пунктов для слабосильных лошадей именно при отделениях конского запаса вызывается не только тем обстоятельством, что для этой цели при отделениях имеются уже почти готовые помещения, но и возможностью теперь же использовать этапные ветеринарные лазареты. Постройка же новых конюшен потребует огромных расходов и продолжительного времени, так как лесной материал пришлось бы добывать вне пределов Херсонской губернии»³⁶.

Суровой зимой 1917 г. на всех фронтах конница выводилась в резерв, так как фуража не хватало, лошади погибали и потому конные части все равно не представляли собой мощного боевого элемента. Требовалось подправить конский состав – особенно это касалось Румынского фронта. Барон П. Н. Врангель вспоминал о районе Кишинева зимы 1917 г.: «Здесь сосредоточивалась большая часть русской конницы с Румынского фронта. Богатая местными средствами, и, главным образом, фуражом, Бессарабия давала возможность нашей коннице занять широкое квартирное расположение и в течение зимнего затишья на фронте подправиться и подкормиться»³⁷. Цены на фуражные продукты зимой 1917 г. – «по коим надлежит рассчитываться с местным населением за реквизируемые продукты», в Бессарабской губернии составляли: овес – 1,63 руб. за пуд, ячмень – 1,28, сено – 80 коп., солома – 40 коп. за пуд³⁸.

Конечно, массивированная скупка продовольствия «Организацией Гербея», уполномоченными, интендантством, войсками, не могла не сказаться в негативном смысле на объемах снабжения местных городов. Если на селе крестьяне, естественно, оставляли себе необходимое количество хлеба, да еще и с запасом, то подвоз продуктов в города почти прекратился, а уполномоченные, прежде всего, сосредоточились на проблемах фронта. Справка о состоянии губерний Одесского военного округа в середине февраля, показывала: «Недостаток продовольственных

³⁵ Главный начальник ветеринарной части Румынского фронта.

³⁶ РГВИА, ф. 2086, оп. 1, д. 45, л. 102-104, 113.

³⁷ Петр Николаевич Врангель. Главнокомандующий, М., 2004, с.111.

³⁸ РГВИА, ф. 2086, оп. 1, д. 70, л. 191.

продуктов и непомерная их дороговизна особенно резко ощущается в различных городах Херсонской и Бессарабской губерний, как ближайших к фронту. Испытывается недостаток зерна и муки во многих городах этих губерний, в том числе и в Одессе, как вследствие крайней затрудненности подвоза, так и ввиду огромных нарядов хлеба, заготовляемого для нужд армии организацией гофмейстера Гербея». Составителями документа подчеркивалось, что уполномоченными было закуплено с сентября 1916 г. по 12 февраля 1917 г. в Бессарабской губернии 5 млн. пуд овса, 2 млн. пуд ржи, 12,5 млн. пуд ячменя и 7 млн. пуд пшеницы. Пояснялось, что «недостаток мяса на рынке и его вздорожание объясняется также постоянными реквизициями скота для нужд армии. В деле недостатка продуктов на рынке и их вздорожании играет немаловажную роль наплыв проходящих [румынских] беженцев, а также сосредоточение в этих двух губерниях большого числа войсковых частей»³⁹.

Незадолго до падения российской монархии, в Ставке наконец осознали угрозу возможного голода на Румынском фронте. Вернувшийся после лечения в Крыму на свой пост Начальник штаба Верховного Главнокомандующего ген. М. В. Алексеев в телеграмме Брусилову и Сахарову от 27 февраля 1917 г., сообщал: «Исключительно острое положение железнодорожного подвоза, могущее поставить армии в крайне тяжелые условия продовольствия, заставляет безотлагательно принять ряд мер к возможному увеличению сильно сократившейся посевной площади губерний прифронтового района, и в частности в пределах Юго-Западного и Румынского фронтов наступающей весной полностью обработать территорию Волынской, Подольской и Бессарабской губерний». Так как армейские части не имели возможности широкого отпуска солдат на работы, в связи с подготовкой весеннего наступления, Алексеев предлагал следующие меры по увеличению числа рабочих рук в прифронтовом районе: 1. «ропуск по домам на период сельскохозяйственных работ всего местного населения, занятого работами и подвозом на армию, то есть совершенное прекращение всех окопных и дорожных работ, а также реквизиции лошадей и повозок»; и 2. «оказание помощи населению в сельскохозяйственных работах войсками». Алексеев присовокуплял, что Верховный Главнокомандующий в курсе проблемы и нацелен на ее скорейшее и масштабное решение: «Государь император признает положение настолько важным, что на докладе военного министра относительно установления времени прибытия новобранцев в запасные полки», положил резолюцию: «Разделяю Ваше мнение об обязательном прибытии всех новобранцев призыва 1919 г. ныне же в запасные части. Мною категорически повелено Начальнику Моего Штаба, чтобы действующая армия пришла на помощь стране в смысле

³⁹ РГВИА, ф. 2005, оп. 1, д. 81, л. 268об.

выделения известного количества нижних чинов от каждой части для сельскохозяйственных работ. Предписываю и вам принять такие же меры в отношении запасных полков, причем допускаю возможность большего увеличения этих нарядов от войск внутренних округов»⁴⁰.

Решать задачу снабжения Румынского фронта и массы беженцев в полной мере пришлось уже после Февраля, новой революционной власти – Временному правительству. Нет данных, что войска Румынского фронта были в существенных масштабах задействованы в сельском хозяйстве Бессарабии (можно говорить лишь об отдельных соединениях – например, Сербском добровольческом корпусе). Однако, избежать голодовки удалось благодаря максимальному изъятию продуктов питания у местного населения, оставляя ему необходимый минимум. Так, в 1916 году отступавшие австрийцы грабили русинское крестьянское население Буковины, вследствие чего русские оккупационные органы были вынуждены организовывать питательные пункты для населения. В свою очередь, в марте 1917 г., когда армии Румынского фронта задыхались от нехватки продовольствия и фуража, русское командование распорядилось изъять все продовольственные излишки у населения. При этом нормы запасов, оставляемых крестьянам Буковины, рассчитывались следующим образом: на одного человека на пять месяцев (до нового урожая) оставлялось 1 $\frac{1}{4}$ пуд зерна и 30 фунтов картофеля; на одну лошадь – 3 фунта зерна в день. В результате, крестьянам в апреле было нечем засеять землю⁴¹. Схожая ситуация складывалась и в пограничных с Румынией уездах Бессарабской губернии. А засея своевременно войска пустовавшую помещичью землю? Тогда, быть может, не пришлось бы оставлять крестьян без семенного фонда.

Каковы же были хлебные ресурсы Бессарабии зимой 1917 г., когда создавался Румынский фронт? Центральный Статистический комитет в ходе и по итогам Всероссийской сельскохозяйственной переписи 1916 г. вел учет видимым – то есть, торговым, рыночным, продаваемым производителями запасам хлеба (со всеми вероятными погрешностями, эти данные представляются достаточно верными). Прежде всего, был учтен остаток хлеба на руках у производителей от урожая 1916 г. к 1 декабря 1916 г., составивший в Бессарабской губернии 1 329 642 пуд ржи, 5 918 827 пуд пшеницы, 10 536 514 пуд ячменя, 22 869 036 пуд кукурузы, 1 267 438 пуд овса. Итого хлеба в зерне – 41 921 457 пудов⁴². Помимо того, в хлебозапасных магазинах⁴³ (то есть, хлеб в деревенских складах, ежегодно

⁴⁰ ГАРФ, ф. 1778, оп. 1, д. 312, л. 68.

⁴¹ Френкин М. С., Революционное движение на румынском фронте 1917г. – март 1918г., М., 1965, с. 58-59, 63.

⁴² РГВИА, ф. 499, оп. 3, д. 1393в, л. 223.

⁴³ Об этом см.: Мацузато К., Сельская хлебозапасная система в России 1864-1917 годы //

обновляемый после урожая, и служащий неприкосновенным резервом на случай голода) находилось 164 991 пудов различных хлебов.

Видимые запасы хлеба в Бессарабской губернии в пудах⁴⁴:

Дата	Рожь	Пшеница	Ячмень	Кукуруза	Овес	Итого хлеба в зерне	Ржаная мука	Пшеничная мука	Всего муки	Всего видимых запасов хлеба
1.10.16	18 163	37 666	661 928	923 431	379 649	2020 840	23 000	130 055	153 055	2 173 845
1.11.16	13 138	50 551	730 301	1085 215	249 034	2128 239	18 900	124 730	143 630	2 271 869
1.12.16	12 521	55 671	397 511	148 365	192 746	806 814	23 700	52 315	76 015	882 829
1.01.17	5 770	16 140	237 330	263 724	109 815	632 779	190	23 735	23 925	656 704
1.02.17	7 823	150 452	238 138	664 981	124 135	1185 529	-	8 020	8 020	1 193 549
1.03.17	3 255	81 464	48 370	571 852	102 431	807 372	8 640	19 205	27 845	835 217

Из приведенной таблицы видно, как падают торговые запасы хлебов к началу 1917 г., немного поднимаясь к весне, в связи с массовыми закупками хлеба войсковыми и закупочными организациями уже по «средним» (между твердыми и рыночными) ценам, что побудило крестьян отправить часть своего хлеба на рынок. Однако, разница между количеством хлеба в Бессарабской губернии между объемом на 1 октября 1916 г. в сравнении с 1 марта 1917 г. составляет 2,5 раза. Вот эти более миллиона пудов хлеба Бессарабской губернии в основной своей массе и достались Румынскому фронту.

Таким образом, тяжелой по своим климатическим условиям зимой 1916/1917 г. ставшая в результате поражений в Румынии ближайшим тылом Румынского фронта Бессарабская губерния Российской империи сыграла важнейшую роль в деле снабжения продовольствием и фуражом русско-румынских войск и румынских беженцев. Продовольственные органы Бессарабии во главе с уполномоченными Особого Совещания по продовольственному делу и министерства земледелия различного уровня и полномочий – С. Н. Гербелем, М. М. Вороновичем, К. А. Мими, В. С. Коссовичем – выполнили поставленную перед ними нелегкую задачу продовольствования нового фронта. Нехватка транспортных мощностей и слабость инфраструктуры в пограничной полосе между Россией и Румынией не позволили в должной мере обеспечить питанием солдат, однако удалось и не допустить голодовок. Хлебные запасы производящей Бессарабской губернии стали тем ресурсом, что выправил крайне неблагоприятно складывавшуюся в смысле продфуражного обеспечения обстановку на Румынском фронте. В то же время, оккупировавшие Румынию и захватившие ее запасы австро-болгаро-германские войска

Отечественная история, 1995, №3.

⁴⁴ Составлено по: РГВИА, ф. 499, оп. 3, д. 1393в, лл. 3, 32, 87, 123, 161, 222об.

были обеспечены питанием в надлежащей мере. Так, сообщение российского представителя при румынском командовании полковника В. А. Палицына из Ясс о неприятеле с показаний перебежавшего линию фронта румынского журналиста Бодеану, подчеркивало: «Кормят германские войска обильно, благодаря захвату припасов»⁴⁵.

Summary

Despite severe climatic conditions of the winter of 1916/1917, Bessarabia played a crucial role in the supply with food and fodder of Russian-Romanian troops and Romanian refugees. Food authorities of Bessarabia accomplished their difficult task of provisioning of the new front. Shortage of the transport capacity and poor infrastructure in the border zone between Russia and Romania did not allowed to adequately provide meals for soldiers, but it was succeeded to prevent starvation. Stocks of Bessarabia, a grain producing gubernia, became the resource that salvaged the extremely unfavorable situation in terms of food and fodder on the Romanian front. At the same time, the Austro-Bulgarian-German troops that occupied Romania and capture it reserves were provided with food to the required extent.

⁴⁵ РГВИА, ф. 2000, оп. 1, д. 2956, л. 18.

Constantin Ungureanu*

BUCOVINA ÎN TIMPUL PRIMULUI RĂZBOI MONDIAL. PROIECTE DE DEZMEMBRARE TERITORIALĂ

Pretenții teritoriale și proiecte de împărțire a Bucovinei, în primii ani de război

În perioada stăpânirii austriece, în Bucovina s-au produs profunde modificări social-economice, etno-demografice, politice și culturale, cu consecințe deosebite pentru populația din acest ținut. La începutul sec. al XX-lea Bucovina devenise o provincie multiethnică și multiconfesională, în care nicio etnie nu constituia o majoritate absolută. Potrivit recensămintelor oficiale austriece din anii 1880-1910, românii bucovineni erau devansați numeric de ucraineni și constituiau doar ceva mai mult de o treime din totalul populației.

Ultimul recensământ austriac, din 1910, a înregistrat 794.945 de locuitori în Bucovina, inclusiv 305.222 (38,4%) vorbitori de ucraineană, 273.216 (34,4%) de română, 168.779 (21,2%) de germană (inclusiv, cca. 95 mii evrei), 36.217 (4,5%) polonezi, 10.389 (1,3%) maghiari¹. Patru districte din nord-vestul Bucovinei erau locuite în mare majoritate de ucraineni, precum și de un număr mic de evrei și polonezi. Districtele cu populație mixtă din partea centrală a Bucovinei (Cernăuți – rural, Siret și Storojineț) erau populate în majoritate de români și ucraineni, dar și de mulți evrei, germani sau polonezi. În restul districtelor din sudul Bucovinei, majoritatea populației era românească, dar erau și multe sate germane, câteva locuite de maghiari și polonezi. Majoritatea locuitorilor din localitățile urbane erau germani și evrei, urmași de români, ucraineni și polonezi. În capitala Bucovinei, din totalul de 85.458 de locuitori, 41.360 (48,4%) erau germani și evrei, 15.254 (17,8%) ucraineni, 14.893 (17,4%) polonezi și 13.440 (15,7%) români². Astfel, consecința cea mai nefastă a stăpânirii austriece de 144 de ani a Bucovinei, a fost înstrăinarea etnică și lingvistică a acestui vechi pământ din Țara Moldovei, românii devenind o minoritate etnică, constituind ceva mai mult de 1/3 din totalul populației.

În vara anului 1914 a izbucnit Primul Război Mondial, care a grăbit descompunerea Austro-Ungariei. Timp de 140 de ani, din 1774 până în 1914, în Bucovina nu s-au desfășurat operațiuni militare, populația din acest teritoriu bucurându-se de o viață pașnică și de o dezvoltare economică, mai ales în ultimele decenii

* **Constantin Ungureanu**, doctor în istorie, cercetător științific coordonator la Institutul de Istorie al AȘM.

¹ *Die Ergebnisse der Volkszählung vom 31 Dezember 1910 im Herzogthume Bukowina*, în *Mitteilungen des statistischen Landesamtes des Herzogthums Bukowina*, vol. XVII, Czernowitz, 1913, p. 55.

² *Ibidem*, p. 57.

de stăpânire austriacă. În schimb, în timp de patru ani de război, Bucovina a fost afectată grav de operațiunile militare, fiind de trei ori ocupată parțial de armatele țariste, care s-au menținut în cea mai mare parte a Bucovinei până în august 1917. Acțiunile militare au adus mari pagube economiei și populației Bucovinei.

Situată în estul imperiului, Bucovina a reprezentat în timpul războiului un mare interes pentru statele din zonă. Monarhia Austro-Ungară dorea păstrarea și chiar extinderea provinciei cu teritorii din nordul Basarabiei (în special, ținutul Hotin) și nordul Moldovei. Rusia, mizând pe elementul slav din Bucovina și urmărind interese geostrategice, pretindea obținerea întregii provincii sau, cel puțin, a părții de nord a acesteia. Guvernul de la București, apelând la dreptul istoric și criteriul etno-demografic, dorea integrarea întregului ținut la România.

La începutul sec. al XX-lea, mișcarea națională ucraineană din Bucovina a început să se transforme treptat într-o mișcare politică, care revendica o parte din teritoriul acestei provincii. La Lvov, ucrainenii au întemeiat un partid național-democrat, care cerea ca teritoriul locuit de ruteni din Austria (estul Galiției și o parte importantă din Bucovina) să formeze o provincie distinctă, cu o largă autonomie administrativă și legislativă. Obiectivul final era reunirea tuturor pământurilor locuite de ucraineni în cadrul unei Ucraine habsburgice.

Odată cu izbucnirea războiului s-a intensificat activitatea politică a rușinilor din Austro-Ungaria, care doreau, pentru început, constituirea unei Ucraine Mici, alcătuită din Galiția Orientală, Bucovina de nord-vest și Rusia Subcarpatică. Ei revendicau mai mult de jumătate din teritoriul Bucovinei, până la râul Siret, inclusiv orașele Cernăuți, Siret și Storojineț.

Simultan cu propaganda ucraineană, dar în opoziție cu ea, încă înainte de izbucnirea războiului, în Galiția și Bucovina exista și o mișcare panrusă, care revendica practic aceleași teritorii din Austro-Ungaria (estul Galiției, nord-vestul Bucovinei și Rusia Subcarpatică), dar pentru unirea acestora la Imperiul Rus. Această mișcare prorusă s-a intensificat mai ales în timpul războiului, fiind încurajată de succesele militare ale armatei țariste pe fronturile din Galiția și Bucovina. Mișcarea panrusă revendica un teritoriu din Bucovina, care să cuprindă în hotarele sale orașul Siret, apoi râul Siret până la Storojineț, iar de acolo Cosciuia, Straja, Putna, Sucevița, Cacica, Humor, Cârlibaba etc.³ Astfel, atât mișcarea panucraineană, cât și mișcarea panrusă, revendicau cea mai mare parte din nordul și vestul Bucovinei, inclusiv teritoriul dintre râurile Prut și Siret, cu orașele Cernăuți, Storojineț și Siret.

Memoriul lui Iancu Flondor despre hotarele Bucovinei

La începutul războiului, după ce orașul Cernăuți și o parte importantă din nordul Bucovinei a fost ocupată de armata țaristă, în capitala provinciei s-a constituit un comitet rutean, care sprijinea revendicările Rusiei în acest teritoriu. Marele om politic bucovinean Iancu Flondor, care a rămas în Bucovina, în

³ Ion Nistor, *Problema ucraineană în lumina istoriei*, Rădăuți, 1997, p. 183.

localitatea sa natală Storojineț, a aflat despre constituirea acestui comitet rutean și despre intențiile acestuia de a revendica Bucovina dintre râurile Prut și Siret ca un teritoriu locuit în majoritate de ucraineni. Pentru a combate aceste pretenții ale ucrainenilor, Iancu Flondor a întocmit, în februarie 1915, un memoriu, intitulat *Memoriu privitor la fruntariile Bucovinei*. În acest memoriu, el demonstra drepturile românilor asupra teritoriului Bucovinei dintre Prut și Siret din punct de vedere istoric, etnografic, economic și cultural.

Acest memoriu a fost trimis, prin Ion Mavrocordat, președintelui Consiliului de Miniștri al României, Ion I. C. Brăteanu, pentru a-l informa despre intențiile Rusiei de a revendica Bucovina până la râul Siret. Totuși, nu este clar dacă acest memoriu a ajuns la Ion I. C. Brăteanu. Din nota, anexată la memoriu și scrisă în decembrie 1939 de Șerban Flondor, reiese că acesta a fost înaintat lui Ion I. C. Brăteanu, dar în 1916 a intrat în posesia contelui Ottokar Czernin, cancelarul Austro-Ungariei, și a servit ca bază pentru intentarea, de către autoritățile austriece, a unui proces împotriva lui Iancu Flondor, la Curtea Marțială de la Lvov⁴.

Iancu Flondor constata, în memoriul său, că trei premise mai importante vor determina stabilirea noilor hotare ale Bucovinei: a) principiul naționalităților; b) chestia apărării, pentru viitor, a principiului menționat; c). asigurarea prosperității economice a Bucovinei în noile sale hotare. El practic accepta că teritoriul Bucovinei, situat la nord de râul Prut, va fi pierdut, dar susținea că restul provinciei, în special teritoriul dintre Prut și Siret, trebuia „să fie considerat ca o parte integrală a revendicărilor noastre”⁵. Astfel, cu un an și jumătate înainte de încheierea tratatului secret între România și țările Antantei, Iancu Flondor admitea că viitorul hotar al Bucovinei va fi stabilit pe Prut.

Iancu Flondor admitea în memoriul său faptul că partea muntoasă din vestul Bucovinei e locuită de o populație compactă ruteană și constata că „pentru cazul extrem și ca *ultima ratio* ar fi cu mult mai favorabil de a renunța la „munții ruteni” decât la teritoriul conțențios dintre Prut și Siret”⁶. El demonstra cu exemple concrete că recensământul austriac din 1910 nu reflecta adecvat naționalitatea populației Bucovinei, remarcând că principiul etnic este mult mai corect reflectat în listele alegătorilor, întocmite în toamna anului 1910, conform noii legi electorale, bazată pe votul universal și pe cercuri electorale naționale. Sunt date ca exemple comunele Cuciurul Mare, Mihalcea și Camena de lângă Cernăuți, în care recensământul oficial a înregistrat numai 40,9%, 31,6% și respectiv 0,5% vorbitori de română, dar totodată, peste 80% din alegătorii acestor sate s-au înscris în listele electorale românești⁷.

⁴ Arhivele Naționale București, Fond Iancu Flondor, inv. 945, dosar 15, f. 7.

⁵ *Ibidem*, f. 2.

⁶ *Ibidem*, f. 3.

⁷ *Ibidem*, f. 4; Constantin Ungureanu, *Memoriul lui Iancu Flondor, din anul 1915, despre hotarele Bucovinei*, în *Analele Bucovinei*, anul X, 2/2003, p. 501.

Memoriul respectiv cuprinde și un tabel statistic despre populația localităților din teritoriul Bucovinei, situat între râurile Prut și Siret, până la pârâul Brusnița. Structura etnică a localităților din acest tabel nu este prezentată conform recensământului oficial, ci este calculată în baza listelor electorale din anul 1910, fiecare familie fiind considerată de aceeași etnie cu capul de familie din lista electorală corespunzătoare. Potrivit calculelor sale, în cele 48 de localități din teritoriul respectiv (inclusiv orașul Cernăuți), locuiau 183.390 de persoane, dintre care 64.643 de români, 46.044 ruteni și 72.703 locuitori de altă etnie. Dacă se exclud datele pentru Cernăuți, atunci în celelalte 47 de localități trăiau 100.830 de persoane, inclusiv 50.201 (49,8%) români, 33.713 (33,4%) ucraineni și 16.916 (16,8%) de alte naționalități, în principal germani, evrei și polonezi⁸.

Acest teritoriu avea o suprafață de 109.743 ha, dintre care 50.413 ha aparțineau marilor proprietari. În acest teritoriu al Bucovinei existau doar câțiva mari proprietari de origine poloneză, evreiască sau armeană, restul moșiilor aparținând unor proprietari români (cunoscutelor familii Flondor, Grigorcea, Vasilco, Niculiță-Popovici, Hurmuzachi ș.a.). Moșiile Fondului Bisericesc din 12 sate erau considerate de asemenea de origine română⁹.

Așadar, încă la începutul anului 1915, Iancu Flondor demonstra că populația din teritoriul dintre râurile Prut și Siret al Bucovinei era predominant românească, iar pretențiile ucrainenilor sau ale Rusiei asupra teritoriului respectiv ca unul locuit în majoritate de ruteni, erau nefondate. Iancu Flondor menționa în memoriul său că, în cazul în care nu se va putea obține întreaga Bucovină, în nici un caz să nu se cedeze teritoriul dintre Prut și Siret cu orașul Cernăuți. El rezuma esența celor arătate în memoriul său în câteva cuvinte tranșante: „fără Prutul ca frontieră, nicio învoire”¹⁰.

Proiecte austriece de cedare parțială a Bucovinei României

Declanșarea războiului a acutizat și mai mult contradicțiile puterilor beligerante în privința Bucovinei. Mersul evenimentelor arătau tot mai clar că, după război, Bucovina nu-și va păstra statutul de ducat autonom în componența Austro-Ungariei și înseși hotarele provinciei erau puse sub semnul întrebării. Încercând să atragă România în război de partea sa, atât Rusia, cât și Austria, promiteau importante concesiuni teritoriale, inclusiv din Bucovina. Diplomația austriacă, în încercarea de a atrage România de partea sa în război, promitea drept recompensă Basarabia, dar și unele concesiuni teritoriale în sudul Bucovinei.

La începutul războiului, diplomația austriacă a luat în calcul mai multe scenarii ale evoluției situației în război, inclusiv ca în cazul unei conjuncturi nefavorabile, să accepte cedarea unei părți din sudul Bucovinei către România. La Arhivele Naționale din București se păstrează copia unui document foarte

⁸ Constantin Ungureanu, *Memoriul lui Iancu Flondor ...*, p. 506.

⁹ *Ibidem*, p. 507.

¹⁰ *Arhivele Naționale București*, Fond Iancu Flondor, inv. 945, dosar 15, f. 7.

valoros, care conține însemnările despre convorbirile privind Bucovina, desfășurate la 5, 7 și 8 iunie 1915, la Ministerul de Externe de la Viena. Documentul respectiv cuprinde trei variante ale unor posibile cedări teritoriale în Bucovina, care, în dependență de conjunctură, puteau fi luate ca bază pentru negocieri. La acest text este atașat un tabel, în care sunt prezentate districtele judecătorești cu populație majoritar românească și cele unde românii constituiau o minoritate importantă, apoi trei combinații cu lămuriri statistice pentru cele trei variante de cedare parțială a Bucovinei¹¹. Calculele statistice s-au făcut pe baza ultimului recensământ austriac din 1910, deși acesta nu reflecta structura etnică a populației, ci limba de conversație a locuitorilor Bucovinei. Calculele pentru districte coincid cu rezultatele recensământului din 1910, dar informațiile statistice mai concrete pe localități sunt valabile pentru recensământul din 1900, ceea ce provoacă anumite inexactități.

Experții austrieci din Viena, în discuțiile privind eventualele cedări teritoriale în Bucovina, propuneau trasarea viitoarei frontiere de-a lungul unor râuri. Astfel, primele două variante prevedeau ca linia nordică a teritoriului cedat să coincidă cu cursul râului Suceava, până la hotarul cu districtul Suceava. Ultima variantă accepta ca frontieră linia Siretului, până la hotarul cu districtul Vijnița. În toate aceste cazuri nu se ținea cont de specificul așezării localităților românești pe cursul superior al râurilor Suceava și Siret, unde mai multe sate se întindeau pe ambele maluri ale râurilor respective.

Conform variantei I, experții austrieci propuneau să fie cedate României districtele judecătorești Suceava, Gura Humorului și Solca, precum și partea districtului judecătorec Rădăuți, așezată pe malul drept al râului Suceava. În acest caz, Austria ar fi cedat un teritoriu cu suprafața de cca. 1.289,03 km², unde locuiau cca. 181.176 persoane, dintre care 119.277 (65,8%) români, 42.954 germani și evrei, 10.441 ucraineni, 5.586 polonezi, 2.807 maghiari și 187 de alte etnii. Era vorba de o zonă de deal și de câmpie din sud-estul Bucovinei, cu populație densă și terenuri fertile, care cuprindea orașele Suceava, Rădăuți și Gura Humorului. Dacă ar fi fost aplicată această variantă, atunci s-ar fi cedat 90 de localități, iar la Bucovina ar fi rămas 245 de localități¹².

Varianta II prevedea cedarea, în afară de teritoriul din varianta I, și a districtelor judecătorești Stulpicani, Câmpulung și Vatra Dornei (cu excepția comunei Cărlibaba), situate în partea muntoasă din sud-vestul Bucovinei. În acest caz, Austria ar fi cedat un teritoriu cu suprafața de cca. 3.595,89 km², care era populat de cca. 240.165 de locuitori, inclusiv cca. 152.365 (63,4%) români, 60.880 germani și evrei, 17.674 ucraineni, 6.272 polonezi, 2.813 maghiari și 237 de alte etnii. Diplomații austrieci considerau că, în cazul acestei variante s-ar ajunge la

¹¹ *Arhivele Naționale București, Fond Microfilme Austria, inv. 902, rola 5, pachet IX, p. 577-589 (extras din Haus-, Hof- und Staatsarchiv Wien, Politisches archiv I, Karton 818).*

¹² Constantin Ungureanu, *Trei variante austriece, din anul 1915, de cedare parțială a Bucovinei României*, în *Analele Bucovinei*, anul X, 1/2003, București 2003, p. 149, 152.

cedarea completă a districtelor judecătorești cu populație majoritar românească, iar la Austria ar mai fi rămas districtele judecătorești Cernăuți, Boian, Storojineț, Ciudei și Siret, care cuprindeau și populație românească. În cazul acceptării acestei variante, Austria ar fi cedat 118 localități, iar la Bucovina rămâneau 217 localități¹³.

Dacă ar fi fost aplicată în practică prima sau a doua variantă, atunci satele de pe malul drept al Sucevei din districtul Rădăuți (Karlsberg, Putna, Vicovu de Jos, Voitinel, Gălănești, Frătăuții Vechi, Satu Mare, Bădeuți, Milișeuți și colonia maghiară Andrasfalva) ar fi revenit României, iar cele de pe malul stâng al râului (Straja, Vicovu de Sus, Bilca, Frătăuții Noi, Costișa și coloniile maghiare Hadikfalva și Istensegits) ar fi rămas în continuare în componența Austriei, fiind despărțite astfel Vicovul de Sus de Vicovul de Jos, Frătăuții Noi de Frătăuții Vechi sau colonia maghiară Andreasfalva de alte două sate maghiare, Hadikfalva și Istensegits.

Experții austrieci au luat în calcul și aplicarea unei variante mai radicale, când aproape jumătate din suprafața Bucovinei ar fi urmat să fie cedată României. În acest caz, Austria ar fi cedat în întregime districtele judecătorești Câmpulung, Gura Humorului, Rădăuți, Solca, Stulpicani și Vatra Dornei (fără satul Cârlibaba), precum și părți din districtele Ciudei, Siret și Storojineț, situate pe malul drept al râului Siret. Această cedare corespundea cu linia râului Siret, până la hotarul cu districtul Vijnița. Potrivit acestei variante, suprafața cedată avea o suprafață de 5.115 km², în care existau 161 de localități cu o populație de cca. 346.917 locuitori, dintre care 209.651 (60,4%) români, 80.296 germani și evrei, 36.995 ucraineni, 9.786 polonezi, 9.785 maghiari și 294 de alte etnii. În cazul aplicării acestei variante, la Austria mai rămânea un teritoriu din Bucovina cu o suprafață de 5.327,04 km² și 174 de localități, populate de 448.012 locuitori, dintre care 267.106 (59,6%) ucraineni, 88.555 (19,8%) vorbitori de limbă germană, 63.603 (14,2%) români, 26.424 (5,9%) polonezi, 606 maghiari și 792 persoane de alte etnii¹⁴.

În cazul aplicării celei de a treia variantă, noua frontieră ar fi dezmembrat mai multe sate românești, precum Ropcea, Iordănești, Carapciu, Prisăcăreni, Camenca, dar și orașul Storojineț. De asemenea, la Austria ar fi rămas mai multe sate românești din districtul Siret (Dimca, Oprișeni, Poieni, Privorochia, Sinăuți de Sus, Tereblecea), situate toate chiar la hotar cu România, dar și mai multe sate românești din apropierea orașului Cernăuți.

Experții austrieci considerau că varianta a treia se apropia cel mai mult de o departajare a Bucovinei după criteriul naționalităților, pentru că prin aceasta s-ar fi ajuns la cedarea întregului teritoriu lingvistic compact românesc. Ei acceptau că în afara acestor combinații mai rămânea districtul judecătorec cu populație majoritar românească Boian, dar acest district era teritorial despărțit de restul

¹³ *Ibidem*, p. 150, 152.

¹⁴ *Ibidem*, p. 150, 153.

spațiului lingvistic românesc din Bucovina, fiind situat la nord de râul Prut, la hotar cu Basarabia și în imediata apropiere de capitala Bucovinei.

În cadrul acestor discuții secrete, diplomații austrieci constatau că restul Bucovinei rămasă la Austria ar fi suportat imense consecințe economice, politice și culturale și cu greu și-ar mai fi păstrat un statut de autonomie. Ei menționau următoarele: „Dacă nici a treia variantă nu și-ar atinge scopul, atunci s-ar putea pune în discuție, ca un următor pas, doar cedarea întregii provincii; dar, de asemenea, dacă ar trebui să se ajungă la o cedare teritorială pe baza uneia din cele trei variante, atunci nu putem ține în secret faptul că restul Bucovinei, rămasă la monarhie, cu greu ar mai putea să existe în continuare ca un ducat autonom și probabil că ar trebui să fie alipită la unul din teritoriile administrative învecinate. În urma unei astfel de alipiri, Cernăuțiul, care ar înceta să mai fie capitală și ar rămâne doar ca un centru al unui teritoriu administrativ incomparabil mai mic, ar avea de suportat, fără îndoială, pierderi importante ca centru universitar și cultural german”¹⁵.

Mersul evenimentelor din timpul războiului au zădărnicit speranțele autorităților austriece de a atrage România în război de partea lor, iar discuțiile privind eventualele cedări teritoriale în Bucovina nu au găsit vreo aplicare. Totuși, însuși faptul elaborării acestor variante secrete de cedări teritoriale denotă că, chiar și după 140 de ani de stăpânire austriacă, autoritățile de la Viena recunoșteau caracterul românesc al Bucovinei și dreptul României de a obține, cel puțin, o parte din această provincie, populată compact de români.

Proiecte rusești de anexare a Bucovinei

Imediat după izbucnirea războiului, autoritățile ruse au încercat să atragă România în război de partea lor, promițând în schimb susținerea pentru revendicările teritoriale față de Austro-Ungaria. La 18 septembrie / 1 octombrie 1914, la Petrograd a fost semnat un acord secret româno-rus, potrivit căruia României i se recunoștea dreptul de a reuni „părțile din Austro-Ungaria, locuite de români”. Relativ la Bucovina, acordul stabilea că, în calitate de bază la delimitarea teritoriilor ce urmau să revină sub suzeranitatea României sau Rusiei, trebuia să servească principiul naționalităților¹⁶. Totuși, acordul respectiv nu preciza mai exact cum urma să fie împărțită Bucovina.

În timpul războiului au fost elaborate și câteva proiecte rusești de anexare a Bucovinei la Imperiul Rus. Primul proiect de încorporare a întregii Bucovine la Rusia a fost propus de general-locotenentul F. Vebel. El a fost comandantul corpului de armată, care la sfârșitul anului 1914 ocupase aproape toată Bucovina. La mijlocul lunii ianuarie 1915, prin intermediul unei scrisori confidentiale, F. Vebel a înaintat superiorilor săi un proiect de anexare a întregii Bucovine la Imperiul Rus. Deși îi erau cunoscute condițiile acordului secret româno-rus, F.

¹⁵ *Ibidem*, p. 151.

¹⁶ *România în anii primului război mondial*, vol. I, București, 1987, p. 103-104.

Vebel considera că trasarea hotarului pentru o împărțire în două a Bucovinei ar fi fost foarte dificil de realizat, fiindcă în sudul Bucovinei era prezent „un amestec de etnii”. Deaceia el insista ca sudul Bucovinei să fie în întregime alipit la Rusia¹⁷.

Generalul Vebel prezenta și argumente de ordin militar în favoarea proiectului său. El considera că România în decursul a cinci luni (de la semnarea acordului din septembrie 1914) a avut deplina posibilitate de a ocupa cu armatele sale acea parte a Bucovinei, care o interesa. Deoarece România nu a făcut această intervenție, iar armata rusă ocupase și cea mai mare parte a sudului Bucovinei cu prețul a multor vieți omenești, Vebel considera firesc să fie revenit și acest teritoriu de către Rusia¹⁸.

Al doilea proiect de anexare a Bucovinei la Rusia țaristă a fost propus de D. N. Vergun, unul din principalii experți la Ministerul Afacerilor Externe a Rusiei în chestiunea Bucovinei și Galiției. Acest document a fost elaborat după semnarea tratatului secret de la București din august 1916, prin care țările Antantei recunoșteau dreptul României asupra Bucovinei până la râul Prut. Autorul proiectului insista ca Cernăuțiul cu o parte a Bucovinei să rămână în posesia Rusiei. În viziunea lui Vergun, Cernăuțiul urma să joace un rol deosebit în realizarea planurilor rusești din România. O atenție deosebită se acorda Facultății de Teologie ortodoxă de la Universitatea din Cernăuți, prin intermediul căreia se dorea atragerea românilor și a altor popoare ortodoxe din Balcani în sfera de influență a Rusiei¹⁹.

La sfârșitul anului 1916, A. Gherovsky și arhiepiscopul Harkovului Antoniu au mai elaborat un proiect de încorporare a întregii Bucovine la Rusia țaristă. Autorii acestui proiect pretindeau că „Rusia creștină, ca apărătoare a popoarelor creștine din Peninsula Balcanică, dispunea de dreptul absolut de a primi întreaga Bucovină”. Conform acestui proiect rusec, anexarea Bucovinei ar fi permis Rusiei să țină sub un control permanent Moldova, Transilvania, cât și întreaga Românie. O atenție deosebită se acorda din nou Facultății de Teologie ortodoxă din Cernăuți, unde urmau să vină la studii cât mai mulți tineri din România și din alte state balcanice, care să fie educați în spiritul dorit de Rusia. Astfel, autorii proiectului respectiv acordau Bucovinei, datorită situației sale geografice, o mare importanță sub raport strategic pentru promovarea expansiunii țarismului rus în România și în alte țări ortodoxe din Balcani. Se aduceau și argumente de ordin economic pentru încorporarea întregii Bucovine la Rusia. După părerea autorilor acestui proiect, în teritoriul bucovinean, care conform Tratatului din august 1916 trebuia să intre în componența României, era concentrat grosul avuției naționale a Bucovinei, în zona muntoasă din sud-vestul provinciei erau

¹⁷ Ion Varta, *Proiecte rusești de anexare a Bucovinei în perioada primului război mondial*, în *Cugețul*, Nr. 2/1993, Chișinău, 1993, p. 37.

¹⁸ *Ibidem*, p. 37-38.

¹⁹ *Ibidem*, p. 38.

zăcăminte de cărbune, petrol, sare, fier, iar Fondul Bisericesc ortodox avea cele mai întinse posesiuni de pădure anume în sudul Bucovinei²⁰.

Autorii acestui document mai menționau că, după alipirea teritoriilor românești din fosta Austro-Ungarie la România, „toate pretențiile românilor se vor referi la Basarabia”, iar Rusia, după eliberarea românilor de sub jugul austro-ungar „în ochii românilor se va transforma din dușman principal în unicul dușman”. Astfel, autorii acestui proiect susțineau că, dacă se accepta cedarea Bucovinei la România, Rusia risca să piardă și Basarabia²¹.

Toate cele trei proiecte rusești elaborate în anii 1915-1916 demonstrează că, în cazul unui război victorios, Rusia ar fi anexat cea mai mare parte a Bucovinei cu orașul Cernăuți, fără a respecta condițiile de intrare a României în război de partea Antantei. Evoluțiile ulterioare din Imperiul Rus au zădărnicit realizarea, la acea etapă, a proiectelor de anexare a Bucovinei. Însă, ceea ce nu a reușit Rusia țaristă în timpul Primului Război Mondial, a înfăptuit URSS în anul 1940, când erau ocupate Basarabia, nordul Bucovinei și ținutul Herța.

Intrarea României în război și situația din Bucovina

După declanșarea războiului, în 1914, România a reușit timp de doi ani să-și păstreze neutralitatea, dar autoritățile de la București au negociat cu reprezentanții țărilor beligerante condițiile de intrare în război, în speranța de a recupera cel puțin o parte din teritoriile locuite de românii din Monarhia Austro-Ungară sau din Rusia Țaristă. În urma unor tratative îndelungate, la 4/17 august 1916, a fost semnat la București un tratat secret între România și țările Antantei, prin care Franța, Anglia și Rusia recunoșteau drepturile României asupra teritoriilor românești din Transilvania, Banat, Crișana, Maramureș și Bucovina. Acest tratat secret prevedea, la art. IV, că „linia de hotar va începe de la Prut, de la un punct al frontierelor actuale între Rusia și România, aproape de Novosulița și va urca râul până la granița Galiției, la întâlnirea Prutului cu Ceremușul. De aici va urma frontiera dintre Galiția și Ungaria până la punctul Steag, cota 1655 ...”²². Astfel, Rusia își moderase pretențiile sale asupra acestei provincii și, prin respectivul tratat, acceptase ca, în cazul unui război victorios, să obțină doar Bucovina dintre Prut și Nistru, restul teritoriului, inclusiv orașul Cernăuți, urmând să se unească cu România. Prevederile acestui tratat secret în privința Bucovinei coincideau practic cu condițiile expuse de Iancu Flondor în memoriul său din februarie 1915, în care se insista să nu se semneze nicio înțelegere fără acceptarea râului Prut ca viitor hotar în Bucovina.

În timpul războiului Bucovina a fost grav afectată de operațiunile militare, fiind de trei ori ocupată parțial de armatele țariste, care s-au menținut în cea mai mare parte a Bucovinei până în august 1917. Acțiunile militare au pricinuit mari

²⁰ *Ibidem*, p. 38-39.

²¹ *Ibidem*, p. 39.

²² Pavel Țugui, *Bucovina. Istorie și cultură*, București, 2002, p. 308.

pagube economiei și populației Bucovinei. Cele mai mari distrugerii s-au produs în satele din zona dintre Prut și Nistru, mai ales la hotarul cu Basarabia, unde au avut loc cele mai violente confruntări militare.

Între timp, în Rusia s-a produs revoluția bolșevică, în decembrie 1917 a fost semnat un armistițiu, iar la 3 martie 1918 s-a încheiat la Brest-Litovsk o pace separată între Rusia și Puterile Centrale. La începutul anului 1918, Rada de la Kiev a proclamat independența Ucrainei, revendicând și teritoriile, locuite de ucraineni din Galiția, Bucovina, Basarabia și Maramureș. Austria, însă, dorea păstrarea teritoriilor sale din est, dar era de acord să unească teritoriile ucrainene din Galiția și Bucovina într-un regat autonom. La 9 februarie 1918, reprezentanții Ucrainei și Austriei au semnat la Brest-Litovsk un tratat secret, prin care Austro-Ungaria urma să primească o cantitate însemnată de cereale, în schimb autoritățile de la Viena se obligau să formeze o nouă provincie austriacă, care să cuprindă partea de est a Galiției, locuită preponderent de ucraineni, și Bucovina. Însă, din cauza opoziției deputaților polonezi și a evenimentelor din timpul războiului, această problemă nu a ajuns să fie discutată în Parlamentul de la Viena.

Totodată, încă în anul 1917, cea mai mare parte a României a fost ocupată de armatele germane și austro-ungare, iar guvernul de la București s-a mutat temporar la Iași. În aceste împrejurări, la 5 martie 1918 a fost semnată o pace preliminară la Buftea, iar armata română s-a retras din unele teritorii, inclusiv din districtele Suceava și Siret din sud-estul Bucovinei. La 7 mai 1918 era semnat tratatul de pace de la București, prin care România renunța la teritoriile românești din Austro-Ungaria, iar teritoriul Bucovinei urma să fie mărit cu o parte din ținutul Hotin, cu zona Herței din județul Dorohoi și cu zona Dornei din România. În urma semnării acestui tratat, România pierdea aproape 6 mii de km², dintre care cca. 600 km² urmau să fie incluși în componența Bucovinei lărgite²³.

Articolul XI al acestui tratat descria hotarul din zona de munte a României, care urma să fie rectificat în favoarea Austro-Ungariei. În zona de sud a Bucovinei se prevedea că viitorul hotar va trece „... la 2 km la sud de Păișeni, peste litera N din cuvântul Păișeni, peste litera O din cuvântul Moldova, peste litera L din cuvântul Cornul Luncii, peste marginea de est a localității Rotopănești și peste marginea de sud de Mihăiești...”, iar la est de orașul Siret, frontiera urma să fie trasată „pe la marginea est de Talpa, pe la marginea est de Călinești, punctul 396, 402 la ½ km la est de Dersca, peste punctul 189, 198, 332, 304, fântâna cu cumpănă de la 1 km la sud-vest de punctul 311, pe marginea est a Baranca, pe la marginea est de Filipăuți, punctul 251, până la Prut la 1 km la est de Lunca”²⁴. Noua linie de hotar urma să fie delimitată la fața locului după ratificarea tratatului de pace. Astfel, dacă acest tratat ar fi intrat în vigoare, atunci o zonă importantă

²³ *Буковина 1918-1940 рр.: зовнішні впливи та внутрішній розвиток*, Чернівці, 2005, p. 46.

²⁴ Viorica Moisuc, *Basarabia, Bucovina, Transilvania. Unirea 1918, documente*, București, 1996, p. 329-330.

muntoasă, situată la sud de Vatra-Dornei, câteva sate din apropierea orașelor Suceava și Siret, precum și un teritoriu mai important din zona Herței, inclusiv târgurile Herța și Mihăileni, ar fi fost atribuite Bucovinei, în componența unei Austro-Ungarii reorganizate.

După semnarea tratatelor de pace cu Rusia și Ucraina, trupele germane și austro-ungare au ocupat teritoriile importante din Ucraina, dar și o parte din ținutul Hotin din nordul Basarabiei. La începutul toamnei anului 1918, în Bucovina erau staționate câteva unități militare austriece, inclusiv brigada nr. 187, dizlocată la sud-est de Cernăuți, care ocupa și o parte din ținutul Hotin, până la târgul Lipcani. În toamna anului 1918 se prevedea să fie extinse districtele Câmpulung, Gura Humorului și Siret în baza teritoriilor, cedate de România, să fie înființat un district judecătoresc cu reședința la Țurenii, care să includă și satele din zona Herței. De asemenea, urma să fie creat un district judecătoresc nou cu sediul la Hotin, care să cuprindă localitățile din nordul Basarabiei, ce urmau să fie incluse în componența provinciei Bucovina²⁵. Astfel, încă la începutul toamnei anului 1918, autoritățile austriece sperau nu numai să păstreze întreaga Bucovină, dar chiar să extindă hotarele acestei provincii cu teritoriile din nordul Basarabiei (din ținutul Hotin) și din nordul Moldovei (zona Herța și împrejurimile muntoase de lângă Vatra Dornei). Evenimentele de pe frontul de vest, însă, au zădărnicit realizarea acestor planuri anexioniste.

Bucovina în toamna anului 1918 și pretențiile teritoriale ale ucrainenilor

În lunile august și septembrie 1918, armatele aliate ale țărilor Antantei au inițiat ample ofensive pe frontul de vest, iar trupele austro-germane au suferit înfrângeri, ceea ce a grăbit încheierea războiului. La 4 octombrie 1918, în Parlamentul de la Viena s-au pus în discuție cele 14 puncte ale președintelui american Woodrow Wilson. Unul din aceste puncte prevedea că popoarele din Monarhia Austro-Ungară aveau dreptul să se organizeze autonom. Însă, cehii, polonezii, maghiarii și slavii din sudul Monarhiei Austro-Ungare deja nu mai acceptau o reorganizare politică a imperiului și optau pentru deplina independență față de autoritățile de la Viena. La fel au procedat și reprezentanții ucrainenilor din Parlamentul austriac. Astfel, deputatul ucrainean Petruszewycz a solicitat constituirea tuturor ucrainenilor din Austro-Ungaria într-un singur stat și unirea acestuia la Ucraina, renunțând astfel la poziția anterioară de rămânere în componența Austro-Ungariei²⁶.

La 16 octombrie 1918, împăratul Carol I de Habsburg a emis proclamația *Către popoarele mele*, în încercarea de a salva Monarhia Austro-Ungară și a o reorganiza pe principii federative. Prin acest manifest, împăratul accepta reorganizarea Austro-Ungariei într-o federație de șase state „independente” – austriac,

²⁵ Erich Prokopowitsch, *Das Ende der österreichischen Herrschaft in der Bukowina*, München, 1959, p. 11-12.

²⁶ *Ibidem*, p. 29; Radu Economu, *Unirea Bucovinei 1918*, Cernăuți, 2011, p. 11.

ungar, ceh, iugoslav, polonez și ucrainean, Transilvania rămânând în continuare, în componența Ungariei²⁷. În acest manifest nu se preciza statutul Bucovinei și al orașului Triest cu regiunea alăturată, dar se specifica că locuitorii acestor provincii ar urma să decidă sub ce formă vor fi incluși în cadrul viitorului stat federativ. La 22 octombrie, în ședința Parlamentului austriac s-au organizat dezbateri privind manifestul emis de împărat. În acea ședință, deputatul social-democrat Gheorghe Grigorovici s-a pronunțat cu fermitate împotriva împărțirii Bucovinei și l-a acuzat pe deputatul ucrainean din Bucovina Nikolai Wasilko că, în timpul negocierilor de pace de la Brest-Litovsk, ar fi optat pentru includerea Bucovinei într-un stat ucrainean. La rândul său, deputatul Nikolai Wasilko a cerut împărțirea Bucovinei între români și ucraineni, pretinzând că ucrainenii vor discuta cu românii în spiritul dreptului la autodeterminare²⁸.

La 3 noiembrie, Austro-Ungaria a cerut semnarea unui armistițiu și încheierea ostilităților militare, iar la 11 noiembrie, și Germania a semnat un armistițiu de încetare a războiului. Tot la 11 noiembrie 1918, împăratul Carol I de Habsburg a abdicat, fiind desființată Monarhia Austro-Ungară și proclamată republica. Prăbușirea imperiilor țarist și habsburgic, precum și unirea Basarabiei cu România, au creat condiții favorabile pentru afirmarea mișcării naționale românești din Bucovina. La inițiativa profesorului ardelean Sextil Pușcariu, un grup de intelectuali români s-au întâlnit la 12 octombrie și au decis să intre în acțiune pentru afirmarea drepturilor naționale ale românilor bucovineni. Tot atunci s-a luat hotărârea să fie publicat un ziar, de două ori pe săptămână, care să se numească „Glasul Bucovinei”. La 16 octombrie a sosit în capitala Bucovinei, de la Storojineț, cunoscutul om politic Iancu Flondor, care în acele zile istorice s-a situat în fruntea mișcării naționale și a luat o poziție fermă împotriva împărțirii Bucovinei pe criterii etnice.

Între timp, la 17 octombrie se constituia la Lvov Rada Ucraineană, în cadrul căreia au avut loc dezbateri aprinse în privința viitorului teritoriilor locuite de ucraineni. O parte minoritară dorea unirea Galiției de Est și a nord-vestului Bucovinei cu Ucraina mare, pe când majoritatea optau pentru organizarea ucrainenilor din Galiția și Bucovina într-un stat autonom, în cadrul Monarhiei Austro-Ungare. La 20 octombrie a avut loc ședința Constituantei ucrainene, iar majoritatea delegaților s-au pronunțat pentru înființarea unui stat autonom ucrainean în cadrul Austro-Ungariei. În Bucovina, ucrainenii au constituit, la 25 octombrie, un Comitet ucrainean provincial în frunte cu Omelian Popowicz, ca o secție a Comitetului național ucrainean din Lvov²⁹.

Românii bucovineni au acționat cu hotărâre pentru a preîntâmpina o împărțire a Bucovinei. La 27 octombrie 1918, a avut loc la Cernăuți o adunare a reprezentanților românilor bucovineni, care s-a proclamat Constituantă și a

²⁷ Pavel Țugui, *op. cit.*, p. 297.

²⁸ Erich Prokopowitsch, *op. cit.*, p. 30-31; Radu Economu, *op. cit.*, p. 14-15.

²⁹ Radu Economu, *op. cit.*, p. 16.

decis „unirea Bucovinei integrale cu celelate țări românești într-un stat național independent” și purcederea spre acest scop în deplină solidaritate cu românii din Transilvania și Ungaria. Constituanta respingea cu hotărâre orice încercare de știrbire a integrității Bucovinei, dorind să se înțeleagă cu popoarele conlocuitoare³⁰.

Ultimul guvernator austriac al Bucovinei, Josef Etdorf, în raportul întocmit la 27 decembrie 1918, afirma că încă în ziua de 26 octombrie se știa că se va accepta soluția de împărțire a Bucovinei între români și ucraineni. Abia în dimineața zilei de 27 octombrie, Iancu Flondor ar fi determinat o schimbare de atitudine în această privință, optând cu fermitate pentru integritatea Bucovinei³¹. Este greu de afirmat, dacă cele relatate de fostul guvernator corespund adevărului, fiindcă evenimentele se derulau atunci cu mare repeziciune. Cert este, însă, că deputatul Aurel Onciul, care era adeptul unei înțelegeri între români și ucraineni, nu a participat la adunarea din 27 octombrie.

La 27 octombrie 1918 au fost aleși și 50 de membri în Consiliul Național Român și a fost creat un comitet executiv, în frunte cu Iancu Flondor (președinte), Dionisie Bejan, Dori Popovici și Sextil Pușcariu (vicepreședinți). La 28 octombrie, Iancu Flondor, Gheorghe Sârbu și Dori Popovici s-au prezentat la palatul guvernamental și au cerut guvernatorului Josef Etdorf să predea puterea Consiliului Național Român din Bucovina. Etdorf, însă, a refuzat să accepte această solicitare.

Reprezentanții ucrainenilor bucovineni nu au luat imediat atitudine față de constituirea Consiliului Național Român. Abia la 3 noiembrie 1918, ucrainenii au convocat o mare adunare la Cernăuți, care a votat pentru împărțirea Bucovinei pe criteriul etnic. Adunarea ucrainenilor a decis atunci că orașul Cernăuți, circumscripțiile Zastavna, Coțmani, Vașcăuți și Vijnița în întregime, circumscripțiile Cernăuți și Siret după majoritatea stabilită la ultimul recensământ și unele localități din Storojineț, Rădăuți, Suceava și Câmpulung, cu majorități ucrainene, deveneau teritorii național-ucrainene, iar Consiliul Național Ucrainean prelua puterea asupra acestor teritorii³².

Guvernatorul austriac Josef Etdorf a încercat să ajungă la o înțelegere cu reprezentanții românilor și ucrainenilor, dar situația ieșise de sub control, mai multe clădiri administrative din orașul Cernăuți fiind ocupate de formațiuni militare ucrainene. În aceste împrejurări dificile, guvernatorul Etdorf a intenționat să predea puterea în comun reprezentanților românilor și ucrainenilor bucovineni, dar Iancu Flondor a refuzat această propunere. Pentru a restabili ordinea

³⁰ *Unirea Basarabiei și a Bucovinei cu România 1917-1918. Documente*, Chișinău 1995, p. 260.

³¹ Radu Economu, *op. cit.*, p. 19. În februarie 1915, Iancu Flondor admitea că, după încheierea războiului, viitorul hotar al Bucovinei va fi stabilit pe râul Prut, dar insista ca restul teritoriului, în special spațiul dintre râurile Prut și Siret, împreună cu orașul Cernăuți, „să fie considerat ca o parte integrală a revendicărilor noastre”.

³² Radu Economu, *op. cit.*, p. 157.

în Bucovina, Iancu Flondor a solicitat sprijinul guvernului român. În acest scop, Vasile Bodnărescu a plecat la Iași, pentru a solicita intervenția armatei române în Bucovina. Iancu Flondor a trimis o telegramă și cumnatului său Sever Zotta, care era directorul Arhivelor Statului din Iași, prin care solicita să intervină la autoritățile române în favoarea intrării trupelor în Bucovina³³.

6 noiembrie 1918 a fost o zi crucială pentru soarta Bucovinei. În această zi, reprezentanții ucrainenilor au reușit să preia controlul asupra mai multor instituții importante din Cernăuți și au solicitat guvernatorului Etdorf să predea conducerea Consiliului ucrainean. Palatul Național Român din Cernăuți a fost devastat, iar Iancu Flondor cu Dionisie Bejan s-au văzut nevoiți să se refugieze în clădirea reședinței mitropolitane. Deputatul Aurel Onciul, fără a se consulta cu alți reprezentanți ai românilor, a convenit cu ucrainenii să fie constituit un guvern român pentru sudul și unul ucrainean, pentru nordul provinciei, orașul Cernăuți urmând să aibă o administrație comună, iar viitorul Congres de pace să decidă definitiv soarta Bucovinei. Aurel Onciul este declarat comisar național român, deși el nu avea susținerea reprezentanților românilor bucovineni³⁴.

În cursul zilei de 6 noiembrie 1918, guvernul conservator filogerman al României, condus de Alexandru Marghiloman, și-a prezentat demisia, iar la Iași s-a constituit un nou guvern, în frunte cu generalul Constantin Coandă. În zilele următoare, acest guvern a anulat prevederile tratatului de pace cu Puterile Centrale și a cerut trupelor germane și austro-ungare să părăsească teritoriul României. Deja în dimineața zilei de 6 noiembrie, primele detașamente de grăniceri și jandarmi români au intrat în orașele Suceava, Gura-Humorului și Câmpulung din sudul Bucovinei, pentru a restabili ordinea. În aceeași zi, în ședința Camerelor reunite la Iași, deja fostul ministru de externe, Constantin Arion, avea să afirme că, „guvernul moare fiindcă a luat Bucovina. E cel mai frumos sfârșit ce se putea spera”³⁵.

În seara zilei de 6 noiembrie, comanda Diviziei a VIII-a, în frunte cu generalul Iacob Zadik, se instalează în localitatea de graniță Burdujeni. La 8 noiembrie 1918, doi delegați ai Consiliului Național Român au sosit la Burdujeni și au transmis generalului Iacob Zadik mesajul Consiliului de a intra în Bucovina și a înainta spre Cernăuți. Totodată, generalul Zadik a primit ordin de la guvernul Constantin Coandă să pornească spre Cernăuți³⁶. În această conjunctură complicată, Aurel Onciul, în calitate de autoproclamat comisar român, s-a

³³ *Ibidem*, p. 25-26.

³⁴ Pavel Țugui, *op. cit.*, p. 299; Radu Economu, *op. cit.*, p. 27-28, 158-161. În timpul evenimentelor din toamna anului 1918, Aurel Onciul a optat pentru o înțelegere cu ucrainenii și împărțirea Bucovinei pe criterii etnice, între cele două popoare conlocuitoare. El a considerat atunci necesară această înțelegere, fiindcă ucrainenii locuiau compact în nordul și vestul Bucovinei, la hotar cu Galiția, aveau o puternică conștiință națională și puteau fi cu greu integrați în cadrul statului unitar român.

³⁵ Radu Economu, *op. cit.*, p. 29.

³⁶ Pavel Țugui, *op. cit.*, p. 314-315.

deplasat la Suceava și a încercat să-l convingă pe generalul Iacob Zadik să nu înainteze mai la nord de linia râului Siret, pentru a preîntâmpina incidente armate. Aurel Onciul încă era convins că Bucovina, cu o administrație reorganizată pe principiul autodeterminării naționale, va rămânea în componența unei Austrii federative. Deoarece tentativa sa de a stopa înaintarea armatei române în Bucovina nu s-a încununat de succes, Aurel Onciul a plecat la Iași, pentru a convinge autoritățile române să stopeze această acțiune militară.

La 9 noiembrie, instituțiile cele mai importante din Cernăuți au fost luate sub controlul Consiliului Național Român, iar preotul Gheorghe Șandru devenea primar al capitalei Bucovinei. Unitățile militare ucrainene au părăsit treptat Cernăuțiul și s-au îndreptat spre Galiția, unde se dădeau lupte între polonezi și ucraineni. La 11 noiembrie 1918, armata română sub comanda generalului Zadik a intrat în Cernăuți, fiind întâmpinată cu aplauze în piața centrală a orașului. În zilele următoare, unitățile române au trecut Prutul și au luat sub control întregul teritoriu al Bucovinei, dar și partea de nord-vest a ținutului Hotin, care până atunci se aflase sub ocupație austriacă.

La 12 noiembrie 1918, în ședința Consiliului Național Român s-a votat legea fundamentală provizorie asupra puterilor în Țara Bucovinei. În aceeași zi se constituie guvernul Bucovinei în frunte cu Iancu Flondor (președinte) și 11 membri, care erau responsabili pentru diferite secretariate. În zilele următoare, Consiliul Național Român și guvernul Bucovinei au acționat în direcția restabilirii ordinii publice în întreaga provincie și pregătirea manifestației pentru unirea cu România. La 22 noiembrie, cca. 100 de refugiați bucovineni, în frunte cu profesorul Ion Nistor, au revenit la Cernăuți, venind de la Iași și Chișinău. În ziua de 25 noiembrie au fost cooptați 50 de noi membri în Consiliul Național Român, inclusiv 12 refugiați bucovineni, în frunte cu Ion Nistor și George Tofan³⁷.

La 28 noiembrie 1918, în sala sinodală a Reședinței Mitropolitane din Cernăuți s-a întrunit Congresul General al Bucovinei, la care au fost prezenți 74 de membri ai Consiliului Național Român, 6 delegați ai polonezilor, 7 ai germanilor, precum și 13 locuitori din 5 sate ucrainene. În cadrul acestui Congres, profesorul Ion Nistor a prezentat un comunicat despre perioada austriacă de stăpânire a Bucovinei. Iancu Flondor, care a condus lucrările Congresului, a dat citire declarației Congresului General al Bucovinei, prin care se decidea „unirea necondiționată și pentru vecie a Bucovinei, în vechile ei hotare până la Ceremuș, Colacin și Nistru, cu Regatul României”³⁸.

Actul Unirii din 28 noiembrie 1918 a fost confirmat prin Decretul-lege nr. 3744/1918, semnat la 18 decembrie 1918. Tot atunci a fost emis Decretul-lege nr. 3745/1918 pentru administrația Bucovinei și au fost numiți Iancu Flondor și Ion Nistor în funcții de miniștri secretari de stat fără portofolii pentru Bucovina,

³⁷ Radu Economu, *op. cit.*, p. 156-157, 165-166.

³⁸ *Unirea Basarabiei și a Bucovinei cu România 1917-1918. Documente*, p. 333-335.

primul cu reședința la Cernăuți, iar al doilea la București. Toate aceste decizii au intrat în vigoare la 2 ianuarie 1919, odată cu publicarea în „Monitorul Oficial”³⁹.

Discutarea hotarelor Bucovinei la Congresul de Pace de la Paris

În decursul anului 1919, autoritățile române au depus eforturi substanțiale, pentru a obține recunoașterea internațională a unirii Bucovinei și a celorlalte provincii românești cu România. La 18 ianuarie 1919, în capitala Franței și-a deschis lucrările Conferința de Pace, cu participarea a 32 de țări beligerante. Rolul principal în cadrul acestei Conferințe de Pace l-au jucat Marile Puteri învingătoare din cadrul Antantei, și anume, Franța, Anglia, SUA și Italia. Delegația română la Conferință a fost condusă de primul ministru Ion I. C. Brătianu, al doilea delegat fiind Nicolae Mișu. Din delegația română făceau parte și doi experți sau consilieri tehnici pentru Bucovina (Nicu Flondor, pentru probleme economice și financiare, și Alexandru Vitencu, pentru problemele etnografice și geografice).

Delegația română a întâmpinat dificultăți mari în problema recunoașterii unirii Bucovinei în hotarele sale istorice cu România și în chestiunea minorităților. La 1 februarie 1919, Ion I. C. Brătianu a solicitat Consiliului Suprem al Conferinței de Pace ca râul Nistru să devină frontiera naturală a României în Bucovina și Basarabia, anulându-se astfel prevederile tratatului secret din 4/17 august 1916, prin care, la insistența Rusiei, viitoarea frontieră a României în Bucovina urma să fie pe râul Prut. Acest punct de vedere a fost contestat, în martie 1919, de Sydorenko, membru al Directoratului condus de Simion Petliura, care în numele Ucrainei democratice, a revendicat teritoriul dintre Prut și Nistru al Bucovinei, locuit în cea mai mare parte de ucraineni. Mai târziu, în mai 1919, cererea lui Sydorenko s-a limitat la o porțiune mai mică din nord-vestul Bucovinei, situată în valea Ceremușului⁴⁰.

În timpul Conferinței de Pace, unirea întregii Bucovine la România a fost contestată mai ales de delegația americană. Încă la 21 ianuarie 1919, delegația SUA a întocmit o documentație, numită cartea roșie și cartea neagră, care cuprindea limitele recomandate de aceasta privind partea românească a Bucovinei. Potrivit acestui proiect, Bucovina era divizată în două regiuni etnice principale, care erau despărțite printr-o linie ce trecea la o milă depărtare la nord-vest de Cernăuți, lăsând acest oraș României. Propunerea a fost discutată în plenul Comisiei pentru delimitarea frontierelor în ziua de 8 februarie 1919, delegatul SUA justificând frontiera etnică propusă ca prezentând mai puține dificultăți decât hotarul istoric dintre Bucovina și Galiția. La 6 aprilie 1919, această comisie a decis să prezinte Consiliului Suprem al Conferinței de Pace frontiera etnică, recomandată anterior de delegația americană. Dacă s-ar fi acceptat această

³⁹ Radu Economu, *op. cit.*, p. 57-58, 184-186.

⁴⁰ Daniel Hrenciuc, *Un capitol din recunoașterea diplomatică a Marii Uniri. Problema Bucovinei în cadrul Conferinței de Pace de la Paris (1919-1920). Contribuții istorice*, în *Analele Bucovinei*, anul X, 2/2003, București 2003, p. 441.

recomandare, România ar fi pierdut în Bucovina un teritoriu care, potrivit recensământului din 1910, era locuit de 85.000 de ucraineni și doar 300 de români, fără a se preciza numărul locuitorilor de alte naționalități⁴¹.

După mai multe discuții, purtate în secret și fără participarea unor reprezentanți ai delegației române, delimitarea etnică a Bucovinei a fost aprobată de Consiliul Suprem al celor Patru Puteri, la 21 iunie 1919. Abia la 2 iulie 1919, secretarul general al Conferinței de Pace, Dutesta, a transmis delegației române hotărârea luată cu privire la stabilirea graniței româno-polone în Bucovina. Peste două zile, la 4 iulie 1919, cei doi experți ai Bucovinei, Nicu Flondor și Alexandru Vitencu, au întocmit un memoriu, în care demonstau cu argumente istorice și economice că nord-vestul Bucovinei trebuia inclus în componența României. Ei remarcă că în valea Ceremușului și la nord de Prut existau multe sate răzeșești, cu populație românească parțial slavizată, care dorea să rămână în cadrul României. Experții acceptau o rectificare de hotar doar în zona muntoasă Storoneț-Putila din districtul Vijnîța, „a cărei cedare n-ar fi constituit o pierdere mare economică, nici etnografică”⁴².

La 21 iulie 1919, în semn de protest față de modul de tratare a delegației României la Conferința de Pace, Ion I. C. Brătianu a părăsit Parisul și a depus un Memoriu, intitulat *România în fața Congresului de Pace*. El a protestat și față de hotărârea Consiliului Suprem al celor Patru Puteri de a lipsi Bucovina de nordul și nord-vestul teritoriului său istoric. Deja în zilele următoare, la 22 și 23 iulie 1919, Comisia pentru delimitarea frontierelor a organizat două ședințe, iar delegația americană și-a modificat poziția față de hotarul din Bucovina. Paradoxul situației consta în faptul că, deși s-a realizat o delimitare a frontierei pe criterii etnice, zona de nord-vest a Bucovinei cu populație compactă ucraineană nu a fost revendicată de Polonia. În aceste împrejurări, chiar unul din delegații americani a propus ca bazinul râului Ceremuș să fie redat României din considerente economice, Poloniei urmând să fie cedate doar câteva sate din nord-vestul extrem al Bucovinei, pe unde trecea calea ferată ce făcea legătură între orașele galițiene Kolomea și Zaleșciki. O decizie în acest sens a fost luată de Consiliul Suprem la 1 august 1919, dar delegația română urma să fie informată despre această hotărâre doar după semnarea Tratatului de Pace cu Austria⁴³.

La 10 septembrie 1919, la Saint-Germain en Laye a fost semnat Tratatul de Pace între Austria și țările aliate. Regatul Sârbilor, Croaților și Slovenilor (Iugoslavia) și România au refuzat să semneze atunci acest tratat, fiindcă nu erau de acord cu stipulațiile din Tratatul Minorităților și cu trasarea frontierelor. Deja la 12 septembrie 1919, guvernul liberal condus de Ion I. C. Brătianu și-a prezentat demisia. În urma alegerilor parlamentare din 3-4 noiembrie 1919, a fost format un nou guvern în frunte cu Artur Văitoianu. Deoarece delegația română refuza

⁴¹ Radu Economu, *op. cit.*, p. 113-114.

⁴² *Ibidem*, p. 114-115, 202-203.

⁴³ Daniel Hrenciuc, *op. cit.*, p. 446; Radu Economu, *op. cit.*, p. 116.

în continuare să semneze Tratatul Minorităților, Consiliul Suprem al Conferinței de Pace a hotărât, la 12 noiembrie 1919, să înainteze României un ultimatum, prin care era obligată să semneze, fără discuții, rezerve și condiții, atât Tratatul Minorităților, cât și Tratatul de Pace cu Austria. După câteva săptămâni de discuții intense, delegația română a reușit să obțină câteva modificări în textul acestor două documente, iar la 10 decembrie 1919, generalul Constantin Coandă a semnat atât Tratatul de Pace cu Austria, cât și Tratatul Minorităților. Numai după semnarea Tratatului de Pace cu Austria, delegația română a fost informată, la 18 decembrie, despre decizia luată în privința frontierei României în Bucovina. În afara hotarelor țării urmau să rămână 5 sate din extremitatea nord-vestică a Bucovinei (Babin, Creșceatic, Luca, Prelipcea și Zveneacin), care erau atribuite Poloniei din considerente economice⁴⁴.

După semnarea Tratatului de Pace cu Austria, Parlamentul României a ratificat acest tratat, în două ședințe consecutive, din 23 și 30 iulie 1920. Tratatul a intrat în vigoare la 4 septembrie 1920, când au fost depuse la Paris instrumentele de ratificare⁴⁵. Astfel, după 144 de ani de stăpânire austriacă și după aproape un an de negocieri în cadrul Conferinței de Pace de la Paris, era recunoscută oficial unirea Bucovinei cu România, în hotarele sale istorice până la Ceremuș, Colacin și Nistru. Atunci a fost aplicat principiul „*restitutio in integrum*”, chiar dacă nordul și vestul Bucovinei era populat în majoritate de ucraineni. Nu era, însă, singurul caz de aplicare a acestui principiu după încheierea Primului Război Mondial. Din aceleași considerente, Franța a obținut Alsacia și Lorena, deși erau populate în majoritate de germani; Polonia a obținut estul Galiției, Volînia și Polesia, locuite în principal de ucraineni și bieloruși; Italia a dobândit Tirolul de Sud, unde majoritatea locuitorilor erau de naționalitate germană; Cehoslovacia a obținut Rusia Subcarpatică, locuită compact de ucraineni, sudul Slovaciei cu populație majoritară maghiară sau regiunea Sudetă din Cehia, unde majoritatea locuitorilor erau germani; Iugoslaviei i-au fost atribuite teritoriile cu populație compactă maghiară sau germană. De remarcat că până la 26 iunie 1940 URSS nu a contestat unirea Bucovinei cu România și nu a înaintat pretenții teritoriale față de acest spațiu.

Summary

During World War I, the Austro-Hungarian Monarchy wanted to keep the entire Bukovina and even gain new territories in northern Bessarabia and northern Moldavia. Russia claimed the entire province or at least the northern part of it. The government in Bucharest, claiming historical rights and ethno-demographic criteria,

⁴⁴ Radu Economu, *op. cit.*, p. 116, 118. În perioada 1921-1935 a activat o comisie mixtă româno-polonă pentru delimitarea frontierei între cele două țări. S-au organizat la nivel guvernamental 6 conferințe plenare, iar delimitarea definitivă a hotarului din Bucovina s-a decis la 26 ianuarie 1928, când cele 5 sate nominalizate din nord-vestul Bucovinei au revenit României.

⁴⁵ Daniel Hrenciuc, *op. cit.*, p. 448.

wanted the integration of entire province within Romania. Trying to draw Romania in the war on its side, the Austrian diplomacy promised territorial concessions in southern Bukovina.

The Ukrainians from Bukovina claimed more than half of the territory of Bukovina till the river Siret, including the cities of Chernivtsi, Siret and Storojinet. Iancu Flondor prepared, in February 1915, a memorandum, by which he demonstrated, from the historical, ethnographic, economic and cultural point of view, the rights of the Romanians for the Bukovina territory between the Pruth and the Siret. During the course of the Paris Peace Conference, the union of Bukovina to Romania was contested mostly by American delegation which drafted a project of ethnic division of Bukovina. After nearly a year of negotiations within the Peace Conference, the union of Bukovina with Romania, in its historic boundaries, was officially recognized.

DOCUMENTAR

Demir Dragnev, Larisa Svetlicinî*

DOCUMENTE INEDITE CU PRIVIRE LA UNELE MOȘII DE LA EST DE PRUT ALE MĂNĂSTIRII GOLIA (SEC. XVII-XVIII)

Un element specific al conținutului fondurilor referitoare la unele instituții administrative, judiciare, cadastrale etc. din Basarabia din perioada anilor 1812-1918, depozitate în Arhiva Națională a Republicii Moldova, este prezența în mai multe dosare a unor documente din perioada de până la 1812. Autoritățile țariste solicitau de la persoanele ce se adresau în instanțe documentele pe care le dețineau, pentru a confirma drepturile lor asupra unor proprietăți sau statut social. Aceste documente (originale, surete românești, copii, rezumate) erau anexate la materialele referitoare la examinarea chestiunii în cauză. Deoarece deținătorii acestor mărturii documentare primeau din instanțe adeverințe sau diplome noi, originalele vechi rămâneau anexate la dosarele respective, care, apoi, erau predate în arhivă. Acest specific al fondurilor arhivistice de la Chișinău a fost observat la începutul sec. XX de Vasile Purișchevici, Ion Halippa ș. a., apoi în perioada interbelică îndeosebi de L. T. Boga și A. Sava, care au publicat colecții de documente moldovenești de până la 1812¹. Mai mult chiar, sub conducerea lui L. T. Boga (atunci director al Arhivei din Chișinău) din mai multe dosare au fost sustrate originalele vechi, constituind un fond special (Nr. 220) de astfel de documente. Cu toate acestea, până în prezent, în unele fonduri au mai rămas documente vechi neexplorate de cercetători. Un asemenea fond este cel al „Direcției proprietăților duhovnicești străine în Basarabia, or. Chișinău, 1864-1918 (F. 125)” („Upravlenie imenii zagranicinâh duhovnâh ustanovlenii v Bessarabii, g. Kișiniov”).

Majoritatea dosarelor acestui fond se referă la darea în arendă a domeniilor mănăstirilor de peste Prut, închinatelor celor de la Muntele Athos din Grecia.

* **Larisa Svetlicinî**, cercetător științific la Institutul de Istorie al AȘM.

1 Пуришкевич М. В., Материалы собранные членом Бессарабского Губернского Земства Митрофаном Васильевичем Пуришкевичем о землях именующихся преклонными святым местам на Востоке, Кишинев, 1910; Халиппа И. Н., Труды Бессарабской губернской ученой архивной Комиссии; vol. I-III, Chișinău; 1903-1908, Boga L. T., *Documente basarabene*, vol. I-XX, Chișinău, 1928-1932; Sava A., *Documente privitoare la târgul și ținutul Lăpușnei*, București, 1937; Idem, *Documente privitoare la târgul și ținutul Orheiului*, București, 1944.

Materialele depozitate privesc examinarea unor litigii funciare sau vizează plata arendei, stabilirea hotarelor moșiilor, dări de seamă ale Direcției proprietăților duhovnicești străine privind starea de lucruri în domeniul cadastral etc. Documentele se raportează la mănăstirile Căpriană, Neamț, Golia ș. a. Dacă mai multe documente din acest fond care privesc mănăstirile Căpriană și Neamț au fost publicate recent de cercetători², cele referitoare la mănăstirea Golia rămân în mare parte inedite. Doar unele documente din fondul 125, referitoare la târgul Vadul Rașcov, care aparține în sec. al XVIII-lea mănăstirii Golia, au fost publicate recent în colecția „Moldova în epoca feudalismului” (vol. XI, Chișinău, 2008).

Materialele din dosarele privitoare la această mănăstire se referă, de regulă, la contractele dearendă ale mănăstirii din județele Soroca și Orhei din perioada 1852-1915. Dosarele includ și documente originale, surete românești, traduceri rusești de pe ele, care au fost emise de către judecătoria civilă din Basarabia la 31 decembrie 1852, pentru a fi transmise, probabil, mănăstirii Golia³. Din motive necunoscute ele au rămas mai departe la Chișinău, trecând mai târziu la Direcția proprietăților duhovnicești străine, constituind, împreună cu dosarele referitoare la alte mănăstiri, câteva inventare ale fondului 125⁴. În inventarul 4, dosarul 1455 am depistat trei documente inedite referitoare la moșiile mănăstirii menționate.

Mănăstirea Golia, numită în secolele XVII-XVIII și Golăe sau Golăea, cu hramul Înălțarea Domnului, a fost fondată la sfârșitul secolului XVI de către marele logofăt Ion Golăe. La 20 ianuarie 1606 soția sa Ana a închinat-o mănăstirii Vatoped de la Sfântul Munte Athos⁵. Ctitorul s-a străduit s-o înzestreze cu bunuri materiale necesare activității comunității monahale. Astfel, într-un document din 1 februarie 1631 domnul Moldovei Moise Movilă confirmă atribuirea mănăstirii Golia „что пѹсрѣдѣ тѣрѣ Исскѹи”, câteva mori pe Răut, mai sus de satul Peștera, până la satul Mihăilas, dăruite de fostul logofăt Golăe în timpul domniilor lui Ion Vodă și Petru Șchiopul, la care pretindeau sătenii „СѢТМѹВИЛОУ И Ж ИМЕНѢТЕСѢ НѢИМЕ ПЕЩЕРѢ” (la Orheiul Vechi – *n. n.*)⁶.

² Eșanu A., Eșanu V., Fuștei N., Pelin V., Negrei I., *Mănăstirea Căpriană (sec. XV-XX)*. Studiu istoric, documente, cărți, inscripții și alte materiale, Editura Pontos, Chișinău, 2003; Pelin V., *Documente inedite cu privire la moșiile Mănăstirii Neamț în Basarabia*, în *Pergament. Anuarul Arhivelor Republicii Moldova*, II, 1999, p. 163-182.

³ *Ibidem*, p. 166.

⁴ *Îndrumător al Arhivelor Naționale a Republicii Moldova* (partea 1, până la anul 1917, ed. a II-a revăzută și completată), Chișinău, 2004, p. 215-216.

⁵ *Documente privitoare la istoria orașului Iași*, vol. I, Acte interne (1408-1660); editate de I. Caproșu și P. Zahariuc. Editura „Dosofteri”, Iași, 1999, doc. 66.

⁶ *Moldova în epoca feudalismului*, vol. III. *Documente slavo-moldovenești. 1601-1640*. Alcătuitori D. M. Dragnev, A. N. Nichitici, L. I. Svetlicinaia, P. V. Sovietov, Chișinău, Știința, 1982, p. 262. Despre alte proprietăți ale mănăstirii din această perioadă vezi: *Documenta Romaniae Historica*. A. Moldova, vol. XX. Volum întocmit de I. Caproșu, C. Burac. Editura Academiei Române, București, 2011, doc. 485, 645; *Documente privitoare la istoria orașului Iași*, vol. I ..., doc. 84, 138, 139, 149, 153; 423 etc.

O nouă etapă în istoria mănăstirii Golia începe odată cu zidirea de către Vasile Lupu în anii 1650-1653 a splendidei biserici a acestei mănăstiri, renumit monument de arhitectură care s-a păstrat până în zilele noastre. În anii ce au urmat după zidirea bisericii, mănăstirea este considerată ctitoria lui Vasile Lupu. În documente se menționa că ea „iaste zidită și făcută ... de răposatul Vasile vodă și închinată la Svânta Goră la Svânta mănăstire la Vatopet, unde iaste hramul Blagoveștenia Svinții Sali Precistăi”⁷.

Pe parcursul celei de a doua jumătăți a sec. XVII – sec. XVIII domeniul mănăstirii Golia se extinde datorită daniilor de moșii din partea unor boieri, dar și a fiicei lui Vasile Lupu – Ruxanda. Trei documente depistate de noi în materialele fondului 125 din Arhiva Națională a Republicii Moldova vin să confirme acest proces.

În primul document, pe care îl publicăm mai jos, domnul Moldovei Gheorghe Duca, în baza unui zapis de mărturie de la Ursachi mare vistiernic și de la Anița, fiica lui Gheorghe hatman, precum și a testamentului Maricuței, fiicei aceluiși Gheorghe hatman, confirmă, la 4 martie 1669, mănăstirii Golia satul Socol, în ținutul Soroca, dăruit „pentru sufletul părinților săi și pentru sufletul lor”⁸.

Un deosebit interes prezintă următoarele documente referitoare la relațiile fiicei domnului Vasile Lupu – Ruxanda cu ctitoria tatălui său. Astfel, la 11 martie 1687, domnul Constantin Cantemir confirmă mănăstirii Golia satele „din câmpie” Sinitovca și Climăuți din ținutul Soroca, și Oxintia din ținutul Orhei. În document se specifică că aceste trei sate doamna Ruxanda le dăruise mănăstirii Golia încă în timpul domniei lui Dabija - Vodă; apoi, împreună cu doi negustori – Efstafie și Pană – a răscumpărat aceste sate de la Golia și le-a dăruit unei noi mănăstiri, zidite de ea la Rașcov, pe care a închinat-o mănăstirii Vatoped de la Muntele Athos.

Documentul atestă un moment juridic în sistemul de donații al unor proprietăți funciare – satele din Moldova nu pot fi înstrăinate în folosul unor proprietari ce se află în alte țări: „Dabija-Vodă, văzând că aceste sate și ocine sintu de aici de pământul țării noastre și dau într-altă țară streină, n-au lăsat așe să hie”⁹. La insistența Ruxandei, domnul a decis că satele menționate pot fi donate mănăstirii Rașcov numai dacă acolo vor veni călugări de la Athos „să fie de hrana călugărilor, iar de n-ar hi acolo lăcuitori călugării de la Sveata Gore, ce or hi alții călugări streini, veniți de aiure, să hie și satili aceste toate luate ... și date iarăși mănăstirii Golăii”¹⁰. Această stipulație în norma juridică, atestată în document, n-a putut fi urmată de doamna Ruxanda, deoarece călugării de la Athos nu s-au stabilit la mănăstirea din Rașcov, care „s-a pusteit”. Drept urmare, Ruxanda a lăsat prin testament aceste sate iarăși mănăstirii Golia. Dar, între timp, hatma-

⁷ ANRM, f. 125, inv. 4, dos. 1415, f. 80.

⁸ *Ibidem*.

⁹ ANRM, f. 125, inv. 4, dos. 1455, f. 78.

¹⁰ *Ibidem*.

nul Buhuș a înaintat pretenții asupra satului Climăuți, reușind prin judecată să-l capete de la călugări. Până la urmă, doamna Ruxanda răscumpără acest sat de la Buhuș și printr-un nou testament îl dăruiește, împreună cu satele Sinatovca și Oxintia, mănăstirii Golia, fapt confirmat în hrisovul lui Constantin Cantemir, emis după moartea Ruxandei¹¹. Dar, cu aceasta nu se termină pricina referitoare la satul Climăuți.

Din cartea domnească din 28 iunie 1740, de la Grigorie Ghica-Vodă, aflăm că moștenitorul lui Buhuș hatman – Toader Carp, fost mare medelnicer, a înaintat mănăstirii Golia pretenție asupra unei jumătăți din satul Climăuți. Carp medelnicer a prezentat în judecată o carte domnească de la Eustratie Dabija, în care se menționa că Alexandru Buhuș, atunci spătar, avea acest sat, ce aparținuse cândva lui Andrei hatman, strămoșul neamului Ureche, de la socrul său Nicolae Ureche, care l-a dat de zestre ficei sale Alexandra. Buhuș, conform acestei cărți domnești, afirmă că a vândut doamnei Ruxanda doar jumătate din satul Climăuți. Însă, călugării au prezentat hrisovul de la Constantin Cantemir - Vodă din 11 martie 1687 (expus de noi mai sus), din care reiese că atunci, când Ruxanda a donat a doua oară acest sat mănăstirii Golia (după ce s-a pustiit mănăstirea din Rașcov), ea a răscumpărat, după un proces judiciar, acest sat de la hatmanul Buhuș. Drept urmare, medelnicerul Carp a pierdut procesul, satul rămânând în posesia mănăstirii Golia.

Satele menționate în documentele din anexă au continuat să rămână în stăpânirea mănăstirii Golia până la anexarea Basarabiei de către Rusia în 1812, fiind apoi date în arendă de către administrația țaristă, după cum am relatat deja la începutul acestei prezentări. Astfel, conform catagrafiilor din anii 1772-1773 și 1774, mănăstirea Golia posedă următoarele proprietăți: în ținutul Soroca: Cerlina, Lunca, Zaluceni, Sanateuca, Climăuți, Socol, Vasilcău, Voroncău, Cereșnovăț, Zastânca și târgul Vadul Rașcov; în ținutul Orhei – Trebujeni, Îndărătnica Oxintia; în ținutul Botoșani – Gurbănești; în ținutul Hotin – Clișcăuți, Gheauți, Clocușna și în ținutul Iași – Osoiul, Valea Cozmei, Hulboca, Spinei și Tomești¹². Aceleași sate erau în posesia mănăstirii Golia, conform catagrafiei din 1803, adăugându-se la ținutul Iași – Slobozia, Hâncești și satul Oprișani, care la 1772 aparținea unor răzeși¹³. Cele mai multe sate ale mănăstirii erau situate compact în ținutul Soroca, după cum se menționa în documente – „la câmpie”, ceea ce denotă constituirea aici a unei latifundii mănăstirești, proces caracteristic pentru marile stăpâniri funciare, începând cu a doua jumătate a secolului al XVIII-lea.

Drept urmare, documentele expuse prezintă interes atât pentru studierea procesului de constituire a domeniilor mănăstirești, cât și pentru înțelegerea

¹¹ *Ibidem*.

¹² *Moldova în epoca feudalismului*, vol. VII, part. I, II, *Recensămintele populației Moldovei din anii 1772-1773 și 1774*. Alcătuirea, cuvântul introductiv și comentariile de P. G. Dmitriev, Chișinău, Știința, 1975. Vezi: Indice geografic, part. II, p. 485-526.

¹³ *Condica Vistieriei Moldovei din anul 1803*, editat de Corneliu Istrati, Ed. universității „Al. I. Cuza”, Iași, 2010, Vezi: Indice de nume și de locuri, p. 339-409.

unor nuanțe referitoare la normele juridice de stăpânire a proprietății funciare în Țara Moldovei.

Documentul 1.

1669 (7177) martie 4, Iași. Gheorghe Duca, domnul Țării Moldovei, întărește mănăstirii Golia satul Socol, ținutul Soroca, dăruit de Măricuța, fiica lui Gheorghe hatman, prin testament confirmat prin zăpisiul lui Ursachi vistiernic și a soției sale Anița, sora Măricuței.

Иѡ ДѢКА ВОЕВО(ДА), Б[О]ЖІЮ М[І]Л[О](С)ТІЮ Г[О](С)П[О](ДА)РЪ ЗЕМ(ЛИ) МЛА(ДАВ)СКО(И). Adecă părintele și rugătoriuul nostru Macarie, egumenul și tot săborul de la Svânta mănăstire de la Golăe, arătat-au înnaintea noastră un zăpis, făcut de al nostru cinstit și credincios boiarin Ursachi, vistearnicul cel mare, și de Anița, fata lui Ghiorghii hatmanul, scriind și mărturisind într-acei zăpis pentru sat, pentru Socol, în ținutul Sorocii, care sat l-au dat danie Măricuța, iarăș fata lui Ghiorghii hatmanul, pân au fost danie Svintei mănăstiri Golăei, din târgu din Iași, pentru sufletul părinților săi și pentru sufletul lor, precum ne-au arătat călugării și zăpisiul de la mâna Măricuții.

Deci, și domniia mea, văzind zăpis și testament de la mâna Măricuții și, mai apoi, zăpis și de la boiariul nostru Ursachi vistearnicul și de la Anița, fata lui Ghiorghii hatmanul, iscălit și pecetluit cu mâna lor, de la domniia mea încă dăm și întărim Svintei mănăstiri Golăei cu acesta sat Socolul, în ținutul Sorociei, ca să hie și de la domniia mea Svintei mănăstiri dreaptă danie și întăritură, și uric, și întăritură cu tot hotarul și cu tot vinitul.

И ИИ ДА(С) НЕШМИШАЕТ ПРЪ(Д)СИ(М) ЛИ(С) ТО(М) Г[О](С)П[О](ДС)[Т] В[А]МИ.

ОУ ЈАСУХ, В Л[Н]ТЪ 7177, МА(Р)[ТА] 4 ДНИ.

Pecetea mare domnească de ceară roșie imprimată prin hârtie.

Semnătura domnului: Иѡ ДѢКА ВОЕВОДА.

Pe verso o inscripție în l. greacă.

ANRM, f. 125, inv. 4, dos. 1455, f. 78. Original.

Documentul 2.

1687 (7195) martie 11, Iași. Constantin Cantemir, domnul Țării Moldovei, întărește mănăstirii Golia satele întregi din câmp – Sinitovca și Clementiia (Clemăuți), ținutul Soroca, și Oxintia, ținutul Orhei, dăruite de Ruxanda, fiica domnului Vasile Lupu, prin testament.

Иѡ КВ(С)ТА(И)ТИ(И) ВОЕВО(ДА), Б[О]ЖІЮ М[И]Л[О](С)ТІЮ Г[О](С)П[О](ДА)РЪ ЗЕ(М)ЛИ МО(АДАВ)СКО(И). Adecă au vinit înnaintea noastră și înnaintea a lor noștri boiari moldovenești, a mari și a celor mici, rugătoriuul nostru sfinție sa Gligorie, ce-au fostu mitropolit, egumânul de la mănăstirea Golăia, de aice din

târgu din Iași, ce iaste zidită și făcută această Svânta mănăstire de răpăosatul Vasilie vodă și închinată la Sv(ea)taa Goră la Svânta mănăstire la Vatopet, unde iaste hramul Blagoveșteniea Svinții Sali Precistăi, de ne-au arătat testamintu de la răpăosata doamna Rucsanda, fata lui Vasilie vodă, făcut mai înainte de săvârșeniea ei, pe trii sate întregi la câmpu: Sinitovca și Clemeuții, la ținutul Sorocii și Ocsintiia, la ținutul Orheiului, date și lăsate de doamna Rucsanda aceste trei sate să fie vecinici ocini și moșii mănăstirii Golăii, care aceste trei sate mai de multă vreme iarăși fusese a mănăstirii Golăii, iar în zileli răpăosatului Dabijii vodă le-au cumpărat doamna Rucsanda și cu doi neguțitori împreună, anume Efstafie și Pană, de la călugării de la mănăstirea Golăia, și încă banii au fostu acestor doi neguțitori, carii au dat preaceste sate; și avându doamna Rucsanda o mănăstire la Rașcov, în țara căzăciască, închinată iarăși la S(ve)taa Goră la mănăstirea Vatopet, au fostu dat danie acii mănăstiri aceste trei sate, ce-s pomenescu mai sus. Iar răpăosatul Dabija vodă, văzind că aceste sate și ocine sintu de aici de pământul țării noastre și dau într-altă țară streină, n-au lăsat așe să hie, ce-au făcut mare legătură cum de or hi călugări la acea mănăstire a doamnei Rucsandii de la Rașcov viniți de la S(vea)taa Gore și petrecători acolo, la acea mănăstire, să hie și aceste sate date și închinare mănăstirii de la Rașcov, să hie de hrana călugărilor, iar de n-or hi acolo lăcuitori călugări de la S(vea)taa Gore, ce or hi alții călugări streini, viniți de aiurile, să hie și satili aceste toate luate de la mănăstirea Rașcovului și date iarăși mănăstirii Golăii, să le hie vecinici moșii, ca cum li-au fostu și mai înainte vreme.

Deci, acmu, mai pe urmă, văzind și doamna Rucsanda că mănăstirea aceia a ei să pustiești și nu pot trăi călugări de la S(vea)taa Goră acolo, la săvârșeniea ei au lăsat cu testamentu să hie satili aceste toate iarăși a mănăstirii Golăii vecinici ocini și moșii, ca cum li-au fost și mai denainte vreme. Însă, pentru sat pentru Clemăuți, după ce l-au fostu cumpărat doamna Rocsanda de la călugării de Golăia, iar Buhuș hatmanul s-au sculat cu un zapis de au avut pără cu călugării de Golăia pintru acestu sat și i-au fostu rămas pe călugări Buhuș hatmanul și li-au fostu luat și satul.

Deci, apoi, doamna Rucsanda, iarăși de a doua oară, s-au sculat și au cumpărat satul Climăuții de la Buhuș hatmanul și l-au dat iarăși ocină mănăstirii Golăii.

Pentruaceia și domniia mea, văzind testamentul făcut de doamna Rucsanda pre aceste trei sate Sinitovca și Climăuții, la ținutul Sorocii, și Ocsintiia la Orhei, date și lăsate iarăși mănăstirii Golăii ocine, domniia mea și de la noi li-am dat și am întărit Svintii mănăstirii Golăii, ca să li hie drepte ocini și moșii cu tot vinitul în veci și uric, și întăritură, neclătit nici odănoară. Și altul nime să nu să amestice preste acestu adevărat zapis, ce-am făcut domniia mea.

8 И(с) в л[ѣ]тѣ 7195 март (іе) 11 днѣ. + Сал(м) г[о](с)п[о](д)инѣ велѣ(л).

Pecetea mare domnească de ceară roșie aplicată prin hârtie.

Tudor Dubău vel logofăt iscal.

Jos în dreapta: Toader Beldiman.
Pe verso o inscripție în l. greacă.

ANRM, f. 125, inv. 4, dos. 1455, f. 80. Original.

Documentul 3.

1740 (7248) iunie 28, Iași. Grigore Ghica, domnul Țării Moldovei, întărește mănăstirii Golia satul Clemăuți, ținutul Soroca, dăruit de Ruxanda, fiica domnului Vasile Lupu, prin testament, și respinge pretenția lui Toader Carp, fost mare medelnicer, asupra unei jumătăți a acestui sat, bazată pe mărturia documentare neîntemeiate.

+ Иѡ Грѣгоріе Гіка воєво(да), Божію мѣлостію Г[о]сп[о](да)рь Зем(ли) Мол(дав)скон. Facem știre tuturor cui să cade a ști, precum s-au pârât de față înaintea domniei mele și a tuturor boierilor noștri, a mari și a mici, rugătorii nostru Gherasim, egumenul de la Sfânta mănăstire Golăe, den târgul den Iași, cu Toader Carpu, biv vel med(elnicer), ginerile lui Gheorghită spat(ar), pentru satul Clemăuții, de la ținutul Sorociei, zicându Carpu med(elnicer), precum are și el giământate de sat de Clemăuți, despre socru-său Gheorghită spat(ar), ce-au fostu ginire lui Alexandru Buhuș; s-au arătat și scrisori pe tot satul Clemăuții și, mai ales, ispisoc de la Evstratie Dabije vod(ă), scriindu toată poveste acestui sat, în care ispisoc alege precum acestu sat întreg au fostu a lui Andrei hat(man), strămoșul Urecheștilor, și de la Neculai Ureche spat(ar) s-au dat acestu sat gineri-său, lui Alexandru Buhuș spat(ar), și pe urmă zisă Carpu med(elnicer) cum Safta Urecheoia, giupâneasa lui Neculai Ureche, împreună cu gineri-său Alexandru Buhuși cu fiica sa Alexandra, au vândut numai giământate de sat de Clemăuți domniții Roxandrii, fata răposatului Vasilie vod(ă), și domnița Roxandra au dat-o danie mănăstirii Golăii, iar giământate de sat au rămas nevândută la mâna lui Alexandru Buhuș, ginerile lui Neculai Ureche. Și de la Alexandru Buhuș au rămas această moșie la socru-său la Gheorghită spat(ar), ginerile lui Alexandru Buhuș, și de la Gheorghită spat(ar) au rămas acum la dânsul, la Carpu med(elnicer), fiindu ginere lui Gheorghită spat(ar); și mai dedi samă Carpu med(elnicer) că și zapisul Saftii Urechioae și a gineri-său, lui Alexandru Buhuș, cu care au vândut domniții Roxandrei, fiica lui Vasilie vod(ă), încă este față la mănăstiri și scrie numai pe giământate de sat de Clemăuți. Iar rugătorii nostru Gherasim, egumenul de Golăia, așe au dat samă, că satul Clemăuții iaste întreg a mănăstirii, închinat cu diiată de domnița Roxandra la mănăstire Golăia și măcar că au arătat egumenul și acel zapis a Saftii Urechioaia, și a gineri-său lui Alexandru Buhuș, din anul 7174 (1665/66) de vânzare lor, ce-au vândut la ace vreme giământate de sat de Clemăuți domniții Roxandrii și adivărat, că la acel zapis numai giământate de sat s-au văzut scriindu c-au vândut; dară, osăbit, mai arată Gherasim, egumenul de Golăe, și altu ispisoc de la răposatul Costandin

Cantemir vod(ă), cu 21 de ani mai pe urmă decât zapisul vânzării aceii giurățăți de sat, în care ispisoc s-au aflat scriindu cum acestu sat Clemăuții au fostu driaptă cumpărătură domniții Roxandrei de la Buhuș hat(manul) și, mai înainte de săvârșanie ei, au lăsat cu testamentul ei acestu sat Clemăuții, împreună și cu alte doai sate, anume Sănetovca la Soroca și Oxintie la Orheiu, ca să fie drepte ocini a mănăstirii Golăe; încă scrie tot la acel ispisoc a lui Cantemir vod(ă) că au fostu dat domnița Roxandra mai înainte cu titrele aceste sate mănăstirii sale, ce-au avut la Rașcov, în Țara Leșască, și pe urmă, văzându că n-ave folos și pomană, le-au luat de la mănăstirea din Rașcov și le-au dat la mănăstire Golăe.

Pentru care, văzându domnie mea că la ispisocul lui Cantemir vod(ă) scrie pre tot satul Clemăuții întreg, c-au fostu cumpărătură domniții Roxandra de la Buhuș hat(man) și cu testamentul ei s-au dat mănăstirii Golăe și, adeverindu domnie me, precum tot mănăstirea au stăpânit acestu sat întreg atâta vreme, fără nici o pricină despre Gheorghiiță spat(ar), de vreme că până la Dumitrașco vod(ă) și Gheorghiiță spat(ar) au fost în țară și în starea sa, s-au prăvit stăpânindu mănăstirea, ș-au tăcut, am cunoscut că este driaptă moșie mănăstirii tot satul Clemăuți și, mai vârtos, că adeverindu ispisocul răposatului Cantemir vod(ă) pre tot satul, c-au fostu cumpărătură domniții Roxandrii de la Buhuș hat(man), n-au avut Carpu med(elnicer) nici un cuvântu de răspundere împotriva ispisocului, ce s-au aflat mai nou decât zapisul Saftii Urechioaia, ce scrie pe giurățate de sat, care arată mai sus.

Dreptu aceia, cu dreptu giudeț am dat rămas pe Carpu med(elnicer) din toată giudecata, ca să de pace satului Clemăuți. Iar rugătoriul nostru Gherasim, egumenul de la mănăstirea Golăia, cu a lor bune dresă îndreptându-să, am întărit domnia mea Sfintei mănăstiri Golăi pre acestu sat întreg Clemăuții, den dresă ce-au avut, ca să-i fie și de la domnia mea driaptă ocină și moșie; și ouricu; și întăritură cu tot hotarul și cu tot vinitul, neclătit și stătătoriu în veci. Și s-au luat și toate scrisorile, ce s-au aflat la Carpu medelnicer pre acestu sat, și s-au dat la mănăstire. Și de această pără să nu să mai pârască, altu să nu-s mai amestice pred sim listom g(o) spods(t)va mi.

ОУ Ис, в л[н]тъ 7248, м(е)с(а)ца іюніе 28.

Pecetea mare domnească aplicată cu chinovar.

Sturza vel log(ofăt) <m. p.>

Jos în dreapta: Прочит вел лшгwfът.

ANRM, f. 125, inv. 4, dos. 1455, f. 82. Original.

RECENZII

ANDREI EȘANU, CULTURAL UNIVERSE IN MOLDAVIA (XV-XIX). UNIVERS CULTURAL ÎN MOLDOVA (SEC. XV-XIX), CHIȘINĂU, 2013, 326 P.

Fără îndoială un istoric ajuns la vârsta de 65 de ani se află în fața unui bilanț de etapă al activității sale științifice. Acest aspect este și mai semnificativ când este vorba de opera științifică a academicianului Andrei Eșanu, membru de onoare a Academiei Române, laureat al mai multor premii naționale și din străinătate, decorat cu mai multe distincții de stat.

Academicianul Andrei Eșanu de mult a devenit un nume de referință al istoriografiei din Republica Moldova. Domnia Sa este autor a mai multor monografii, studii, articole, recenzii, prezentări de carte, coordonatorul mai multor volume, redactor științific, traducător. Lucrările Domniei Sale sunt așteptate de fiecare dată de publicul larg și, mai ales, de specialiștii care se ocupă de diferite perioade istorice ale trecutului neamului nostru.

Este și cazul lucrării pe care o prezentăm aici, care încă din *Cuvântul înainte* se arată a fi o apariție editorială prilejuită de momentul aniversar al autorului. Această culegere cuprinde mai multe studii, fie apărute mai înainte, fie în primă ediție aici, deși, așa cum remarcă și autorul, au fost scrise de mai multă vreme, dar au așteptat momentul oportun și documentarea adecvată, pentru a fi scoase de sub lumina tiparului sub forma acestei culegeri.

Una din preocupările primordiale ale cercetătorului Andrei Eșanu este studierea istoriei culturii și civilizației medievale românești. Prin urmare, nu-i întâmplătoare nici această culegere de studii, apărută în condiții grafice foarte bune, care pornește de la necesitatea firească de a oglindi elementele fundamentale care au stat la constituirea și evoluția culturii românești, începând cu epoca medievală și ajungând până în secolul al XIX-lea.

Studiile sunt împărțite în cinci compartimente. Primul compartiment se ocupă de **carte în general și schimbul cultural** care a avut loc în spațiul sud-est și est-european și care a adus rezultate impresionante, iar circulația cărții în acest spațiu larg vine să schimbe închipuirea noastră despre acea lume de demult, considerată una închisă și puțin dispusă unor relații interculturale de anvergură. Cartea în acea perioadă îndeplinea mai multe meniri. Una dintre ele ținea de instruire, iar acest aspect a fost dezbătut în unul dintre articolele acestui compartiment, la fel ca și locul pe care cărțile l-au avut în perioada modernă.

După cum se știe, în lipsa unor instituții moderne, mănăstirile au fost acele locașuri care au preluat mai multe preocupări, în mod normal, trebuiau să aparțină

unor așezăminte specializate. Prin urmare, mănăstirile au fost acele instituții, care, după cum era și firesc, și-au constituit primele biblioteci. Cu toate acestea, în perioada amintită apar menționate și primele biblioteci private, iar iubitorii de carte formează colecții importante. Subiectul respectiv este abordat în cel doilea compartiment - **Biblioteci private și mănăstirești**. Între subiectele dezbătute, cu siguranță, un interes special o să-l trezească *Pomelnicul mănăstirii Sihăstria Putnei*, descoperit în una din bibliotecile din Federația Rusă.

În al treilea compartiment, autorul tratează tema **învățământului și științei de carte**, care cuprinde așa subiecte ca: *Învățământul feminin în Moldova (sec. XV-XVIII)*, (studiu în limba rusă), *Școlile latine în Moldova (a doua jumătate a sec. XV - prima jumătate a sec. al XVII-lea)*, *Activități culturale și spirituale la mănăstirea Secu în primele decenii ale sec. al XVII-lea*, *Academia slavo-greco-latină din Iași, Instituții școlare și știință de carte la Chișinău (sec. XVII - începutul sec. XIX)*, *Răspândirea slavonismului în Moldova după apariția și afirmarea scrierii în limba română (a doua jumătate a sec. al XVII-lea - începutul sec. al XIX-lea)* (studiu în limba rusă).

Tematica legată de **viața și activitatea lui Dimitrie Cantemir** ocupă un loc important în preocupările științifice ale acad. Andrei Eșanu. Această tematică nu lipsește nici în culegerea pe care o prezentăm. Studiile dedicate lui Dimitrie Cantemir abordează, între altele, problema cotiturii în istoria Moldovei, luând ca punct de reper domnia ilustrului nostru înaintaș (studiu în limba engleză). Iată și alte subiecte care au stat în atenția autorului: *Dimitrie Cantemir și cultura europeană; Panegiricul lui Dimitrie Cantemir din anul 1719*, cu anexa versiunii ruse a Panegiricului; *Notele cotidiene ale lui Ivan Ilinski (1721-1730)*, *Considerații asupra demnității Mariei Cantemir*, precum și o *Addenda la bibliografia neamului Cantemireștilor*, în care au fost incluse reperele bibliografice ale lucrărilor recent apărute în Republica Moldova și în străinătate cu privire la personalitatea, opera și epoca ilustrului cărturar moldovean.

Un interes special prezintă și al cincilea compartiment, **Om, univers și mediu**, în care sunt trecute trăirile oamenilor în fața diferitor intemperii ale naturii. Cele două studii: *Iarna în Europa și spațiul istoric al Țării Moldovei (de la începutul erei noastre până la 1900)* și *Anomalii naturale în istorie: arșiță și secetă în Moldova (sec. XVI-XIX)* se raportează la imaginarul colectiv european și moldovean în fața intemperii timpului, care până la urmă i-au făcut și pe români, și pe europeni, în general, mai puternici în fața voinței divine.

Cele menționate mai sus arată că suntem, fără îndoială, în fața unei noi mari realizări a acad. Andrei Eșanu. Aflat în faza bilanțului, provizoriu, desigur, autorul vine cu o nouă concepție și viziune asupra unor probleme fundamentale din istoria neamului nostru. Elemente și concepte care în final l-au definit și i-au dat o individualitate într-o ierarhie a valorilor europene. Iată de ce recomandăm cu căldură această carte tuturor specialiștilor în domeniu, publicului larg și tuturor celor interesați de trecutul neamului nostru.

Valentin Constantinov

O RECUPERARE MONOGRAFICĂ IMPORTANTĂ

În anul 2005 regretata cercetătoare Valentina Pelin a finisat, conform proiectului de cercetări instituționale, studiul monografic „*Paisianismul în contextul cultural și spiritual sud-est și est european sec. XVIII-XIX*”. Din nefericire, peste câteva luni, autoarea a fost răpusă de o boală grea, încât nu a mai avut șansa să-și vadă lucrarea publicată.

Deși de atunci au trecut mai mulți ani, monografia păstrându-și actualitatea și fiind de o bună calitate științifică, am considerat că ea trebuie neapărat să fie publicată, ceea ce ne-a reușit în 2014¹. Dacă îngrijirea textului și ceea ce ține de prezentarea activității științifice a Valentinei Pelin au făcut-o subsemnații, mijloacele necesare pentru editarea ei au fost acumulate de enoriașii Bisericii *Întâmpinarea Domnului* de pe lângă Universitatea de Stat din Moldova, îndrumați și povățuiți de evlaviosul părinte Octavian Moșin, cărora le aducem și pe această cale sincere mulțumiri.

Valentina Pelin a fost încadrată la Institutul de Istorie al Academiei de Științe a Moldovei la începutul anului 2001, fiind deja un cercetător pe deplin format, după ani de muncă la Arhiva Națională a Republicii Moldova și la Institutul de Filologie al AȘM, având vaste interese științifice ce țineau de cultura și spiritualitatea medievală românească.

Apreciind de mai multă vreme profesionalismul și pasiunea ei pentru universul cărții manuscrise românești, a fost acceptată includerea ei în munca de cercetare în Secția „Istoria Culturii” a Institutului de Istorie. Or, până atunci cercetătoarea realizase fundamentala lucrare „*Catalogul bibliotecii mănăstirii Noul Neamț*”², precum și alte publicații de valoare la proiectele „Moștenirea culturală a Moldovei”³ și „Mănăstirea Căpriană (sec. XV-XX)”⁴ ș.a.

Problema abordată în studiul monografic „*Paisianismul în contextul cultural și spiritual sud-est și est european sec. XVIII-XIX*” a servit drept obiect

¹ Valentina Pelin, *Paisianismul în contextul cultural și spiritual sud-est și est european sec. XVIII-XIX*. Ediție îngrijită de acad. Andrei Eșanu și Valentina Eșanu, Chișinău, Ed. Pontos, 2014, 235 p.

² *Каталогун женерал ал манускриселор молдовенеишь пэстрате ын УРСС. Колекция библиотечий мэнэстирий Ноул-Нямц (сек. XIV-XIX). / Сводный каталог молдавских рукописей, хранящихся в СССР. Коллекция Ново-Нямецкого монастыря (XIV-XIX). Алкэтуитор Валентина Овчиникова-Пелин, Кишинэу, Штиинца, 1989, 438 п. (Catalogul general al manuscriselor moldovenești păstrate în U.R.S.S./ Colecția Bibliotecii Mănăstirii Noul-Neamț (sec. XIV-XIX), Chișinău, Ed. Știința, 1989, 438 p. cu 47 facsimile).*

³ Valentina Pelin, *Despre vechimea unor manuscrise ale operei „Varlaam și Ioasaf”*, în *Valori și tradiții culturale în Moldova*. Culegere de studii sub redacția lui Andrei Eșanu, Chișinău, 1993, p. 58-84.

⁴ Andrei Eșanu, Valentina Eșanu, Nicolae Fuștei, Valentina Pelin, Ion Negrei, *Mănăstirea Căpriană. Sec. XV-XX. Studiu istoric, documente și materiale*. Coord. A. Eșanu. Chișinău, Ed. Pontos, 2003, 586 p.

de studiu doar pentru puțini cercetători, dar deosebit de valoroși, între care și cunoscutul slavist rus A.I. Iațimirski (1873-1925). Cercetătoarea a îndrăznit, în sensul bun al cuvântului, să atace problema „paisianismului”, încrucișându-și spada cu savanți de prim rang în știința istorică europeană din sec. XIX-XX.

Către anul 2000 Valentina Pelin a reușit să acumuleze un vast material documentar și mai ales codicologic, efectuând cercetări de anvergură în marile arhive, muzee și biblioteci din Chișinău, Sankt Petersburg, Moscova, Kiev, București, Iași, din celebrele mănăstiri Neamț, Secu, Dragomirna, Vorona, Dobrușa, Noul Neamț, în cele ale Patriarhiei Bisericii Ortodoxe Române din București și a Mitropoliei Moldovei și Sucevei din Iași ș. a. Această muncă care a durat mai mulți ani, s-a încheiat la sfârșitul anului 2005 prin prezentarea și discutarea în secția de „Istorie a Culturii” din cadrul Institutului de Istorie a studiului monografic „*Paisianismul în contextul cultural și spiritual sud-est și est european sec. XVIII-XIX*”, lucrare, care a lăsat cea mai bună impresie. Numai boala grea care a venit pe neașteptate a zădărnicit frumoasele sale intenții de a o pregăti pentru tipar și de a o prezenta ca teză de doctor habilitat în istorie într-un viitor apropiat.

Cu puțin timp înainte de sfârșitul său tragic (10 iulie 2006), Valentina Pelin ne-a încredințat manuscrisul cu rugămintea de a găsi posibilitatea de a-l publica. Cu toate că de atunci au trecut niște ani, la o nouă lectură ne-am convins că lucrarea este dusă în mare parte la bun sfârșit, lipsindu-i anexele la care face referințe în text, precum și unele compartimente din capitolul al VI-lea. Unele dintre acestea din urmă am reușit să le reconstituim după unele studii aparte, dar care, după cum ne-am convins, sunt părți componente ale studiului monografic în cauză, astfel încât în cea mai mare parte monografia s-a completat în mod fericit, ceea ce ne-a încurajat să o pregătim pentru tipar.

Lectura lucrării arată cu prisosință că autoarea a efectuat investigații de mari proporții în centrele culturale menționate din spațiul românesc și din străinătate, din care rezultă că a depus o muncă susținută în vederea studierii vastei moșteniri cărturărești a starețului Paisie Velicovski (1722-1794) și a ucenicilor săi până în cele mai mici detalii. Pentru atingerea scopului propus, adică pentru analizarea fenomenului cultural cercetat, autoarea a divizat materia studiului său monografic în șase capitole, după cum urmează: I. *Mediul cultural monahal din Țările Române înainte de mijl. sec. al XVIII-lea*; II. *Reînnoirea tradițiilor isihaste în Țările Române în a doua jum. a sec. al XVIII-lea*; III. *Moștenirea literară a școlii paisiene de la Neamț. Traduceri patristice*; IV. *Scrierile originale ale școlii paisiene (sec. XVIII-XIX)*; V. *Scrierile originale ale ucenicilor români și slavi din școala paisiană*; VI. *Ecoul mișcării culturale paisiene în Țările Române*, acestea fiind însoțite de o *Introducere* și *Concluzii*.

Fără a intra în detalii, vom arăta că în urma investigațiilor Valentinei Pelin au fost identificate un număr mult mai mare de opere originale, decât se cunoștea până a odinioară, atât ale lui Paisie cât și ale ucenicilor săi răspândite în origi-

nale, copii manuscrise și variante tipărite în limbile română și slavonă nu numai în Țările Române, dar și în sud-estul și estul Europei.

În opinia noastră, Valentina Pelin a reușit să demonstreze că în școala paisiană de la mănăstirea Neamț și Secu s-a efectuat o mare muncă de traducere și publicare a scrierilor patristice din limba greacă în cea română și slavonă și că cea mai mare parte a ucenicilor lui Paisie Velicicovski fiind români, buni cunoscători de limbă greacă și slavonă, au efectuat traduceri mult mai numeroase în limba română, decât în cea slavonă, încât nu mai rezistă teza lui A. I. Iațimirski conform căreia mișcarea paisiană a avut drept scop renașterea culturii slavone în Țările Române. Ba mai mult, însuși Paisie Velicicovski a învățat limbile greacă și română de la monahii români cu studii la înaltele școli domnești de la București și Iași. De cele mai multe ori, lucrările patristice aduse de la Muntele Athos erau traduse mai întâi în românește, iar, mai apoi, de pe aceste izvoade se efectuau traduceri în limba slavonă. O altă concluzie la care a ajuns cercetătoarea este aceea că paisianismul a atins culmile sale în mediul cărturăresc din mănăstirile moldovenești Neamț și Secu, unde Paisie a elaborat celebra sa „Filocalie” (Добротолюбие), exercitând prin acestea o mare influență asupra vieții monahale și spirituale din vasta arie de cultură post-bizantină, inclusiv a celei est-slave, prin care a pus începuturile renașterii monahismului rusesc și a structurii stăreției (старчество) în sec. al XIX-lea, după veacul dezastruos pe care l-a cunoscut Biserica Rusă de la Petru I până la Ecaterina a II-a.

Studiul monografic al regretatei cercetătoare Valentina Pelin „*Paisianismul în contextul cultural și spiritual sud-est și est european sec. XVIII-XIX*” este o continuare directă a ediției sale în două volume „*Sfântul Paisie de la Neamț. Cuvinte și scrisori duhovnicești*”, Chișinău, 1998-1999⁵. După cum reiese din studiul monografic prezentat, Valentina Pelin urma ca în colaborare cu istoricul grec A.-E. Tachiaos să finiseze în scurtă vreme lucrul asupra unui al treilea volum de *Cuvinte și scrisori* ale lui Paisie Velicicovski, pe care istoricul grec le descoperise la una din mănăstirile athonite. Din păcate, din ceea ce ne-a încredințat Valentina Pelin înainte de stingerea ei nu am aflat un asemenea manuscris.

În același rând cu scrierile lui Paisie Velicicovski, cercetătoarea a identificat un număr destul de mare de opere ale ucenicilor săi din Țara Românească și Moldova, inclusiv din Basarabia, cu întreaga lor filiație prin copii și ediții din ultimele decenii ale sec. la XVIII-lea și din sec. al XIX-lea, pe care le descrie în monografia prezentată.

Asemenea mari figuri ale culturii românești cum ar fi mitropolitul Moldovei Veniamin Costache (1768-1846), duhovnicul Andronic (1820-1893) de la mănăstirea Noul Neamț din Basarabia, mai mulți călugări ucenici stabiliți ulterior la mănăstirile Cernica și Căldărușani din Țara Românească, între care Sfântul Calinic de la Cernica (1787-1868) și mitropolitul Țării Românești Grigorie Dascălul (1765-1834) ș.a. sunt văzuți drept ucenici și continuatori

⁵ Reeditate post-mortem la Iași în 2010.

ai lui Paisie Velicicovski, care prin activitatea lor au lăsat numeroase scrieri și tipărituri, marcând viața culturală și spirituală românească din sec. al XIX-lea.

În totalitate, lucrarea „*Paisianismul în contextul cultural și spiritual sud-est și est european sec. XVIII-XIX*” nu numai că varsă mai multă lumină asupra unei epoci mai puțin cercetate din istoria românilor și a popoarelor limitrofe, dar și schimbă în mare parte reprezentările și concluziile cu privire la epoca paisiană, făcute cu un secol în urmă de cercetătorul rus A. I. Iațimirski.

Deși a fost finisată cu aproape un deceniu în urmă, lucrarea Valentinei Pelin și-a păstrat prospețimea și puterea de convingere prin multitudinea argumentelor și constituie o valoroasă contribuție la cercetarea unui fenomen cultural și spiritual de anvergură europeană, produs în viața cultural-spirituală a Țării Moldovei, intrat de mai multă vreme în limbajul științific drept „paisianism”.

Materialul documentar și analiza lui comparată cu estimările anterioare, pe care îl conține studiul monografic referitor la „paisianism”, prezintă un interes deosebit atât pentru specialiștii în istoria culturii și literaturii, cât și pentru teologi, studenți ai facultăților umanistice și teologice.

Andrei Eșanu, Valentina Eșanu

VIAȚA ȘTIINȚIFICĂ

ȘCOALA DE VARĂ „PROVOCĂRILE ISTORIEI CA ȘTIINȚĂ ȘI DISCIPLINĂ DE ÎNVĂȚĂMÂNT LA ÎNCEPUTUL MILENIULUI TREI. EDIȚIA A X-A”, SIBIU, 7-12 IULIE 2014

Administrația Centrului de Studii Transilvane al Academiei Române a reușit să formeze o tradiție din organizarea Școlilor de vară, adevărate centre de cultură și perfecționare istorică. Anul acesta, la lucrările Școlii de Vară „Provocările istoriei ca știință și disciplină de învățământ la începutul mileniului trei”, ediția a X-a, au avut posibilitatea să participe și câțiva cercetători de la Institutul de Istorie al AȘM. Tradițional, Școlile de vară se organizează anual în diferite orașe ale Transilvaniei, anul acesta lucrările fiind ținute în orașul multicultural Sibiu, în perioada 7-12 iulie 2014. La manifestare au participat profesori de istorie și cercetători științifici din România, Republica Moldova, Ucraina, Serbia și Ungaria.

La deschiderea evenimentului, alături de acad. Ioan-Aurel Pop, rectorul Universității „Babeș-Bolyai” și directorul Centrului de Studii Transilvane, prof. univ. dr. Ioan Bolovan, prorectorul UBB, s-au aflat autoritățile orașului Sibiu, rectorii unor universități din Sibiu, Episcopul vicar al Arhiepiscopiei Sibiului, Andrei Făgărășan, alte personalități. În alocuțiunile de inaugurare, vorbitorii au exprimat convingerea că scopul științific al întâlnirii va fi realizat și va fi dublat de descoperirea vestigiilor istorice ale orașului multicultural Sibiu, dar și a locurilor pitorești ale județului. Un prim pas pentru cunoașterea potențialului județului Sibiu l-a constituit vizionarea celui mai recent film documentar despre Sibiu, pe care „cursanții” Școlii de Vară l-au primit în dar pe un CD.

În prima zi a lucrărilor Școlii de Vară au fost ținute conferințe de către universitarii Ioan-Aurel Pop, Sabin Luca, directorul Muzeului Național Brukenthal, Cornel Sigmirean, președintele Senatului Universității „Petru Maior” din Târgu Mureș. În zilele următoare au fost audiate prelegerile unor reprezentanți ai comunității academice sibiene, între care, Paul Niedermaier, George Manolache, Vasile Ciobanu, Sorin Radu, Ilie Moise, Lucian Giura, Gabriela Gruber, precum și Maria Berényi, de la Institutul de Cercetări al Românilor din Ungaria. Academicianul Ioan-Aurel Pop a conferat pe tema „Istoria și semnificația numelor de român/vlah și România/Valahia”, subliniind importanța și actualitatea temei,

care "...trebuie relevată în chip corect, în acord cu ceea ce mărturisesc izvoarele istorice".

Arhiepiscopul Sibiului și Mitropolitul Ardealului, Dr. Laurențiu Streza, în acord cu consemnarea anului 2014 ca an al evocării personalității lui Constantin Brâncoveanu, a prezentat subiectul „Martiriul Brâncovenilor și exemplul pentru generațiile actuale”. Dr. Constantin Ungureanu a vorbit despre: „Bucovina în timpul Primului Război Mondial”.

Tematica cursurilor a punctat cele mai importante evenimente de istorie a românilor în context internațional, accentul fiind pus pe o abordare interdisciplinară (istoria culturii, filosofie, literatură, istoria relațiilor internaționale, arheologie, etnografie, demografie, politologie, geografie istorică, istorie militară etc.). Totodată, participanții la Școala de Vară au avut inclus în program o vizită la Colegiul Național „Octavian Goga”, unde s-au întâlnit cu profesorii de istorie din Sibiu și din alte localități ale județului, în cadrul cărora s-au desfășurat activități cu caracter didactic-aplicativ.

Orele practice de teren: vizitarea edificiilor istorico-culturale și religioase ale orașului Sibiu, descoperirea castelelor medievale din județ, a cetăților, mănăstirilor și bisericilor, vizitele însoțite de prelegerile specialiștilor notorii la fața locului au lăsat în memoria participanților impresii de neuitat. Școala de Vară a inclus excursii pe traseele Sibiu-Rășinari-Orlat-Sibiul, Sibiu-Făgăraș-Sâmbăta de Sus-Sibiu. Prelegerile și dezbaterile din cadrul Școlii de Vară, prezentarea noilor apariții editoriale, orele practice de istorie, contactul direct cu cultura românească, au îmbogățit nu doar bagajul de cunoștințe ale cursanților, dar au oferit și noi oportunități de colaborare, schimb de opinii, lecții de bună organizare, responsabilitate, spirit de echipă, bunăvoință și sensibilitate, subliniind o dată în plus necesitatea studierii și cunoașterii situației românilor de pretutindeni.

*Silvia Corlăteanu-Granciuc**

* **Silvia Corloteanu-Granciuc**, doctor în istorie, cercetător științific coordonator la Institutul de Istorie al AȘM.

EDIȚIA A II – a A ȘCOLII INTERNAȚIONALE DE VARĂ
A TINERILOR ISTORICI DIN ȚĂRILE CSI ȘI STATELE
BALTICE „SECOLUL XX VĂZUT DE ISTORICII DIN ȚĂRILE
CSI ȘI STATELE BALTICE: ȘTIINȚĂ ȘI EDUCAȚIE”
(19-28 IULIE 2014, MOSCOVA-ZVENIGOROD,
FEDERAȚIA RUSĂ)

În perioada 19-28 august 2014, în apropierea orașelului Zvenigorod din Federația Rusă, și-a desfășurat activitatea școala de vară internațională „Secolul XX văzut de istoricii din țările CSI și statele baltice: știință și educație”. Evenimentul a fost organizat de Institutul de Istorie Universală al Academiei de Științe a Rusiei, cu susținerea Agenției Federale Ruse pentru CSI, conaționali de peste hotare și colaborarea umanitară internațională „Rossotrudnicestvo”, Ministerului Științei și Educației al Federației Ruse, Universității de Științe Umanitare a Academiei, Arhivei de Stat de Istorie Social-Politică a Rusiei, organizației obștești „Asociația profesorilor de istorie și științe sociale”.

În programul școlii de vară s-au înscris 21 de participanți din instituțiile de profil ale nouă state membre CSI, printre care și trei cercetători științifici de la Institutul de Istorie al AȘM. Fiind conceput ca un eveniment pentru tinerii istorici, lista participanților a inclus cercetători din cadrul institutelor de istorie, colaboratori ai muzeelor, cadre didactice preuniversitare și universitare cu vârsta până la 35 ani din Azerbaidjan (Emin Dadashov, Emin Mammadov), Armenia (Zohrab Ghevorgyan, Armenui Marangozian), Belarusia (Elena P. Gross, Denis S. Karpenko, Aleksandr N. Maksimovich, Andrey V. Radyuk, Anna S. Yaskovich), Estonia (Stepan Bondarenko), Letonia (Martin Mintaurs, Ginta Orinska-Spirdy), Lituania (Arturas Svaraukas, Darjus Juodis), Republica Moldova (Sergiu Bacalov, Valentina Chirtoagă, Alexandru Cosmescu), Federația Rusă (Denis V. Suhino-Homenko) și Ucraina (Aleksandr A. Marincenko, Igory N. Miklaschuk, Viktoria A. Stelmah).

Lucrările școlii de vară au inclus șase module de prelegeri și mese rotunde axate pe problematici precum: tendințele dezvoltării științei istorice în secolul XXI; aspecte ale periodizării, interpretării și valorificării materialelor de arhivă în contextul predării-învățării istoriei secolului XX; principalele direcții istoriografice în țările CSI și statele baltice; examinarea unor direcții de perspectivă, pentru tinerii istorici, în sfera cercetării; cauzele căderii Imperiului Rus; radiosopia procesului formării modelului sovietic; caracterul dualist (teroare și modernizare) al sistemului sovietic (cazul lui L.P. Beria, relațiile dintre stat și societate etc.); al Doilea Război Mondial (colaboraționismul în URSS, relațiile dintre URSS și Aliați etc.); formarea lumii bipolare („războiul rece” și confruntarea sistemelor ideologice), abordată în contextul evoluției actuale a

relațiilor internaționale; studierea problemelor de istorie contemporană post-sovietică etc.

Prelegerile au fost ținute de profesori și experți cunoscuți, cu o vastă experiență didactică și de cercetare științifică, precum: Oleg V. Budnițki, Galina V. Gorskaia, Ecaterina O. Grantseva, Natalia I. Egorova, Serghei A. Kotov, Aleksandr V. Lukashin, Anastasia S. Maier, Gheorghe A. Malyutin, Nikita V. Petrov, Liorina P. Repina, Aleksandr V. Repnikov, Andrei K. Sorokin, Denis V. Fomin-Nilov, Aleksandr V. Shubin; iar moderatori au fost Viktor V. Ischenko și Denis V. Fomin-Nilov.

În cadrul prelegerilor și meselor rotunde, participanții la școala de vară au examinat o serie de probleme istoriografice controversate, au inițiat discuții științifice constructive. Participanții au subliniat necesitatea cercetării obiective și echidistante a istoriei spațiului post-sovietic, în vederea evitării politizării excesive a anumitor aspecte ale trecutului. Discuțiile s-au desfășurat într-un climat de lucru prielnic, iar întregul eveniment a lăsat doar impresii pozitive.

Pentru cercetătorii din cadrul Institutului de Istorie al AȘM, școala de vară a constituit un prilej de dezbateri, schimb de experiență și de literatură istorică cu colegii din cadrul Institutului de Istorie Universală al Academiei de Științe a Rusiei, Univesității de Științe Umanitare a Academiei, Arhivei de Stat a Rusiei de Istorie Social-Politică, de stabilire a contactelor și identificare a oportunităților de colaborare cu colegi din alte țări ale CSI și din statele baltice.

Un compartiment aparte al școlii de vară au fost excursiile în locurile istorice. Memorabilă a fost vizita la Muzeul de Stat de Istorie din Moscova și, îndeosebi, excursia la renumita mănăstire fortificată Sf. Sava-Storojevski din orașul Zvenigorod. În acest mod, participanții și-au aprofundat cunoștințele asupra multor fapte și evenimente istorice importante din trecutul Rusiei. Lucrările propriu zise ale școlii de vară, de asemenea, s-au ținut într-un loc istoric: în conacul nobiliar cu parc din apropierea satului Erșovo, proprietatea dvorenilor Olsufiev. Conacul este amplasat la marginea pădurii, astfel participanții la școala de vară au avut posibilitatea să admire din plin frumusețea naturii Rusiei europene.

În concluzie, evidențiem faptul că organizatorii au realizat cu succes întregul program planificat al școlii, au fost receptivi la opiniile și sugestiile participanților. Școala de vară de la Zvenigorod a fost realmente un bun prilej pentru stabilirea relațiilor de cooperare cu colegii din țările CSI și statele baltice, o posibilitate de schimb reciproc de experiență de cercetare și informații cu privire la sursele documentare de arhivă inedite și colecțiile muzeale, utile pentru studierea istoriei. Acest tip de școli de vară, în opinia noastră, este binevenit, din perspectiva menținerii dialogului științific dintre istoricii din țările CSI și statele baltice într-un făgaș constructiv.

*Sergiu Bacalov**

* **Sergiu Bacalov**, doctor în istorie, cercetător științific coordonator la Institutul de Istorie al AȘM.

CONFERINȚA ȘTIINȚIFICĂ „PRIMUL RĂZBOI MONDIAL ȘI BASARABIA (1914-1918)”, CHIȘINĂU, 19 SEPTEMBRIE 2014

Pentru a marca 100 de ani de la declanșarea Primului Război Mondial, Institutul de Istorie al AȘM, Centrul de Cultură și Istorie Militară, Proiectul Tinerilor Cercetători „Basarabeni în anii Primului Război Mondial” au organizat, la 19 septembrie 2014, conferința științifică „Primul Război Mondial și Basarabia (1914-1918)”. Găzduite de Centrul de Cultură și Istorie Militară din Chișinău, lucrările conferinței au fost deschise cu mesaje de salut din partea președintelui AȘM, acad. Gheorghe Duca, precum și a Ministrului Apărării, Valeriu Troenco. Distingii oaspeți au salutat inițiativa de organizare a unui astfel de eveniment științific și au apreciat înalt eforturile organizatorilor.

În cadrul ședinței în plen, moderată de prof. univ. dr. hab. Ion Șișcanu, au prezentat rapoarte conf. univ. dr. hab. Nicolae Enciu (Institutul de Istorie al AȘM), prof. univ. dr. Ioan Scurtu (Academia Oamenilor de Știință din România), Excelența Sa Artur Michalski (Ambasadorul Republicii Polonia în Republica Moldova). Lucrările pe secțiuni ale conferinței au fost moderate, prima - de prof. univ. dr. hab. Anatol Petrencu și dr. Andrei Emilciuc, iar a doua - de prof. univ. dr. hab. Valentin Tomuleț și dr. Sergiu Bacalov. În program au fost înscriși 19 participanți, reprezentând următoarele instituții academice, universitare și muzeale din Republica Moldova și România: Universitatea București, Institutul de Istorie al AȘM, Universitatea de Stat din Moldova, Muzeul Național de Istorie a Moldovei, Centrul de Cultură și Istorie Militară, Academia Militară „Alexandru cel Bun”. Majoritatea celor vizați sunt oameni de știință cu mare experiență în domeniul cercetării istorice, dar alături de aceștia s-au regăsit și câțiva cercetători în formare.

Comunicările prezentate în cadrul conferinței au avut sarcina de a acoperi un spațiu istoriografic rămas nevalorificat, din varii motive, de cercetătorii din domeniul istoriei din Republica Moldova. Astfel, în baza valorificării de către autori a unui imens material bibliografic și documentar, au fost puse în discuție teme nu doar originale, ci și extrem de utile pentru cunoașterea războiului sub aspect militar, politic, ideologic, diplomatic, național, spiritual, confesional, instituțional, precum și din perspectiva memoriei colective. Menționăm în acest context comunicările prezentate de conf. univ. dr. hab. Nicolae Enciu (*Pentru o istorie integrală și integrată românească a participării României la Primul Război Mondial*), prof. univ. dr. Mihai Retegan (*De la războiul imperialist la războiul național. Istoriografia română și Primul Război Mondial*), conf. cerc. dr. Gheorghe Negru (*Decretarea „stării de război” în Basarabia, în 1914, și lupta împotriva „curentului românofil”*). Cazul Elena Alistar, Teodor Ciuhurian, Daniel Ciugureanu), prof. univ. dr. hab. Valentin Tomuleț (*Un monument ridicat în memoria*

ostașilor originari din satul Tabani, căzuți în Primul Război Mondial). În virtutea acestui fapt, suntem îndreptățiți să afirmăm că, prin aportul colectiv al participanților la conferință, s-a reușit a se depăși perceperea primei conflagrații mondiale doar prin prisma rezultatelor sale, în prim plan plasându-se dimensiunea istorică și general-umană a războiului.

După prezentarea comunicărilor au avut loc dezbateri pe marginea celor expuse, la care s-au inclus nu doar participanții, ci și auditorii – cercetători, cadre didactice și studenți din capitală și centrele raionale. A fost lansat îndemnul de a dezvolta subiectele prezentate la conferință, în vederea publicării lor într-un volum special, care se dorește a vedea lumina tiparului până la finele anului 2014.

*Andrei Emilciuc**

* **Andrei Emilciuc**, doctor în istorie, cercetător științific superior la Institutul de Istorie al AȘM.

IN MEMORIAM

+ IN MEMORIAM ION JARCUȚCHI (29 IUNIE 1948 – 4 AUGUST 2014)

O moarte neașteptată l-a răpit dintre noi pe istoricul Ion Jarcuțchi, specialist în domeniul istoriei naționale, epoca modernă, îndurerând familia și pe toți cei care l-am cunoscut, această despărțire tragică oferindu-ne un prilej de reflecție asupra rolului istoricului în societate și al destinului regretatului nostru coleg în această lume.

O primă constatare pe care o facem este că au rămas mai multe lucruri pe care Ion Jarcuțchi nu a reușit să le ducă la un bun sfârșit, dispariția sa lăsând un gol în istoriografia națională, în familie, în comunitatea istoricilor și în sufletul prietenilor.

Născut în satul Bocșa, raionul Fălești, într-o familie de oameni simpli și harnici, a fost crescut cu dragoste de părinții care i-au cultivat încă din copilărie lui și fratelui său mai mare respectul pentru muncă: fie munca fizică, fie cea intelectuală, înclinarea spre temeinicie, răbdare, cumpătate și echilibru în toate. Cu timpul, Ion Jarcuțchi va deveni un savant bine cunoscut în Republica Moldova, dar și peste hotare, a devenit omul care a lăsat urme adânci în știința istorică, dar și în inimile celor care au colaborat sau, pur și simplu, au comunicat cu el.

După absolvirea Universității de Stat din Moldova și a doctoratului la Institutul de Istorie al Academiei de Științe a Moldovei, a lucrat în calitate de cercetător științific inferior, cercetător științific superior, șef de sector la Institutul de Istorie al AȘM (1977-1995). În perioada 1995-2004 a îndeplinit funcția de șef al Secției organizare a științei în cadrul aparatului Academiei de Științe a Academiei de Științe a Moldovei, a fost secretar științific al Secției de Științe Socio-Umanistice și Arte (2005-2008). A exercitat funcția director al acestei instituții academice (2009-2010), de șef al Centrului Studii Istorice al Institutului de Istorie, Stat și Drept al AȘM (2010-2012). Din anul 2012 a activat în cadrul Institutului de Studii Enciclopedice al AȘM.

Întreaga viață și-a consacrat-o cercetării istoriei și promovării adevărului istoric: a debutat cu cercetări științifice în probleme social-economice ale Basarabiei și Transnistriei în secolul al XIX-lea, a susținut teza de doctor în științe istorice în anul 1984, iar în anul 1995, pentru valoarea lucrărilor tipărite, i se conferă titlul de conferențiar cercetător.

Și-a construit cariera științifică lent, dar temeinic, cu dăruire și profesionalism, începând de la simplu cercetător științific stagiar până la funcția de director al Institutului de Istorie al AȘM.

Aria preocupărilor științifice ale lui Ion Jarcuțchi a cuprins mai multe domenii de cercetare: dezvoltarea social-economică a spațiului din stânga Nistrului în a doua jumătate a secolului al XIX-lea – începutul secolului al XX-lea; lupta diplomatică în ajunul și în perioada încheierii tratatului de pace ruso-turc de la 28 mai 1812; istoria științei din Republica Moldova ș.a.

A fost unul dintre primii cercetători științifici care s-a preocupat asiduu, încă din anii tinereții, de chestiunea tratatului de pace de la București (1812) și de problema anexării Basarabiei la Imperiul Rus, reușind să analizeze acest subiect prin prisma unor noi metodologii istorice. Asupra temei respective a publicat un șir de studii și materiale și o prestigioasă monografie, editată în colaborare (a doua ediție fiind gata pentru tipar).

De sub condeii lui Ion Jarcuțchi au văzut lumina tiparului peste 70 de lucrări științifice, inclusiv studii monografice și de sinteză: „Развитие промышленности и торговли в левобережных районах молдавского Поднепровья в пореформенный период (1861-1905)” (1985), „Pacea de la București (din istoria diplomatică a încheierii tratatului de pace ruso-turc de la 16 (28) mai 1812)” (în colaborare, 1992), „Academicienii din Basarabia și Transnistria (a doua jumătate a sec. XIX – prima jumătate a sec. XX)” (în colaborare, 1996), „История Республики Молдова. С древнейших времён до наших дней” (în colaborare, 1997, 2002, 2004), „Din istoria Transnistriei (în contextul istoriei naționale)” (în colaborare, 2001), „Academia de Științe a Moldovei: istorie și contemporaneitate. 1946-2006” (în colaborare, 2006), „O istorie a regiunii Transnistrene din cele mai vechi timpuri până în prezent” (în colaborare, 2007), Ediția Enciclopedică „Republica Moldova” (în colaborare, ed. I, 2009; ed. II, 2011), „Comisia Gubernială Științifică a Arhivelor din Basarabia” (2012), un șir de comunicări științifice publicate în Republica Moldova și peste hotare etc.

De la primele lucrări elaborate în anii tinereții, Ion Jarcuțchi impresionează prin multitudinea materialelor consultate, surprinde prin vastitatea intereselor sale. Noutatea cercetărilor întreprinse, bogata informație documentară, rigoarea demersului științific și rezultatele la care a ajuns conferă lucrărilor sale statutul de „abordare totală”, ocupând un loc merituos în istoriografia națională.

Format ca om de știință în preajma unor mari maeștri, de la care a învățat rigoarea metodei, spiritul cercetării obiective, fără prejudecăți și complexe, Ion Jarcuțchi a avut un rol important în crearea climatului de seriozitate științifică în instituțiile în care a lucrat. Înzestrat cu o excepțională capacitate de muncă, el și-a impus și a impus colaboratorilor săi rigoarea cercetării și cultul muncii bine făcute; le-a oferit totdeauna celor din preajmă un exemplu de onestitate și moralitate.

Formația sa multidisciplinară, capacitatea sa de a cumula cercetarea cu managementul, vocația de explorator de noi drumuri l-au îndrituit să devină

întemeietorul unui nou domeniu de cercetare, și anume cel al istoriei științei naționale, conturând astfel o nouă direcție de cercetare științifică. Valorificând istoria științei din Republica Moldova, a reușit să lase o operă durabilă, monografia „Comisia Gubernială Științifică a Arhivelor din Basarabia” (2012). Între timp, a devenit cronicarul istoriei Academiei de Științe a Moldovei și a domeniilor sale de cercetare.

Recunoașterea operei științifice a lui Ion Jarcuțchi își găsește expresia nu doar în recenziile asupra lucrărilor sale, ci și în acordarea unor prestigioase distincții științifice, precum: Laureat al Premiului Prezidiului Academiei de Științe a RSS Moldovenești (1988), Diploma Guvernului Republicii Moldova (2005), Diploma de Recunoștință (1996) și Diploma de Onoare (1998, 2008) a Academiei de Științe a Moldovei, Diploma de Merit (2009) a Academiei de Științe a Moldovei, Diploma de Merit a Institutului de Istorie a AȘM (2013).

Pentru succese remarcabile în activitatea științifică și administrativă, instruirea cadrelor științifice, promovarea adevărului istoric și a valorilor naționale și universale a fost decorat cu Medalia „60 de ani ai Universității de Stat din Moldova” (2006), Medalia „60 de ani ai Academiei de Științe a Moldovei” (2006), Ordinul de Onoare (2009), Medalia „Dimitrie Cantemir” a Academiei de Științe a Moldovei (2013).

Tenace, înzestrat cu o mare putere de muncă, dând dovadă de un înalt grad de responsabilitate, de un profund respect față de semeni și înaintași, întotdeauna calm, blajin, săritor la nevoie, Ion Jarcuțchi știa să aplaneze cu delicatețe orice problemă apărută în cadrul activității manageriale, a fost un adevărat om de știință, un drag prieten, coleg, soț, părinte și bunic.

Regretăm profund trecerea în eternitate a celui care a fost istoricul și colegul nostru Ion Jarcuțchi, o cuprinzătoare și sensibilă conștiință istorică, un exemplu al demnității umane, care ne-a lăsat moștenire solide contribuții istoriografice și setea nesecată de adevăr, pentru a face lumea mai bună și mai luminată.

În numele colegilor de la Institutul de Istorie al AȘM,
Silvia Corlăteanu-Granciuc

AVIZ
asupra condițiilor publicării materialelor
în Revista de Istorie a Moldovei

Articolele se prezintă în limba română sau în alte limbi europene (engleză, franceză, germană, spaniolă, rusă, italiană etc.), însoțite de un rezumat. Materialele prezentate (studii, articole, comunicări, recenzii, teze etc.) trebuie să corespundă standardelor edițiilor științifice.

Fiecare articol trebuie să includă:

– **Textul.** Volumul articolului să nu depășească, de regulă, 1,5 c.a. (aproximativ 28-30 pagini, cel al recenziilor 3-4 pagini. Manuscrisul se va prezenta în varianta scrisă și electronică: **Word, Times New Roman; Font size 12; Space 1,5.** Autorii sunt rugați să prezinte materialele în redacția finală.

– **Referințele bibliografice** în format electronic: **Word, Times New Roman; Font size 10; Space 1**, se plasează după text și cuprind: **numele și prenumele autorului, titlul lucrării, locul editării, denumirea editurii, anul, pagina.** Referințele se dau în Footnote.

– **Rezumatul.** Articolele trebuie să fie însoțite, în mod obligatoriu, de un rezumat tradus într-o limbă de circulație internațională (engleză, franceză, spaniolă etc.), cuprinzând 400-500 de caractere; comunicările mici și recenziile nu vor avea rezumate.

– **Date despre autor.** La finele textului se anexează următoarele informații despre autor: **numele și prenumele, gradul științific și didactic, funcția, instituția, adresa, telefon, fax, e-mail.**

– **Data prezentării articolului.**

– **Materialul ilustrativ** se prezintă în format **A4**, sub o formă grafică clară, cu numerotarea poziției fiecărui obiect, însoțit de o legendă. Imaginile și tabelele trebuie să fie numerotate și însoțite de explicații.

Articolele sunt recenzate de cel puțin 2 recenzenți, precum și de membrii Colegiului de redacție. După caz, la recenzarea materialelor sunt invitați experți din afara Institutului și a Colegiului de redacție. Opinia și observațiile recenzenților sunt aduse la cunoștința autorului. Articolul se publică după convorbirea autorului cu recenzentii și acceptarea materialului prezentat. Manuscrisele și varianta electronică a textului se prezintă secretarului responsabil al Colegiului de redacție sau pe adresa: *Institutul de Istorie al Academiei de Științe a Moldovei, str. 31 august 1989, nr. 82, of. 322, Md-2012, Chișinău* sau trimise prin e-mail: *director@history.asm.md*, Telefon: 23-33-10.

Colegiul de redacție decide asupra materialelor inserate în revistă.

Cercetările, interpretările și concluziile expuse în materialele publicate aparțin autorilor și nu pot fi considerate ca reflectând politica editorială și opinia Colegiului de redacție sau ale Institutului de Istorie al AȘM.

Retipărirea materialelor din Revista de Istorie a Moldovei se face cu acordul în scris al Redacției.

Adresa:
Institutul de Istorie al Academiei de Științe a Moldovei,
str. 31 august 1989, nr. 82, of. 322, Md-2012, Chișinău, Republica Moldova.

Tel./ Fax.: (373 22) 23-45-41
www.history.asm.md

ISSN 1857-2022